

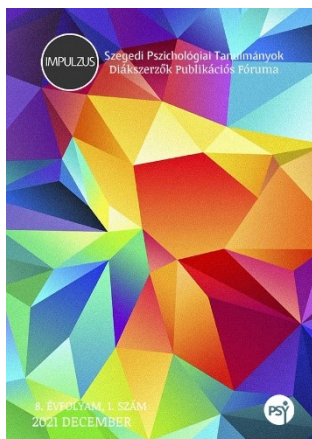


IMPULZUS

Szegedi Pszichológiai Tanulmányok  
Diákszerzők Publikációs Fóruma

8. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM  
2021 DECEMBER





A Szegedi Tudományegyetem Bölcsészka Pszichológiai Intézetének szabad hozzáférésű elektronikus folyóirata. A folyóirat pszichológus hallgatók számára teremt fórumot magas színvonalú tudományos munkáinak bemutatására, a pszichológia bármely területéről és határterületéről, így segítve a tudományos publikálás gyakorlatának elsajátítását. Empirikus és elméleti – áttekintő jellegű munkákat egyaránt várunk. Kéziratokat elfogadjunk BA és MA szintű tanulmányokat folytató szerzőktől, függetlenül attól, hogy tanulmányaikat nappali vagy levelező tagozaton végzik. Második szerzőként oktató is megjelenhet, amennyiben a munkában való részvétel mértéke és módja indokolja a társszerzőséget. A kiadvány évente egy vagy két alkalommal jelenik meg. A kéziratokat kettős vak bírálati eljárás alá vetjük. Az *Impuzus – Szegedi Pszichológiai Tanulmányok* a 2004-től 2013-ig nyomtatásban megjelent *Szegedi Pszichológiai Tanulmányok* utódkiadványaként jelenik meg.

*A szerkesztőség címe:*

SZTE BTK Pszichológiai Intézet, 6722 Szeged, Egyetem u.2.

*Alapító-főszerkesztő:*

Dr. Szokolszky Ágnes SZTE BTK Pszichológiai Intézet

Email: szokolszky@gmail.com

*Szerkesztők:*

Csábi Eszter SZTE BTK Pszichológiai Intézet

Email: csabieszti@gmail.com

Sallay Viola SZTE BTK Pszichológiai Intézet

Email: sallay.viola@gmail.com

Kresznerits Szilvia SZTE BTK Pszichológiai Intézet

Email: kreszilvi@gmail.com

*Honlap, borítólapp és nyomdai szerkesztés:* Dragon Zoltán

**8. évfolyam, 1. szám, 2021 december**



# ÖTVEN ÉV A MAGYAR PSZICHOLÓGIAI SZEMLE TÖRTÉNETÉBŐL

**Balla Györgyi**<sup>1</sup>

<sup>1</sup> SZTE BTK Pszichológiai Intézet, balla7.gyorgyi@gmail.com

A szakmai nyilvánosság szerepét sokáig elsősorban a Magyar Pszichológiai Szemle képviselte Magyarországon. Dolgozatomban a Magyar Pszichológiai Szemle, egyben a lapot kiadó Magyar Pszichológiai Társaság történetét tekintem át 1928-tól, a lap megalakulásától az 1970-es évek végéig. Megvizsgálom, mi volt a Szemle szerepe a magyarországi pszichológia történetében. Ehhez a társadalmi és a politikai viszonyok összefüggéseit is megmutatom. Az eseménytörténetet a szakirodalom mellett a Szemle cikkeire támaszkodva vázoló fel, míg a pszichológiai kutatásokban végbement változásokat a megjelent cikkek kvantitatív elemzésével tárom fel. Felvázolom, hogy a szakmai nyilvánosság színterét biztosító Magyar Pszichológiai Szemlében megjelent munkák mit árulnak el a magyar pszichológia történetéről 1928 és 1947, az indulás és a betiltás évei között, és hogyan alakult a folyóirat története az újraintézményesülés időszakában, 1960-tól az 1970-es évekig végéig.

**Kulcsszavak:** Magyar Pszichológiai Szemle, Magyar Pszichológiai Társaság, pszichológiatörténet, magyar pszichológia, magyar pszichológia története

**Köszönetnyilvánítás:** Köszönettel tartozom Dr. Szokolszky Ágnes tanárnőnek a dolgozat elkészítésében nyújtott segítségéért, szakmai támogatásáért.

Tanulmányomban a Magyar Pszichológiai Szemle történetét dolgozom fel.<sup>1</sup> A magyar pszichológia múltjában meghatározó jelentőségű, nagy múltú lapról van szó, amely történetének átfogó, önálló témaként való feldolgozására még nem került sor.<sup>2</sup> Az indulástól számított első húsz évet, azaz az 1928-tól 1947-ig terjedő időszakot, majd az újraindulást követő húsz évet, vagyis az 1960-as és 1970-es évtizedet tekintem át. Története során a Szemle kiadása négy évig szünetelt a második világháború évei alatt, illetve után (1942 - 1947). 1947-ben újraindult a lap – egy évfolyam erejéig, mivel a pártállam leginkább diktatórikus éveinek időszakában (1947 - 1962) megjelenését betiltották. Az 1947-es töréspontot megelőző, illetve az 1962-es újraindulást követő időszakot külön tárgyalom. Az 1970-es évek végétől a jelen keretben nem követem tovább a Szemle történetét.

Írásomban a folyóirat történetét történelmi és társadalmi háttérbe ágyazva, elsődleges forrásokra alapozva vizsgálom. Kitérek a Magyar Pszichológiai Társaság, mint a lapot kiadó tudományos társaság történetére is. Külön foglalkozom a Szemlében megjelent publikációk elemzésével, publikációs statisztikákkal kiegészítve a képet. Tágabb célom a magyar pszichológiatörténet feldolgozása, a múlt ismeretének megbecsülése. Szeretném, ha a múlt szereplői a jelenleginél erősebben beépülnének az új pszichológus nemzedékek történeti tudatába.

## A MAGYAR PSZICHOLÓGIAI SZEMLE<sup>3</sup> TÖRTÉNETE 1928 ÉS 1947 KÖZÖTT

### TÖRTÉNETI-TÁRSADALMI KONTEXTUS ÉS A SZEMLE MEGALKULÁSÁHOZ Vezető út

A XX. századi magyar pszichét mélységesen meghatározta, hogy az I. világháború végére szétesett az Osztrák-Magyar Monarchia, a kommunista rezsimet követően a gazdaság hanyatlott, a társadalom nyomorgott (Romsics, 2010). 1920. június 4-én Magyarország kénytelen volt aláírni a trianoni békeszerződést, amely maga volt a katasztrófa az ország számára, tartós lett a keserűség. Ugyanebben az évben elfogadták a numerus clausust, a törvényt, amely korlátozta az egyetemekre felvehető zsidók létszámát, ami oda vezetett, hogy elindult a háború utáni zsidó emigráció első hulláma, súlyos veszteségeket okozva a magyar pszichológiában is (Szokolszky, 2016). A Magyar Psychoanalitikai Egyesület, amely csak Ferenczi Sándor erőfeszítéseinek köszönhetően maradt fenn, tagjainak nagyjából a

<sup>1</sup> A jelen publikáció előzménye a témában az SZTE BTK Pszichológia Intézetében írt és megvédett szakdolgozat volt (Balla, 2020).

<sup>2</sup> Pléh (1979) cikke érintette ezt a témát a magyar pszichológia publikációs elemzésén keresztül, Lányi Gusztáv (2020) a Szemle történetével Ranschburg Pál munkássága kapcsán foglalkozott, Hunyady (2004) pedig a Magyar Pszichológiai Társaság 75 éves fennállása révén érintette a témát. Kovai Melinda (2014) és Máriási Dóra (2019) is foglalkoztak vele.

<sup>3</sup> Az írásmód 1942 előtt „Magyar Psychologiai Szemle”, 1947-ben és azt követően „Magyar Pszichológiai Szemle”.

harmadát veszette el ekkor, noha a Magyar Szovjet Köztársaság idején a pszichoanalízis még példátlan lehetőséget kapott: akadémiai tudománnyá válhatott Magyarországon. Ferenczi Sándort bízták meg ugyanis a Pázmány Péter Egyetemen a Pszichoanalízis Tanszék létrehozásával (Erős, 2013).

Az élet Bethlen István miniszterelnöksége idején normalizálódott. Újraszerveződött a pszichoanalitikus mozgalom, az I. világháború és a nyomában járó háborús neurózisok erős keresletet teremtettek a pszichoterápia iránt. A Ferenczi Sándor körül kialakult odaadó és tehetséges tanítványcsoport, amely Budapesti Iskola néven vált ismertté (Harmat, 1994, Mészáros, 2009), az 1920-1930-as években élte virágkorát.

A magyarországi pszichológia első vezető szakemberei: Ranschburg Pál, Szondi Lipót, Schnell János, Benedek László, Máday István, Ferenczi Sándor, orvos-pszichiáterek voltak (Kovai, 2016). Ranschburg Pál volt a magyar kísérleti pszichológia és a gyógypedagógiai pszichológia megteremtője. Előbb Budapesten orvosnak tanult, majd tanulmányait Lipcsében folytatta, Wundt laboratóriumában is megfordult (Ranschburg, Á., 2020). Ranschburg Pál Budapesten, 1899-ben, jó húsz évvel Wundt nevezetes lipcsei laboratóriuma után hozta létre az első kísérleti pszichológiai labort, a Psychofizikai Laboratóriumot egy magánkliense adományából (Torda, 1995; Pataki, 1977). Ebből 1902-ben vált ki magánlaboratóriuma a Mosonyi utcai kiegészítő iskola épületében, amit a „Gyógypedagógiai Intézetekhez Kapcsolt Psychológiai Laboratóriumként” neveztek el (Hunyady, 2006). Ez az intézmény fejlődött tovább számos átalakuláson keresztül az MTA Pszichológiai Intézetéig (Pataki, 1977). Torda Ágnes Ranschburg Pált ekként jellemezte: „megszállottsága legendás volt, tudása irigylésre méltó, fáradhatatlansága példa értékű, személyisége vonzó, elhivatottsága következetes. Egyik utolsó reprezentánsa a tudós-polihisztornak, aki felesküdt a természettudományokra, életét a gyógyítás és a kutatás szolgálatában töltötte” (Torda, Á. 1995. 31. o.).

## **A MAGYAR PSZICHOLÓGIAI TÁRSASÁG ÉS A MAGYAR PSZICHOLÓGIAI SZEMLE**

### **MEGALAKÍTÁSA**

Ranschburg 1928-ban megalapította a Magyar Pszichológiai Társaságot, amelynek története összeforrott a Magyar Pszichológiai Szemle történetével. Előbbi 1928 februárjában jött létre, utóbbi félévvel rá, júliusban jelent meg először. A Társaság létrejöttének előzményeiről az 1928-as első lapszámban, Boda István beszédéből értesülünk. Boda István a budapesti Kereskedelmi Akadémián tanított, közben magántanári képesítést szerzett a szegedi egyetemen neveléslélektanból, később a kassai kereskedelmi főiskolán lett tanár (Erős, 2015). Tőle tudjuk, hogy az első gondolat az volt, induljon egy lélektani folyóirat, aztán egy, már meglévő tudományos társasággal, például a Magyar Filozófiai Társasággal működneek együtt. Az önálló tudományos társaság alapításának gondolata csak később került szóba (Boda, 1928). Végül mégis a Társaság jött létre előbb.

Boda megjegyezte, hogy „hazánk a lélektani kutatások terén korántsem áll a vezető államok sorában” (Boda, 1928, 98. o.). Ennek szerinte sok oka van, így fogalmazott: „maga a lélektan aránylag fiatal tudomány. Ami pedig fiatal, annak – még a tudomány terén is – oly sokszor jegye (és olyan természetes jegye) a *kiforratlanság*” (Boda, 1928, 98.). Majd így folytatta: „a mi hazánkban aránylag csak kevés psychologus-kutató tevékenykedett, akikről a nemzetközi tudományos élet, ha egyáltalán tudomást szerzett, – önhibájukon kívül és elsősorban az idegen nyelv használatának kényszere miatt – nem mint *magyar* kutatókról vett tudomást. Ezért lappang már évtizedek óta egy ábrándos terv a magyar psychologia munkásai között, mely hol itt, hol ott felszínre tör: *magyar* lélektani folyóiratot indítani, vagy legalább időhöz nem kötött közleménysorozatot megjelentetni” (Boda, 1928, 99.).

Szintén az első számból lehet tudni, hogy a lapindítás tervét Ranschburg Pál vetette fel először. A közvetlen előzményekről Boda számolt be: 1927. február 9-én felolvasóülést tartott a Budapesti Philologiai Társaság, itt került szóba először a lap terve, és itt értesült róla Hornyánszky Gyula, Kornis Gyula és Pauler Ákos is – az ő nevük szerepel is az új folyóiraton, mint a szerkesztésben közreműködőké. Kornis Gyula filozófus, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium államtitkára volt akkor (Erős, 2016). Sokat tett azért, hogy a kísérleti pszichológiát elfogadják (Pléh, 2010). Eleinte egy másik meglévő tudományos társasággal dolgoztak volna együtt, ez pedig a Magyar Filozófiai Társaság lett volna. „Alakuljon a Társaság keretén belül külön lélektani szakosztály és a tervezett folyóirat e szakosztály közlönyeként induljon meg” (Boda, 1928, 100-101.). Végül több tudományos társaság, mint például a Filozófiai Társaság, a Magyar Társadalomtudományi Társaság, a Budapesti Philologiai Társaság közbenjárásával önálló társaság jött létre, ez lett a Magyar Pszichológiai Társaság, amely első közgyűlését 1928. február 24-én, a Magyar Tudományos Akadémián tartotta.

Az alakuló közgyűlésen Ranschburg Pál is feltette a kérdést, „van-e szükség Magyar Psychologiai Társaságra?” (Ranschburg, 1928, 103.). Arra jutott, hogy „a tudománynak, mint olyannak, kétségtelen nemzetközisége mellett minden egyes, a kultúrát szolgáló nemzet tudósai igyekeznek kutatásaikat, még pedig teljes joggal, nemzeti zászló alatt, mint a francia, mint a német, az angol, amerikai, olasz stb. szellem teljesítményét, a maguk súlyával szerepeltetni a világot előbbre vinni s boldogabbá tenni hivatott kultúra mérlegén” (Ranschburg, 1928, 104.).

A Magyar Psychologiai Társaság első elnöke Ranschburg Pál lett, alelnököknek Fináczy Ernőt, Gombocz Zoltánt, Hornyánszky Gyulát, Kornis Gyulát, Nagy Lászlót, Oláh Gusztávot, Pauler Ákost és Schütz Antalt választották. Az ügyvezető titkár Boda István lett, míg a titkár Juhász Andor. A társaság az első évben három felolvasó és öt választmányi ülést tartott. Ranschburg Pált később Benedek László, Várkonyi Hildebrand Dezső követte az elnöki poszton, ahogyan az 1. táblázatban látható.

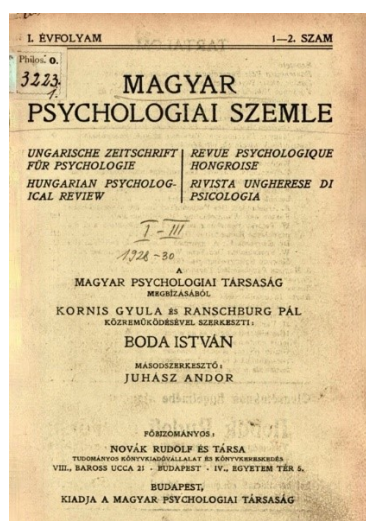
Évek	Elnökök
1928-1940	Ranschburg Pál
1931-1939	Benedek László
1940-1945	Várkonyi Hildebrand Dezső
1962-1972	Gegesi Kiss Pál
1972-1975	Kardos Lajos
1975-1980	Moussong-Kovács Erzsébet
1980-1990	Bartha Lajos
1990-1995	Czigler István
1996-2000	Bányai Éva
2000-2008	Ritoókné Ádám Magda
2008-2016	Oláh Attila
2016-	Kiss Enikő Csilla

1. táblázat A Magyar Pszichológiai Társaság elnökei

Kiss György (1988) kiemeli, hogy a Társaság alapszabályának III. fejezete 8.§-a szerint az 50 tagú Választmány feladata a társaság vezetése az évi közgyűlések közötti időben. A Választmány két havonta ülésezett és vezetője a Társaság elnöke volt.<sup>4</sup>

## A MAGYAR PSYCHOLOGIAI SZEMLE ELSŐ SZÁMA

1928 nyarán a Magyar Psychologiai Társaság megbízásából, Kornis Gyula és Ranschburg Pál közreműködésével, Boda István szerkesztésében jelent meg a Magyar Psychologiai Szemle első száma (rögtön a második számmal összevonva), amelynek másodszerkesztője Juhász Andor volt. (Az első lapszám címlapját az 1. ábra mutatja.)



1. ábra A Magyar Psychologiai Szemle 1-2. összevont száma

<sup>4</sup> A Magyar Pszichológiai Társaság történetét Bíró Viktor összeállításán keresztül is nyomon lehet követni (Bíró, 2008).

Az első évben még csak két számot nyomtattak, és ezek a júliustól decemberig tartó időszakot ölelték fel. Később a lapszám évi négyre nőtt. A címet kezdetben nemcsak magyarul, hanem németül, angolul, franciául és olaszul is kiírták: *Ungarische Zeitschrift Für Psychologie*, *Hungarian Psychological Review*, *Revue Psychologique Hongroise*, *Rivista Ungherese Di Psicologia*. Ez 1939-ig volt jellemző. 1940-ben, 1941-ben és 1942-ben a magyar mellett már csak németül szerepeltették a címet. 1947-ben pedig csak angolul.

Az első számban olvasható Bevezető szerint a Magyar Pszichológiai Szemle a Magyar Pszichológiai Társaság hivatalos közlönye, „ugyanazokat a célokat kívánja szolgálni, mint maga a Társaság” (Magyar Pszichológiai Szemle, 1928, 3. o.). A Társaságnak pedig három célt jelöltek meg: egyet a tudomány szempontjából, amely úgy szólt, hogy „a tiszta és alkalmazott lélektani kutatás összes irányainak és ágazatainak, valamint egyéb tudományokkal érintkező határ-területeinek művelése” (Magyar Pszichológiai Szemle, 1928, 3. o.). Egy másikat a magyar tudomány szempontjából, ennek lényege „a lélektan magyar művelőinek tudományos munkájukban minden rendelkezésre álló eszközzel való támogatása, a lélektani kutatások sokoldalúságának és egyben tervszerűségének biztosítása, az egységes magyar lélektani terminológia kialakításának előmozdítása” (Magyar Pszichológiai Szemle, 1928, 3. o.). A harmadik célkitűzés a gyakorlati életet, az általános kultúrát és a külföldi kapcsolatokat érintette, és így szólt: „a lélektan tudományosan igazolt gyakorlati jelentőségű tételeinek a nemzeti kulturális élet minden körében való minél teljesebb érvényesítése; a magyar és a külföldi tudományos élet kapcsolatainak mélyítése és szélesítése” (Magyar Pszichológiai Szemle, 1928, 3.).

Erős (2016) szerint a Társaság és a Szemle fő célja ekkor az volt, hogy a pszichológiát önálló, „tiszta” tudományként ismerjék el, és terjesszék ki gyakorlati alkalmazását. Ebből a célból próbálták összefogni a pszichológia iránt érdeklődő szakembereket, akik között „voltak filozófusok, pedagógusok, orvosok, pszichiáterek, jogászok, kriminológusok, teológusok, gyógypedagógusok” (Erős, 2016, 73. o.). Molnár Imre (1978) úgy emlékezett vissza erre az időszakra, hogy a pszichológia, mint szakma ismeretlen volt, orvosok, pedagógusok, gyógypedagógusok művelték. „Ők is olyan kevesen, hogy mindannyian személyesen ismertük egymást (Molnár, 1978, 86.o.).

Harmat (1986) arról számolt be, hogy a pszichoanalitikusok többsége nem tartozott a Társasághoz, ők elsősorban orvosnak tartották magukat. Ez azonban nem jelentette azt, hogy ne lett volna szakmai és személyes kapcsolat a Társaság és az analitikusok között (Erős, 2016). Hermann Imre, Révész Géza kísérleti pszichológiai tanszékének egykori tanársegéde, a Magyar Pszichoanalitikai Egyesület akkori titkára azonban tagja volt a Társaság 1928-as választmányának.

A Szemle első számában megemlíttették, hogy a korabeli tudományos folyóiratokban szokatlan dolog volt a gyakorlati problémák tárgyalása – „még tán akkor is, ha e problémák a tudományos életnek nemcsak hozzáférhetőek, de (pl. nagy nemzeti kulturális jelentőségük miatt) a tudomány hozzájuk férését és irányító probléma-tisztázásait egyenesen megkívánják, megkövetelik. Különös gyakorisággal merülnek fel gyakorlati jelentőségű problémák éppen a lélektani



kutatásokkal kapcsolatban” (Magyar Pszichológiai Szemle, 1928, 4.). A Magyar Pszichológiai Szemle célja tehát az, hogy „foglalkozni tartozik gyakorlati jelentőségű és általánosan – tehát nemcsak szigorúan tudományosan – kulturális jelentőségű kérdésekkel is” (Magyar Pszichológiai Szemle, 1928, 4.o.).

A lapot úgy mutatták be, mint a tudomány fórumát, amelynek az a feladata, hogy utaljon a tudományos eredmények gyakorlati jelentőségére, „vesse föl a problémákat maga a gyakorlati élet, az általa megkívánt szükségszerűséggel és az általa determinált aktualitással” (Magyar Pszichológiai Szemle, 1928, 4.o.).

Azt, hogy milyen célt szolgált a lap, nemcsak a Társaság alapszabályai határozták meg; az alakuló közgyűlésen elhangzott beszédek is iránymutatást adtak – az első számban az alapszabályt és a beszédeket is közölték. Oláh Gusztáv korelnök például megnyitó beszédében úgy fogalmazott, hogy „a mai napon megint egy új követ illesztünk bele a magyar kultúra templomába, mely anélkül hiányos lenne. Ez az egyesület hivatva lesz a legmagasabbat, amivel bírunk, kutatásai tárgyává tenni – az emberi lelket” (Oláh, 1928, 96.o.).

#### **MŰKÖDÉS AZ 1930-AS ÉVEKBEN**

Az 1930-as évek elején világméretű gazdasági válság bontakozott ki. A Magyar Pszichológiai Társaság is anyagi gondokkal küzdött, erről az akkori főtítkár, Boda István így írt a Szemlében: „talán érhet az a vád, hogy nem voltunk eléggé ügyesek, eléggé élelmesek a sajtó és a nagyközönség érdeklődésének felcsigázásában és az anyagi szükségletek előteremtésében” (Boda, 1929, 140. ). Az 1929-es pénztárosi jelentésből is az látszik, hogy az első két évben, 1928-ban és 1929-ben összesen 3863,50 pengő előfizetési díjat fizettek be, miközben a lap kiadása a Társaságnak 4206,13 pengőjébe került (Magyar Pszichológiai Szemle, 3-4, 142. o.).

Az anyagi gondok megjelenésével együtt megtörténtek az első személyi változások is: 1929-ben Juhász Andor lemondott a Társaság titkári és a Szemle másodszerkesztői megbízásáról, őt mindkét poszton Nyírő Gyula követte. Nyírő ekkor a lipótmezei elmeógyógyintézet főorvosaként dolgozott, de megfordult a szegedi elmeklinikán is.

Egy évvel később, 1930-ban megalakult a Társaság első szakosztálya, a Psychotechnikai Szakosztály. Fekete (1940) szerint a pszichotechnika akkoriban szakmai kiválasztást, a munka élvezetesebbé tételét, a munkatudat alakítását jelentette. Később ezt a szakosztályt újabbak követték: az Eugenikai, az Esztétikai, a Genetikai, a Pedagógiai-Lélektani, a Kriminálpszichológiai, a Művészetlélektani és a Magyarságlélektani. A szakosztályok előadásokat, vitaesteket szerveztek, a szakmai élet itt zajlott. Ha megnézzük, hogy 1929-ben a székfoglaló előadások a pszichológia mely területeit érintették, azt látjuk, hogy a vallás-, a pedagógiai, a klinikai és az általános lélektanét, ezért tarthatta Ranschburg Pál is jó ötletnek a szakosztályok megalakulását (Ranschburg, 1929).

Érdekesség, hogy 1930-ban, a második félévben a Magyar Pszichológiai Szemle csaknem tizennégy íves terjedelemben jelent meg, az 1929. évi 3-4. és az 1930. évi 1-2. szám egyesített köteteként. A korábbi gyakorlathoz képest újdonság

volt az is, hogy az 1930. évi 3-4. számban szakok szerint csoportosították a tanulmányokat és az ismertetéseket. Négy csoportba sorolták a cikkeket: Orvosi pszichológia, Kísérleti pszichológia, A pszichológia módszere és végül Zene-pszichológia.

Ekkor megoldódni látszott a rossz anyagi helyzet is, 1930-ban az állam ezer pengővel támogatta a lapot, ezt államsegélynek hívták, és korábban évi hétszáz pengő volt a Magyar Pszichológiai Szemle esetében. Ezen kívül szintén abban az évben már harminc állami középiskola fizetett elő az újságra, ezáltal is támogatva a Társaságot. Boda István 1932-ben mégis arról számolt be, hogy a gazdasági válság a lapot sem kímélte, a Társaság létszáma megcsappant, a tagsági díjak késtek, a kiadvány csak késéssel tudott megjelenni, és akkor sem a megszokott terjedelemben (Boda, 1932).

A szerkesztő Boda egyúttal sajátos magyar lélektani kutatásokat is sürgetett. Azt írta, „a magyar lélektan nem az utánzásra és a szolgálai követésre, de az élre emelkedésre, új utak törésére és a vezetésben is a maga szerepét kivenni immár méltó és hivatott” (Boda, 1933, 23. o.). Lányi Gusztáv (2005) szerint a Boda-féle magyarságlélektan „álruhás politikai pszichológia” volt, míg Vincze (2011) Bodát úgy jellemezte, hogy különös figura volt az akkori tudományos életben, nemzetkarakterológiai vizsgálatai ugyanakkor jól beleillettek a 30-as évek hangulatába.

Az 1930-as években a nacionalista és az antiszemita politikai erők megjelentek a pszichológiában is, az eugenikus és a faji lélektant kevésbé ismert pszichológusok képviselték (Erős, 2015). Pataki (1977) szerint a tudomány történetében sajátos szerepet játszó faji kérdések előtérbe kerülése törést jelentett a magyar pszichológia fejlődésében. „E korban a pszichológia sohasem nyerte el az „akadémiai tudomány” rangját, kutatási bázisa és intézményrendszere szűkült (Pataki, 1977, 598. o.). Magyarország ekkor már egyre inkább függött a náci Németországtól, nemcsak külpolitikájában került hozzá közelebb, gazdaságilag is meghatározó volt a viszony (Sugár, Hanák, Frank, 1994).

Boda volt az, aki felvetette a magyar lélektani terminológia kialakítását és egységesítését is, miközben a Társaság tagjai közül akkoriban többen vettek részt nemzetközi konferenciákon, megnyílt a Társaság könyvtára, ahová a kötetek nagy része külföldről érkezett, és előfizettek a következő lapokra: Archivio Italiani di Psicologia, Debreceni Szemle, Erdélyi Múzeum, Kwartalnik Psychologiczny, Pannonhalmi Szemle, Psychological Bulletin, Revista de Psihologie experimentală și practică, Scientia Rivista internazionale di sintesi scientifica, Szabadalmi Közlöny, The Journal of General Psychology (Boda, 1933).

1934-ben Boda Istvánt Várkonyi Hildebrand Dezső, a szegedi egyetem intézetvezetője váltotta a szerkesztői székben. Még ebben az évben vidéki köröket szerveztek, a középiskolai tanároknak pedig pszichológiai továbbképző tanfolyamot, és bevezették a tagsági jegyet. Az akkori főtítkár, Focher László ideg orvos jelentésében arról tájékoztatót, hogy a Szemle továbbra is megbecsült és népszerű „a határon inneni és túli véreink és az idegen szakemberek körében” (Focher, 1935, 226. o.). A lap szerkesztésén Várkonyi nem változtatott, célját úgy fogalmazta meg, hogy „semmit sem engedve folyóiratunk eddig elért

tudományos színvonalából, mégis törekednünk kell a gyakorlati életből közvetlenül felmerülő problémák iránt lélekbúvárainkban s munkatársainkban minél nagyobb tevékenységet kelteni” (Várkonyi, 1934, 3. o.).

Várkonyi, bencés rendi szerzetes tanár első írásai a húszas években, Pécsen jelentek meg. Kiss (1988) szerint ezek között kiemelkedő helyet foglal el „A pszichológia alapvetése” című, 1926-ban megjelent könyv, „amely a pszichológia filozófiai alapjait tárgyalja, míg „A lélektan mai állása” (1928) c. tanulmánya a pszichológia félévszázaddal ezelőtti „őserdei” állapotát, historiai távlatból közelítve igyekszik az alapvető pszichológiai fogalmakra felhúzza, interpretálni és nagyon érthetően elrendezni. 1929-ben őt nevezték ki a szegedi egyetem önálló pedagógiai-lélektani tanszékének élére, ez volt Magyarország első lélektani intézete (Szokolszky, Pataki, Polyák, 2009, Szokolszky, 2021b).

1936-ban és 1937-ben átmeneti szünet következett, a Magyar Pszichológiai Szemle számai csak pótlólag, később, egyesítve jelentek meg. A szerkesztő továbbra is Várkonyi Hildebrand Dezső volt, lényegében neki köszönhető, hogy az egyetlen magyar lélektani folyóirat megmaradt. A mostoha anyagi viszonyok miatt ugyanis komolyan számoltak a lap megszűnésével 1936-ban és 1937-ben. Néhány évvel később, 1940-ben egy szerkesztőségi állásfoglalásban így emlékeztek erre vissza: „Várkonyi átküzdötte magát e nehézségeken s a Társaság külső és belső erőit összefogva és latbavetve biztosította Szemlének létfeltételeit” (Magyar Pszichológiai Szemle, 13, 1.o.).

A főszerkesztő 1938-ban a következőket írta: „megállapíthatjuk, szerénységgel nélkül, hogy éppen a Magyar Pszichológiai Szemle tudta legsikeresebben egy arcvonalba gyűjteni a lélektan minden munkását hazánkban” (Várkonyi, 1936, 3.o.). Kiss szerint, ha megnézzük, hogy kik és mit írtak a Várkonyi szerkesztette Pszichológiai Szemlében, felvonul előttünk a korabeli magyar pszichológia számos iskolája: a pszichofiziológia éppúgy, mint a mélylélektan és a fajpszichológia. „Ez a magyar pszichológia felfelé ívelő periódusának Ranschburg és Benedek által képviselt liberális irányvonala, amit Várkonyi nagyon eredményesen igyekezett érvényesíteni egész közéleti tevékenysége során” (Kiss, 1988).

Az osztrák Anschluss után elfogadott első, illetve második zsidótörvény és az egyre növekvő antiszemitizmus a zsidó háttérrel rendelkező pszichológusokat is érintették. Ranschburg Pált például kizárták a Magyar Orvosi Kamarából (Ranschburg Á.H., 2013, 2020). Az intézkedések lényegében az egész pszichológusi szakmára hatással voltak (Szokolszky, 2016, 2021a). A háború közeledtével egyre erősödtek a nacionalista hangok, és nőtt az ideológiai befolyásolás szándéka (Pataki, 1977).

1939-ben, a II. világháború kitörésének évében Hollós István, a Magyar Psychoanalitikai Társaság elnöke a Nemzetközi Psychoanalitikai Egyesülethez fordult az emigrációval kapcsolatos segítségért (Mészáros, 2012). Ezzel az 1920-as évek eleji első hullám után 1938-ban megindult az értelmiségiek emigrációjának második hulláma. A kivándorlás a II. világháború idején, egészen 1941-ig tartott. A második hullámban hagyta el az országot többek között Bálint Mihály és

felesége, Bálint Alice. Voltak, akik az Egyesült Államokba emigráltak, mások Európában maradtak.

Eközben a Szemle 1938-as, 1939-es és 1940-es számának megjelenését nagyban segítette az átlagosan ezer pengős állami támogatás, illetve az Országos Könyvforgalmi és Bibliographiai Központ, továbbá negyven állami középiskola megrendelése, utóbbit később felemelték nyolcvanhatra. Ekkor a Magyar Pszichológiai Társaságnak ötszáz-huszonkilenc tagja volt (Magyar Pszichológiai Szemle, 16.o.).

Az 1939-es szám 140 oldalas volt, Boda István, Baranyai Erzsébet, Nyíró Gyula, Lukácsné Szász Irén, Molnár Ilona és Vértes O. József munkái jelentek meg benne. Várkonyi Hildebrand Dezső volt a szerkesztő, ezúttal utóljára, elfoglaltságára való hivatkozással ugyanis lemondott erről a munkájáról, helyére két szerkesztőből és két segédszerkesztőből álló bizottságot jelöltek ki. A szerkesztők Lehoczky Tibor és Mátrai László, a segédszerkesztők Horányi Béla és Lehner Ferenc lettek – akárcsak az 1940. évi kötet esetében. Ez utóbbi 189 oldalas volt, és tartalmazta Ranschburg Pál, Boda István, Tarcsay Izabella, valamint Steif Antal tanulmányait. Ez volt a Magyar Pszichológiai Szemle történetében az első olyan lapszám, amelybe már külföldi folyóiratszemle is került.

#### **A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ALATTI ÉVEK**

1941-től megváltoztak a Szemléhez beküldött kéziratok közzéadási feltételei. Csak olyan munkát fogadtak be, amely a lélektan, illetve az alkalmazott lélektan területéhez tartozó eredeti kutatásról számolt be, vagy a korábbi eredményeket értékes adattal gazdagította. Nem közöltek olyan kísérletet vagy megfigyelést, amely nem tartalmazott pozitív eredményt, ahogyan referáló dolgozatot és előzetes tervezetet sem. Megszabták azt is, hogy történeti bevezetések és jegyzőkönyvi adatok csak kivonatosan, illetve példaképpen szerepelhetnek egy cikkben, amelyből a nagyobb maximum húsz, a kisebb maximum hat nyomtatott oldal lehetett. Az idegen nyelvű kifejezéseket kerülni kellett, csak abban az esetben maradhattak a szövegben, ha megfelelő magyar nyelvűt nem találtak helyette. Abban az évben, két kettős számban, összesen 190 oldalon hat nagyobb, négy kisebb cikk, harmincegy könyvismertetés és bírálat, valamint tizenöt oldalnyi külföldi folyóiratszemle látott napvilágot.

1942-ben emelkedtek a nyomdai költségek, de a Magyar Pszichológiai Szemle ebben a háborús évben is meg tudott jelenni. Az ezt követő négy évben viszont nem. Kiss (1988) szerint Várkonyi igyekezett a tudomány magaslatain tartani a pszichológiai gondolkodást. Claparède svájci neurológus és gyermekpszichológusról ebben az évben tartott emlékbeszédében szöveg a pszichológia jövőjéről: „A lélektudomány különböző irányzatai (reflexológia, behaviorizmus, a megértő lélektan, stb.) nem követelhetnek egyeduralságot, hanem mindnyájuknak alá kell vetniök magukat a megfigyelés és a kísérletezés elvének; a helyes és józan válogatás a jövő útja (Várkonyi, 1942, 72. o.). Kiss (1988) úgy látta, hogy a háború közepén elismerően nyilatkozni, vagy méltatni egy

másik világfelfogás alapján az éppen Magyarországgal szembenálló hatalom nézeteit, egyáltalán nem volt megszokott magatartási forma. „A tudós Várkonyi mégis vállalkozott erre” (Kiss, 1988, 206.).

A Társaság az 1944. március 6-ra kitűzött előadása meghívóját kinyomtatta ugyan, de a német megszállás miatt nem küldte ki, a vezetőség ugyanis nem tartotta illendőnek, hogy ugyanúgy folytassa működését, „mintha mi sem történt volt és éppen ezért minden nyilvános működést beszüntetett” (Magyar Pszichológiai Szemle, 16, 79. o.). Ez azt jelentette, hogy nem hajtotta végre a hatósági rendelkezéseket, nem szolgáltatott be adatokat és a már nyomdába küldött Magyar Pszichológiai Szemlét sem jelentette meg. A nyilas idők alatt szünetelt a Magyar Pszichoanalitikai Egyesület működése is, bezúzták Ferenczi és Freud műveit (Szokolszky, 2016).

### ÚJBÓLI MEGJELENÉS 1947-BEN

A Szemle megjelenése 1942 és 1947 között szünetelt. 1947-ben száznyolcvannyolc oldalon adták ki ismét a folyóiratot, két összevont 1-2. és 3-4. számban. A szerkesztők nem tudhatták, hogy ezt követően 13 éven keresztül ismét nem kerül kiadásra a folyóirat.

A II. világháború óriási veszteségeket hagyott maga után. A pszichoanalitikusok körében sokan nem éltek túl az üldöztetéseket. A háború vége után közvetlenül azonban optimizmus uralkodott, megkezdődött az ország újjáépítése. A pszichológia is része volt ennek az újjáéledésnek: kezdeményezték a pszichológia intézményi alapjának újjáépítését, megújultak a folyóiratok és a szakmai szervezetek (v.ö. Máriási, 2016). A Magyar Pszichoanalitikus Társaság is újratezdte tevékenységét, Hermann Imre elnökletével. A pszichológiát és a pszichoanalízist ismét bevezették az egyetemen. Az 1945-től 1948-ig tartó éveket a fellendülés, a szakmai orientáció sokszínűsége és nemzetközi nyitottság jellemezte, az analitikusok újra katedrát kaphattak (Pléh, 1985). A pszichológia intézményesülése elsősorban a gyerekkorhoz, a pedagógia és a közoktatás reformjához kapcsolódott. Kovai (2016) szerint az 1948-ig tartó rövid három év általában véve is a magyarországi pszichológia egyik aranykorának tekinthető.

A Társaságban is megindult az élet, elsősorban anyagi okokból, hiszen infláció volt (Kiss, 1988). A Szemlében megemlékeztek a Társaság két tiszteletbeli elnökéről az időközben elhunyt Ranschburg Pálról és Benedek Lászlóról. A Társaság tagjainak számát nagyjából félezerre tették, de pontos adat nem volt a birtokukban, „mert a szétküldött meghívókból igen sok „elköltözött” jelzéssel érkezett vissza” (Magyar Pszichológiai Szemle, 16, 80. o.).

A két háború közötti műhelyek, egyesületek, mozgalmak újraindultak, az újjáépült állami közoktatásban és egészségügyi rendszerben a korábbinál jóval lényegesebb szerepet szántak a pszichológiai szaktudásnak. Ugyanakkor a politikai légkör rányomta bélyegét a korszakra (Sáska, 2008; Szokolszky, 2021a.). 1945-től nemzetközi és belpolitikai fordulatok során Magyarország a szovjet blokk része lett. Az országot elfoglaló szovjet hadsereg árnyékában, 1949-ben véget

vetettek a demokrácia kereteinek. Ismét sokan emigráltak: Harkai Schiller Pál és felesége például az Egyesült Államokba ment<sup>5</sup>. Azoknak pedig, akik maradtak, meg kellett birkóznuk a feltételekkel, amelyeket a szovjet pszichológia mintájára hoztak létre.

A Magyar Pszichológiai Társaság 1947 májusában tartotta XVII. közgyűlését, amelyen Várkonyi „A cselekvéslélektan vezető gondolatai” címmel tartott elnöki megnyitót. A közgyűlésről a Szemle azt írta, hogy „Helyszűke miatt a Magyar Pszichológiai Társaság utolsó közgyűlésének jegyzőkönyvét a következő számban közöljük” (Magyar Pszichológiai Szemle, 1947, 173. o.). Az „elszólás” az utolsó közgyűlésről önbeteljesítő jóslat lett: a Társaság a pszichológiaellenes politikai fordulat miatt 1949-ben kénytelen volt beszüntetni tevékenységét. Ahogyan Putnoky megfogalmazta, „Az ok világos. Az általános politikában bekövetkezett hirtelen változás természetesen hasonló fordulatot hozott a tudománypolitikában is, amely különösen érzékenyen érintette az emberrel közvetlenül, vagy csak csekély „áttétellel” foglalkozó diszciplínákat” (Putnoky, 1971, 77.o.)

A kommunista hatalomátvétel a magyar pszichológia történetében is nagy változásokat hozott. A „polgárinak”, „idealistának”, reakciónak” minősített irányzatok, emellett a különféle pszichodiagnosztikai módszerek, a pszichoterápia, a gyermektanulmányozás (pedológiát), a pszichoanalízis mind áldozatul estek (Kovai, 2016). Hivatalos nézetté vált, hogy a pszichológia „burzsoá áldoktrina”, amire nincs szükség a szocialista társadalomban. Rontott a helyzeten, hogy akkor vált ismertté a Szovjetunióban 1936-ban hozott határozat a pedológia ellen. Molnár Imre 1978-ban adott interjújában kiemelte, hogy ez milyen veszedelmes fegyverré vált a magyar pszichológia ellen (Molnár, 1978). A magyarországi pszichoanalitikus egyesület, amely jogilag még a német megszállás alatt is működött, és 1913 óta folyamatosan létezett, 1949 februári közgyűlésén feloszlatta magát, a pszichoanalízis ezzel hivatalosan megszűnt Magyarországon. A felszámolt egyesület néhány tagja azonban szűk informális keretek között a sztálinizmus éveiben és később is folytatott analitikus praxist és képzést (Kovai, 2016; Szokolszky, 2016).

A negyvenes évek végén a magyar pszichológia fejlődése politikai okok miatt megrekedt. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a Magyar Pszichológiai Társaság feloszlott, a Magyar Pszichológiai Szemle megszűnt, a pszichológiai intézetek bezártak, az egyetemeken leállt a pszichológusképzés. „Gyakorlatilag megszűnt a szervezett pszichológiai élet, beleértve a publikációs lehetőségeket is” (Pléh, 1985, 213. o.). A pszichológusok orvosi és a pedagógiai lapokban remélhettek megjelenést (Pléh, 2016). Tiltott területnek számított a pedológia, a pszichoanalízis és a pszichodiagnosztika mellett a fejlődéslélektan, a munkalélektan, és a szociálpszichológia is (Máriási, 2016). A vidéki és a budapesti egyetemek pszichológia tanszékeit ugyan nem számolták fel teljesen, tevékenységük azonban „minimális” volt: az 1929-ben elsőként megalapított szegedi Pszichológiai

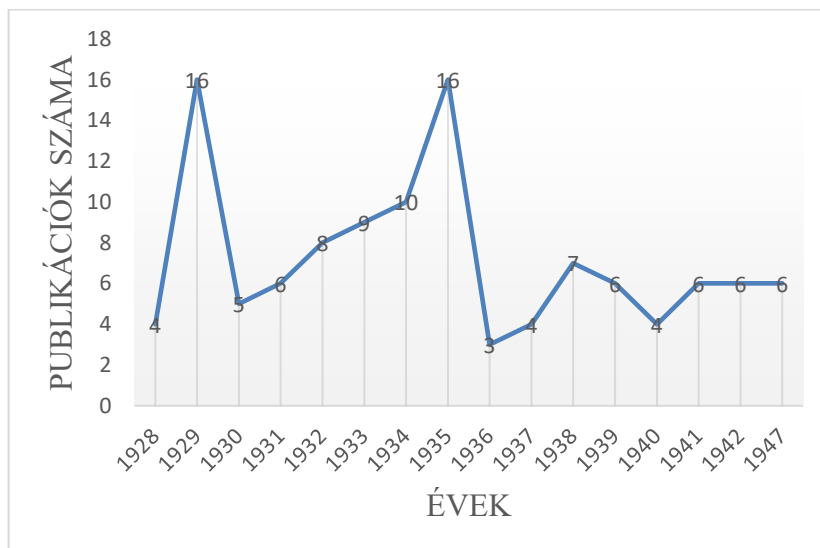
<sup>5</sup> Harkai Schiller Pál 1948-ban az ismert pszichológus Karl Lashley vezetése alatt álló floridai Yerkes Laboratories of Primate Biology-ban (Orange Park) kapott állást.

Intézet - más egyetemi intézetekhez hasonlóan - kizárólag tanárjelölteknek oktatott korlátozott tartalmú pszichológiát (Szokolszky, 2021a, 2021b). A Gyermeklélektani Intézet, az ELTE Lélektani Tanszéke, a MÁV Pályaalkalmassági Vizsgáló Állomása, az 1. számú Gyermekklinika nevelési tanácsadója, valamint a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola Gyógypedagógiai Lélektani Tanszéke fennmaradtak ugyan, de ugyancsak korlátozottan működtek (Máriási, 2016).

## A MAGYAR PSZICHOLÓGIAI SZEMLE ELSŐ HÚSZ ÉVE A STATISZTIKÁK TÜKRÉBEN

### A PUBLIKÁCIÓK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA

Csak a tudományos munkákat figyelembe véve 1928 és 1947 között összesen 116 önálló magyar nyelvű tanulmány jelent meg a Magyar Pszichológiai Szemlében. A könyvismertető, a vitacikkek és a folyóiratszemplék ebben nincsenek benne, azokat ugyanis nem vettem alapul. Amint azt az 2. számú ábra mutatja, a publikációk száma nagyjából egyenletesen növekedett, kiugró emelkedés és visszaesés két esetben volt: 1929-ben és 1935-ben. Ezekben az időszakokban anyagi gondokkal küzdött a lap, 1936-ban és 1937-ben komolyan fenyegetett az újság megszűnésének veszélye. 1930 és 1935 között általános volt a publikációk számának emelkedése, akárcsak 1937 és 1947 között.



2. ábra A publikációk számának alakulása a Magyar Pszichológiai Szemlében, 1928-1947

Megnéztem azt is, hogy ebben az időszakban kik publikáltak leggyakrabban. Ez alatt a húsz év alatt összesen hatvannyolc magyar szerző önálló munkája jelent meg a Szemlében. Magasan a legtöbb cikket, tizenötöt Boda István jegyezte, őt követte a sorban Várkonyi Hildebrand Dezső nyolc, Nyíró Gyula

hat, Gergő Endre öt, Ranschburg Pál pedig négy cikkel. A többiek ennél kevesebbet írtak.

#### A PUBLIKÁCIÓK SZAKTERÜLET SZERINTI MEGOSZLÁSA

A besorolásnál az általános lélektanhoz vettem a pszichotechnikai munkákat, a szociálpszichológiához a művésztélektant, míg a pszichológiatörténeti és filozófiai írásokat a történeti művek közé soroltam. Az 1928 és 1947 között született önálló magyar nyelvű tanulmányok az általános, a fejlődés-, a személyiség-, a szociál-, a klinikai, a nevelés-, a történeti és a valláslélektan körébe voltak besorolhatók. A cikkek szakterület szerinti megoszlását az 2. táblázat mutatja.

Évek	Ált.	Fejlődés	Személyiség	Szociál	Klinikai	Nevelés	Történeti	Vallás
1928	1				1		2	
1929	6		4		2	2	1	
1930	3				1		1	
1931	6							
1932	2		2	1	3			
1933	2		1	2	1	1		1
1934	2	2	2		2	1	1	
1935	1	1		2	3	1		1
1936	8							
1937	2		2		1			
1938	1				2	1		
1939	4		1	1	1	1	1	
1940	2		2		1			
1941	2		3		1			
1942	2		3		2		1	
1947	4		1			1		

2. táblázat A cikkek szakterületi megoszlása a Magyar Pszichológiai Szemlében 1928-1947

Általános lélektani munka minden évben született, a legtöbb 1929-ben, 1931-ben és 1935-ben – nem véletlenül volt kiugró a publikációk számának tekintetében az 1929-es és az 1935-ös év. A személyiséglélektani tanulmányokból is 1929-ben íródott a legtöbb, de szép számmal jelentek meg ilyen művek 1941-ben és 1942-ben is. Az általános és a fejlődéslélektani munkák megnövekedett aránya feltehetően azzal függött össze, hogy a Magyar Pszichológiai Szemle célját egyebek között abban határozták meg, hogy a gyakorlati problémákat mutassa be. Orvosi területen az 1935-ös év volt a kiugró, három tanulmányt is lehetett ebben a



témakörben olvasni akkor a Szemlében. Nagyon alacsony volt viszont a fejlődés-, a vallás- és a szociálpszichológiai cikkek aránya ebben az időszakban.

### A PUBLIKÁCIÓK MÓDSZERTANA

A cikkeket aszerint is csoportosítottam, hogy melyek voltak az empirikusak és melyek az elméletiek. Az empirikus írások közé azokat számítottam, amelyekben kísérlet, megfigyelés szerepelt, míg az elméletiek közé azokat, amelyekben a szerző saját, önálló elméletét fejtette ki. Az ez alapján készült csoportosítást a 3. táblázat mutatja.

Évek	Empirikus	Elméleti
1928		4
1929	2	13
1930	2	3
1931	1	5
1932		8
1933	2	6
1934	3	7
1935	4	5
1936	1	2
1937	2	2
1938	5	3
1939	1	8
1940	4	1
1941	5	1
1942	3	5
1947	2	4
<b>összesítés</b>	<b>37</b>	<b>77</b>

3. táblázat A publikációk megoszlása módszertan szerint a Magyar Pszichológiai Szemlében 1928–1947

1928 és 1947 között harminchét empirikus és hetvenöt elméleti munka jelent meg a

Magyar Pszichológia Szemlében. Volt olyan év, amikor több mint a hatszorosa volt az elméleti munkák száma az empirikusoknak. És mindössze három olyan esztendő fordult elő ebben az időszakban, amikor arányaiban több önálló kutatáson alapuló mű jelent meg a Szemlében, mint ahány elméleti munka. Erre 1938-ban, 1940-ben és 1941-ben volt példa.

Az empirikus tanulmányokat megvizsgáltam abból a szempontból is, hogy hogyan dolgozta fel az adatokat és hogyan mutatta be az eredményeket a szerző. Itt is két csoportra bontottam az írásokat: egyáltalán nincs benne adat, vagy van benne adat és legalább leíró statisztika is. Azt találtam, hogy viszonylag sok volt ebben az időben az olyan cikk, amely empirikus volt ugyan, adatot mégsem tartalmazott. Az eredményeket a 4. táblázat mutatja.

Évek	Nincs adat	Van adat és leíró statisztika
<b>1928</b>		
<b>1929</b>	2	
<b>1930</b>	1	1
<b>1931</b>		1
<b>1932</b>		
<b>1933</b>	1	1
<b>1934</b>	1	2
<b>1935</b>	2	2
<b>1936</b>	1	
<b>1937</b>	1	1
<b>1938</b>	2	3
<b>1939</b>		1
<b>1940</b>	1	3
<b>1941</b>	3	2
<b>1942</b>	2	1
<b>1947</b>	1	1

4. táblázat Az eredmények közlésének és feldolgozásának módja

Látható, hogy a harminchét empirikus tanulmány nagyjából feléből, egészen pontosan tizenhétfőből hiányzott az adatközlés és -feldolgozás, noha önálló kutatásokon alapuló munkákról volt szó.

#### A HIVATKOZÁSOK SZÁMA ÉS MEGOSZLÁSA

Az 1928 és 1947 között a Magyar Pszichológiai Szemlében megjelent cikkek hivatkozásait két szempont szerint dolgoztam fel: részben megnéztem a tanulmányok lábjegyzetében és bibliográfiájában szerepelt művek számát, illetve azt, hogy mennyi volt ebből a magyar és a külföldi szerzőkre történt hivatkozás átlagos száma ezekben az években. Előfordultak olyan munkák, amelyekhez nem tartozott irodalomjegyzék, a szövegben voltak név szerinti utalások, ezeket azonban kutatásomban nem vettem figyelembe. Az önhivatkozásokkal viszont számoltam, egy szerző több hivatkozott munkáját több tételnek vettem. A hivatkozások számának alakulását a 5. táblázat mutatja.

Évek	Hivatkozások száma	Magyar	Külföldi
<b>1928</b>	46	7	39
<b>1929</b>	80	101	69
<b>1930</b>	139	12	127
<b>1931</b>	5	2	3
<b>1932</b>	23	6	17

1933	64	14	50
1934	49	19	30
1935	239	41	198
1936	22	1	21
1937	95	31	64
1938	39	10	29
1939	140	24	116
1940	77	38	39
1941	52	28	24
1942	94	23	71
1947	63	21	42

5. táblázat A hivatkozások száma és megoszlása a Magyar Pszichológiai Szemlében 1928-1947

A hivatkozások száma – leszámítva az 1931-es évet – magasnak mondható. Lényegesen több volt ebben az időben a külföldi szerzőkre történt hivatkozás, mint a magyarokra. Arányaiban ebben a húsz évben átlagosan harminc százalékban hivatkoztak a szerzők magyar munkákra, míg hetven százalékban külföldiekre.

## VISSZATÉRÉS: A MAGYAR PSZICHOLÓGIAI SZEMLE TÖRTÉNETE AZ 1960-AS ÉS 1970-ES ÉVTIZEDEKBEN

Az 1956-ot követő megtorlásokat követő kádári konszolidáció első évtizede, a hatvanas évek fontos időszak volt a pszichológia magyarországi történetében, amit Pléh (2016) „hőskornak” nevez. Kovai megfogalmazása szerint a pszichológia ekkor „nem ünnepelet és nem is üldözött doktrína többé” (Kovai, 2016, 217. o.). Ez megfelelt a kor politikájának, amely 3 T néven vált ismertté, támogatott, túrt és tiltott kategóriába sorolva az egyes alkotókat és műveiket. Ezt a politikát Aczél György képviselte (Romsics, 2010). A pártállam puha diktatúrájának idején Magyarországot előszeretettel hívták a „legvidámabb barakknak”, illetve emlegettek „gulyáskommunizmust” az élhetőbb körülmények miatt. Pléh (1998) slamos totalitárius rendszerként jellemezte a pszichológiát övező kádári konszolidációt, amit Kovai (2016) kifogásolt, megjegyezve, hogy valójában nem az államszocializmus gépezete lett lomha, hanem a nemzetközi enyhülés miatt csökkent a nyomás a magyar pszichológia iránt. 1963-ban normalizálódott az ENSZ és Magyarország kapcsolata, addig a Kádár-rendszer nemzetközileg elszigetelt volt (Romsics, 2010).

A diktatórikus rendszer lazulásával a pszichológia nem egyszerűen újjászerveződött, hanem bizonyos értelemben ekkor született meg. A

pszichológiát 1960-ban „pár tucat ember művelte valahogyan” (Pléh, 2016, 5. o.). A szakma Pléh szerint „a filozófia, pedagógia, orvoslás által lenézett vagy lesajnált, vagy legalábbis gyámolítandó hálózat volt” (Pléh, 2016, 5. o.). Tíz év kényszerszünet és elmaradottság után azonban a hatvanas évek hozta a legtöbb intézményi változást a magyar pszichológiában (Máriási, 2016). Pataki ezt úgy fogalmazta meg, hogy alig akad olyan tudomány, amely a pszichológiához fogható „heves, a kamaszkort idéző növekedést élt volna át” (Pataki, 1977, 593.o.). Pataki a munkalélektani laboratóriumok, a nevelési tanácsadók, a gyermekpszichológiai rendelők és a pályaválasztási intézetek létrejöttét említi. Máriási (2016) újraintézményesülésként határozza meg az időszakot, visszautalva a pszichológia mellőzöttségének korszakára, míg Kovai (2016) az újraintézményesülés fogalmát abban az értelemben használja, hogy a Kádár-korszak alkufolyamatainak megfelelően újjáépült a pszichológiai intézményrendszer. A kádári alku lényege az volt, hogy a hatalom nem szólt bele az emberek magánéletébe, cserébe viszont elvárta, hogy senki ne lépjen fel a rendszerrel szemben (Romsics, 2010).

Az 1960-as években a teljes hivatás mindössze 100-150 embert tartott nyilván (Pléh, 2011). A szakember-hiány az előző bő évtized következménye volt: Pléh Csaba megfogalmazása szerint „a pszichológusokat egészen 1963-ig (!) pedagógusoknak kellett álcázni” (Pléh, 2011, 3. o.), továbbá az 1956-os forradalom és szabadságharc után ismét sokan emigráltak az országból<sup>6</sup>. Míg 1960-ban a Magyar Pszichológiai Társaságnak alig valamivel több, mint 100 tagja volt, 1977-re ez a szám 900-ra ugrott (Máriási, 2016).

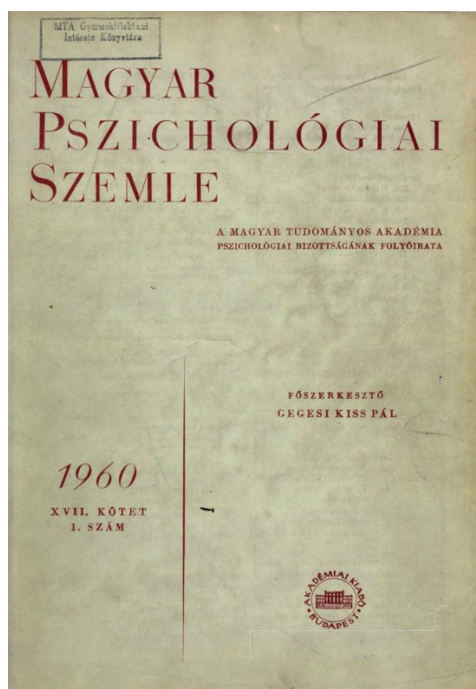
A Magyar Pszichológiai Társaság 1962-ben alakult újra. Ennek hátterében említendő, hogy az újraintézményesülésben a Magyar Tudományos Akadémia és a II. Filozófiai és Történettudományok Osztálya jelentős szerepet játszott: ösztönözte a kutatásokat, hangsúlyozta a minőség elvét (Pataki, 1977). Kulcsszerep jutott az MTA Pszichológiai Bizottságának is, amely nyolc albizottságot nevezett ki, kutatási tervekkel, feladatokkal (Máriási, 2016). Ezek a testületek döntöttek a szakmát érintő legfontosabb kérdésekről. Volt olyan albizottság, amelynek Kardos Lajos, és olyan is, amelynek Aczél György is tagja volt (Kovai, 2014). A Társaságot azért hívták életre, hogy összefogja a pszichológusokat (Pataki, 1977). Pléh (2016) szerint a tudományos és a szakmai közélet fontos restitúciós eleme volt, hogy az MTA többszöri kezdeményezésére újrászerveződött a Társaság. 1962 október 30-án tartották az alakuló közgyűlést, meghívásos alapon, 61 taggal. A szervezet neve ekkor már Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság volt. Egy évvel később, 1963-ban alakultak meg a szekciók, amelyek rendszeren üléseztek és szerveztek vitákat (Oláh, 2016).

Szerepelt a tervek között folyóiratok életre hívása és nemzetközi kapcsolatok kiépítése is (Máriási, 2016). A korábbinál jóval szélesebb mederben indult újra a pszichológiai témájú könyvek kiadása (Pataki (1977). 1958-ban például elindítottak egy könyvsorozatot „Pszichológiai Tanulmányok” címmel. Itt

<sup>6</sup> Az 1956-ot követő emigrációs hullám volt a negyedik, az 1920-as évek elején, az 1930-as évek végén, és az 1945 után bekövetkezett hullámok után.

közölték az 1945 és 1958 között keletkezett, addig publikálatlan szakcikkeket. A könyvsorozat főszerkesztője Gegesi Kiss Pál volt, akárcsak az 1960-ban, tizenkét év kényszerszünet után újra megjelent Magyar Pszichológiai Szemléé. (A régi-új folyóirat címlapját a 3. ábra mutatja.)

Máriási (2016) szerint Gegesi Kiss Pál személye nem véletlen: a rendszer működéséből adódott, hogy hiába volt bizonyos területeken általános a tiltás, akadtak, akik jó pártkapcsolataiknak köszönhetően előjogokat élvezhettek, ilyen volt Gegesi is. Kovai (2016) úgy ír róla, mint a pszichológia gyakorlati rehabilitációjának vezéralakjáról. Gegesi Kiss Pál orvos, akadémikus volt, a Budapesti Orvostudományi Egyetem 1. sz. Gyermekklinikájának igazgatója, aki amellet, hogy pártolta a pszichológia ügyét, hiszen az általa vezetett klinikán a tiltás évei alatt is működhetett pszichológiai nevelési tanácsadás, befolyásos és kiterjedt kapcsolatokkal rendelkező párt- és akadémiai vonalon egyaránt. Ő volt az az „erős ember”, aki, bár nem lévén pszichológus, alkalmas volt arra, hogy nevével, politikai befolyásával és pozícióival a pszichológia ügyének élére álljon (Kovai, 2016).



3. ábra Az újból megjelenő Magyar Pszichológiai Szemle 1960/1. száma

A Magyar Pszichológiai Szemle évi négy számmal, a Magyar Tudományos Akadémia kiadványaként jelent meg. Az első számban az elmúlt évek pszichológiát érintő hivatalos fejleményeiről lehetett olvasni. A főszerkesztő beszámolt a folyóirat újraindításának körülményeiről is, arról, hogy mikor, kik, milyen hivatalos fórumokon döntöttek a tudományág rehabilitációjáról. Gegesi a Magyar Pszichológiai Szemle 1960-as cikkeiben a pszichológia ügyét példátlan erőfeszítéssel egyengető főszereplőként tűnt fel, miközben a lapban mindvégig magyarázat nélkül maradt a pszichológia évtizedes háttérbe szorítása. Aki a

Szemlét a kezébe vette 1960-ban, értesülhetett ugyanakkor a pszichológia politikai legitimációjáról, arról, hogy a folyóirat immár a párt és az akadémia által jóváhagyott tájékoztató fórum (Máriási, 2016). Ugyanebben a számban közölték az Orosz Szovjet Szocialista Köztársaság Pszichológiai Társaságának kongresszusán hozott határozatokat, amelyekből kiderült, hogy „az emberrel foglalkozó tudományok között fontos helyet foglal el a pszichológia” (Magyar Pszichológiai Szemle, 1960, 72.). Felsorolták a pszichológia területeit és vezető szakembereit is, akik maguk is írtak a lapba saját területük hiányosságairól, és kijelölték a fejlődés szovjet pszichológiának megfelelő irányát. A Szovjet Kommunista Párt XXI. kongresszusára hivatkozva pontosan szedték azt is, hogy a szovjet pszichológiának mely területeken kell behoznia a sztálinizmus hibáiból adódó lemaradást.

A második szám vezércikke Alekszej Alekszejevics Szmirnov szovjet pszichológus „A pszichológia feladatai az SZKP XXI. Kongresszusának határozatainak tükrében” című tanulmánya volt (Szmirnov, 1960). Szmirnov ebben a szocialista modernizáció új szakaszának tudományként üdvözölte a pszichológiát, és sürgette a személyi kultusz miatt előállt lemaradás minél előbbi behozatalát. A harmadik számban az ugyancsak 1960-ban újjáalakult Magyar Pszichológiai Társaság első, „A pszichológia helyzete hazánkban” című nagygyűlésének előadásait és felszólalásait lehetett olvasni.

A főszerkesztő munkáját minden alkalommal egy pszichológusokból álló szerkesztőbizottság segítette, ennek 1960-ban tagja volt: Bárczi Gusztáv, Horányi Béla, Kardos Lajos, Kádár Miklós, Lénárd Ferenc, P. Liebermann Lucy, Mátrai László, Molnár Imre és Pogány Ö. Gábor. Közülük Kardos Lajos orvos és matematikus, pszichológiából doktorált. Pléh Csaba úgy jellemezte, mint egy „visszafogottan arisztokratikus, halk szavú, de ítéleteiben mindig szigorúan tárgyyszerű, kissé száraz mentort” (Pléh, 2016, 6. o.). Hunyady György pedig azt mondta róla, hogy „nem volt robosztus egyéniség, aki erős érzelmeket keltett volna” (Hunyady, 1985, 375. o.). Kardos Lajos szervezte meg Magyarországon az első önálló pszichológusképzést az 1960-as évek elején, amit Hunyady (2006) korszakfordulóként említ. A pszichológiát a budapesti bölcsészkaron a hatvanas évek második felétől már egyszakos képzésben oktatták. A szaknak nagy presztízse volt, nehéz volt bekerülni, az évfolyamok kis, 20 fő körüli létszámmal indultak. Pléh (2016) szerint a pszichológusképzést az ötéves programba beillesztett gyakorlati specializáció jellemezte, amit egy elméletalapúbb átszervezés követett az 1970-es években. A képzésben a kortárs nemzetközi trendeket ismertető klinikai pszichológiai előadás is volt, de a nyugati szakirodalom, diagnosztika és terápiás módszerek csak részben jelenhettek meg (Kovai, 2016).

A gyakorlati pszichológiai képzés és az ehhez kapcsolódó kutatómunka zártkörű összejöveteleken folyt, ahová többnyire csak személyes kapcsolatokon keresztül lehetett bekerülni. Miközben a pszichoanalízis 1945 után nyugaton intézményesült és professzionalizálódott, Magyarországon még a hatvanas években is gyanakvással vette körül. A korszak légkörének megértéséhez ugyancsak fontos számba venni Mérei Ferenc elhíresült szakmai összejöveteleit, a „Mérei

szerdákat”, amelyek gyakorlatilag a klinikai pszichológiai képzés hiányát pótolták. A résztvevők nyugati szakirodalomról referáltak, pszichodiagnosztikát és pszichopatológiát tanultak, terápiás eseteket ismertettek és beszéltek meg (Kovai, 2016).

Pléh (1985) szerint ahhoz, hogy a pszichológia szakmává válhasson a hatvanas években, számos intézmény kellett. Példaként említette az egészségügyi intézményekben és az üzemekben létrejött laboratóriumokat, illetve a nevelési és a pályaválasztási tanácsadók megszületését. Mindeközben a pszichológusok megjelentek a népszerű magazinokban, rádió- és tévéműsorokban, szakértők lettek a család és a gyereknevelés területén (Pléh, 2011). Megnőtt az igény a pszichológiai szakértelem iránt a hadseregben és a gyárakban is (Kovai, 2016). A munkapszichológia újrintézményesülése egybeesett az új gazdasági mechanizmus bevezetésével. Míg korábban az üzemekben azzal a céllal alkalmaztak pszichológusokat, hogy elvégezzék a veszélyes munkakörök betöltéséhez szükséges alkalmassági vizsgálatokat, addig a hatvanas években már a nemzetközi, azaz a nyugati színvonalhoz való felzárkózás lett elsősorban a munkapszichológus feladata (Kovai, 2016).

A régi-új Pszichológiai Szemle első számában Molnár Imre „A munkaléktan mai feladatai” címmel közölt írást. Ebben ismertette az olvasókkal a munkapszichológia korabeli alapelveit. Kiderült, hogy „a munkaléktannak mindenekelőtt és mindenekfölött a dolgozó ember védelmét és boldogulását kell szolgálnia” (Molnár, 1960, 32.o.). Kifejtette, hogy ezzel a felismeréssel szorosan összefüggött az a szemléletmódbeli változás, amely tulajdonképpen az egész lélektant jellemezte, és lényege „a funkcionális szemléletről a személyiség szemléletre való áttérés” (u.o., 32. o.). „Ennek következtében a munkapszichológus nem egyes funkciókat vizsgál, hanem tudatában van annak, hogy élő emberekkel foglalkozik, akiknek múltja, jelene és jövője van, akik – még ha csupán a legmechanikusabb munkamozdulatokat is kell végezniük – a munkában egész személyiségükkel vesznek részt” (u.o., 32.o.). Megfogalmazta azt is, hogy nyilvánvalóvá vált, nem elég kizárólag a körülményeket kutatni, „a dolgozó ember életét minden tényezőjével együttesen kell figyelembe venni” (u.o., 32.o.). Kijelentette, hogy nemcsak azzal kell a munkaléktannak foglalkoznia, ami a munkakezdéstől a munka befejezéséig tart, hanem figyelembe kell venni a dolgozók családi helyzetét, kapcsolatait, céljait, vágyait, értékítéletét, világszemléletét. Kovai (2016) megjegyezte, hogy míg korábban a pszichotechnika csupán a munkás fiziológiai sajátosságaira és képességeire figyelt, addig a modern munkaléktan személyiségvizsgálati módszerekkel dolgozott.

Fontos megjegyezni, hogy a hatvanas évek első felében a munkapszichológia az egyetemi oktatásba is bekerült: a budapesti pszichológia szakon 1964-től kötelező tantárgy a Munka- és pályaalkalmasság pszichológiája (Csirszka, 1998). Ugyanebben az évben indították a műegyetemen a posztgraduális gazdasági mérnökképzést, ahol heti két órában oktattak munkapszichológiát (Perczel, 1998). Ekkor már a szocialista üzemek jelentős részében is volt munkapszichológiai laboratórium (Schenker, 1998).

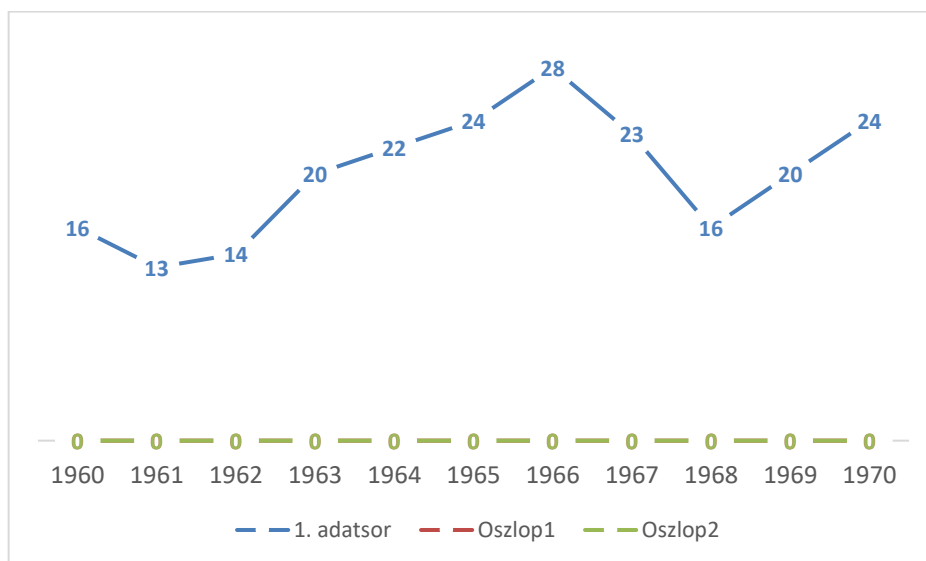
A hetvenes években már kétszer annyi volt az angol nyelvű hivatkozások száma az oroszhoz képest a Magyar Pszichológiai Szemlében, miközben csökkent a német nyelvűek száma (Pléh, 2014). Ugyanez volt látható a Szemlében recenzált könyvek esetében is. A hatvanas évekből több téma is átnyúlt a hetvenes évekre. Pléh (2016) említi például az állati lokomóciós tanulást (Kardos Lajos), a főemlősök társas tanulását és vizuális folyamatait (Marton Magda), az interocepciót és a tudattalan szerveződést (Ádám György), az aktivációs működés és megismerés kapcsolatát (Barkóczy Ilona). Ugyanakkor kevés hivatkozás fordult elő a nem haladónak minősülő háború előtti magyar szerzőkre, minthogy az 1950-es évektől hivatalos pártállami állásponttá vált a háború előtti magyar pszichológiára történő emlékezés elnyomása. „A betiltott emlékezet évtizedekig rejtőzködő, halványuló emlékezetté vált” (Szokolszky, 2021b, 25. o.). A tudománytörténeti folytonosság erőszakos megszakítása tartósan érezte a hatását. „A spontán felejtéssel, a kényelmes tudatlansággal, valamint az ideológiai és hatalmi motivációkból származó emlékezetvesztéssel – torzításokkal, csúsztatásokkal, hamisításokkal, elnémulásokkal és elhallgattatásokkal – szemben a tudománytörténeti hitelesség eszméje ... többnyire „gyöngye” volt” (Lányi, 2020, 18. o.).

## **A MAGYAR PSZICHOLÓGIAI SZEMLE A STATISZTIKÁK TÜKRÉBEN 1960 ÉS 1978 KÖZÖTT**

### **A PUBLIKÁCIÓK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA**

Csak a tudományos munkákat figyelembe véve 1960 és 1970 között összesen 206 önálló magyar nyelvű tanulmány jelent meg a Magyar Pszichológiai Szemlében, csaknem kétszer annyi, mint az 1928 és 1947 között. A könyvismertető, a vitacikkek és a folyóiratszemplék ebben nincsenek benne, azokat ugyanis nem vettem alapul. Amint azt a 4. ábra mutatja, a publikációk száma 1961-től töretlenül növekedett, kiugró emelkedés és némi visszaesés egy-egy esetben volt: 1966-ban és 1968-ban. Az, hogy a hatvanas évek elejétől Magyarországon megindulhatott a pszichológiai kutatás és az intézmények is megjelenhettek, jól látható a publikációk számában is. Az 2. ábrán az látszik, hogy amint a magyar pszichológiának a „hallgatás” után ismét lett saját fóruma, a cikkek száma nagyjából egyenletes növekedésnek indult.





4. ábra A publikációk számának alakulása a Magyar Pszichológiai Szemlében 1960-1970

#### A PUBLIKÁCIÓK SZAKTERÜLET SZERINTI MEGOSZLÁSA

A besorolásnál az általános lélektanhoz vettem a pszichotechnikai munkákat, a szociálpszichológiához a művészetlélektant, míg a pszichológiatörténeti és filozófiai írásokat a történeti művek közé soroltam. Az 1960 és 1970 között született önálló magyar nyelvű tanulmányok az általános, a fejlődés-, a személyiség-, a szociál-, a klinikai, a nevelés-, a történeti, a munka- és a közlekedépszichológia körébe voltak besorolhatók. A cikkek szakterület szerinti megoszlását az 6. táblázat mutatja.

Év	Ált.	Fejl.	Személyiség	Szociál	Klinikai	Nevelés	Történeti	Munka	Közl.
1960	3	2		2		4	1	2	2
1961	1	1	1		2	4		4	
1962	2	3	1	1	1	4	1	1	
1963	7	1	4	1		4	2	1	
1964	6	2	2	2	2	7		1	
1965	1	6	1	6	4	2		4	
1966	2	5		4	2	5	2	8	
1967	7	2		1	7	5		1	
1968	7	3		1	2			3	
1969	5	3	1	1	4	2	3	1	
1970	6	4	2	3	5	2		2	

6. táblázat Szakterületi megoszlás a Magyar Pszichológiai Szemlében 1960-1970

Ebben az időszakban a korábbihoz képest szinte dupla annyi cikk született az általános és a fejlődéslélektan témakörében, aminek valószínűleg az volt az oka, hogy az alapkutatói aktivitás is megnövekedett (Pléh, 1979). Nagyon kevés viszont a történeti munka, illetve a személyiségléleltani. Miközben a pszichológia érdeklődésének középpontjába került a szociálpszichológia. 1960 és 1970 között a témák között megjelent a csoport és a vélemények szerveződése, illetve az attitűddinamika.

#### A PUBLIKÁCIÓK MÓDSZERTANA

A publikációk számbeli növekedését gyors nyugatosodás és módszertani finomodás egészítette ki (Pléh, 2016). A cikkeket aszerint is csoportosítottam, hogy melyek voltak az empirikusak és melyek az elméletiek. Az empirikus írások közé azokat számítottam, amelyekben kísérlet, megfigyelés szerepelt, míg az elméletiek közé azokat, amelyekben a szerző saját, önálló elméletét fejtette ki. Az ez alapján készült csoportosítást a 7. táblázat mutatja.

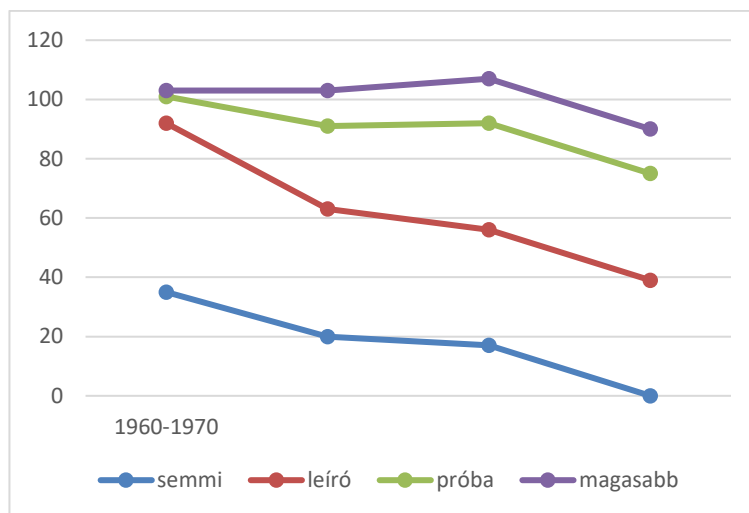
Évek	Empirikus	Elméleti
1960	5	11
1961	7	6
1962	8	6
1963	7	13
1964	14	8
1965	16	8
1966	13	15
1967	16	7
1968	12	4
1969	16	4
1970	16	8

7. táblázat A publikációk megoszlása módszertan szerint a Magyar Pszichológiai Szemlében 1960-1970

1960 és 1970 között százharminc empirikus és kilencven elméleti munka jelent meg a Magyar Pszichológia Szemlében. A táblázatból leolvasható egyik tendencia az, hogy az első évekhez képest megnőtt az önálló kutatásból származó cikkek száma, amit a szakszerűség és a tudományosság erősödéseként lehet értelmezni (Pléh, 1979).

Az empirikus tanulmányokat megvizsgáltam abból a szempontból is, hogy hogyan dolgozta fel az adatokat és hogyan mutatta be az eredményeket a szerző. Itt is két csoportra bontottam az írásokat: egyáltalán nincs benne adat, van benne adat és legalább leíró statisztika is. Azt találtam, hogy viszonylag sok volt ebben az időben az olyan cikk, amely empirikus volt ugyan, adatot mégsem tartalmazott, és ebben az időszakban domináns volt a leíró statisztika, de az ennél igényesebb feldolgozások száma is nőtt ebben az időszakban, ahogyan azt

az 5. ábra mutatja. Pléh (1979) szerint az igényesebb adatközlés és feldolgozás elterjedése a megnövekedett módszertani igényesség általános jegyeként értelmezhető. A statisztikai módszerek azonban nemcsak a magyar pszichológiában terjedtek el. Az angolszász szakirodalomban például már a negyvenes évektől jelen volt. Mondhatjuk, hogy a magyar pszichológia megkésve, a hatvanas években kapcsolódott be a nemzetközi trendekbe (Pléh, 1979).



5. ábra Statisztikai kifinomultság, Magyar Pszichológiai Szemle, 1960-1970

#### A HIVATKOZÁSOK SZÁMA ÉS MEGOSZLÁSA

Az 1960 és 1970 között a Magyar Pszichológiai Szemlében megjelent cikkek hivatkozásait két szempont szerint dolgoztam fel: részben megnéztem a tanulmányok lábjegyzetében és bibliográfiájában szerepelt művek számát, illetve azt, hogy mennyi volt ebből a magyar és a külföldi szerzőkre történt hivatkozás átlagos száma ezekben az években. Előfordultak olyan munkák, amelyekhez nem tartozott irodalomjegyzék, a szövegben voltak név szerinti utalások, ezeket azonban kutatásomban nem vettem figyelembe. Az önhivatkozásokkal viszont számoltam, egy szerző több hivatkozott munkáját több tételnek vettem. A hivatkozások számának alakulását a 8. táblázat mutatja.

Évek	Hivatkozások száma	Magyar	Külföldi
1960	105	39	66
1961	91	23	68
1962	90	79	169
1963	233	72	305
1964	253	80	333
1965	278	73	351
1966	453	115	338
1967	556	156	400

<b>1968</b>	450	100	350
<b>1969</b>	375	100	275
<b>1970</b>	425	125	300

8. táblázat. A hivatkozások száma és megoszlása a Magyar Pszichológiai Szemlében 1960-1970

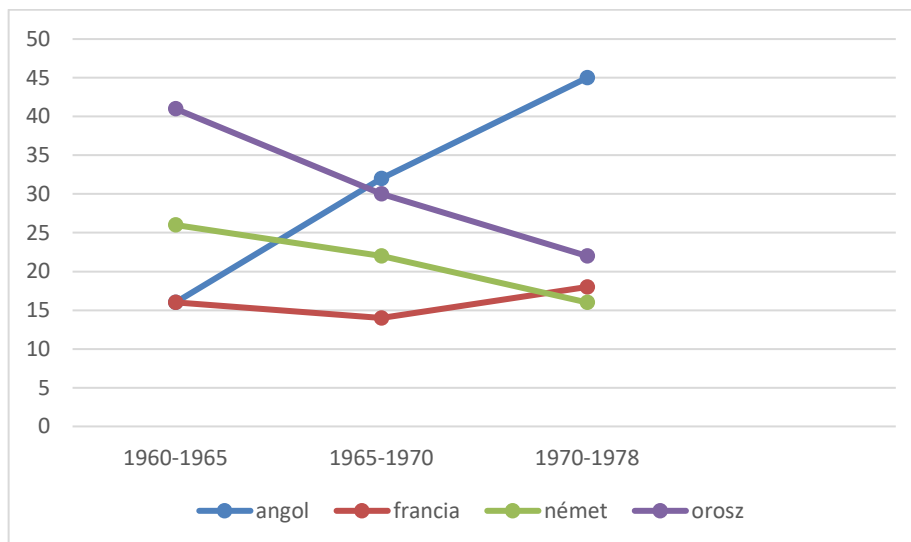
Látszik, hogy a hivatkozások száma nagyon megugrott 1960 és 1970 között, különösen a külföldi szerzőkre történt hivatkozás. Míg kezdetben a külföldi szerzőkre történt hivatkozás nagyjából a kétszerese a magyar hivatkozásoknak, addigra az évtized végére ez az arány csaknem a háromszorosánál jár. Pléh (1979) szerint a hivatkozások átlagos számának alakulása 1960 és 1970 között növekvő szakmai igényességre és „táguló nemzetközi horizontra utal” (Pléh, 1979, 10. o.). Berend T. Iván és munkatársai (1977) három társadalomtudományi folyóiratban, a Valóságban, a Közgazdasági Szemlében és a Történelmi Szemlében vizsgálták meg az átlagos hivatkozásszámot, és azt találták, hogy 8,4 az átlagos hivatkozásszám. Ezzel szemben a Magyar Pszichológiai Szemlében ez a szám 13,25 lett, vagyis a pszichológusok hivatkozásszáma a többi szakmáénál magasabb (Pléh, 1979). Ami a magyar és a külföldi szerzők arányát illeti, azt a 9. táblázat mutatja.

<b>Évek</b>	<b>Összátlag</b>	<b>Magyar átlag</b>	<b>Külföldi átlag</b>
<b>1960-1970</b>	13,25	3,65	10,7

9. táblázat A hivatkozások átlagainak alakulása, Magyar Pszichológiai Szemle, 1960-1970

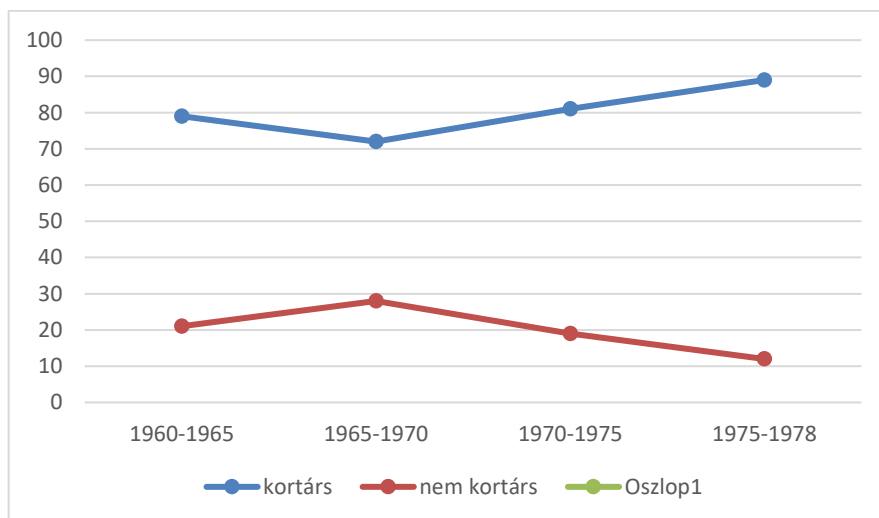
A korszak hivatalos tudományossága elvárta a szovjet szakirodalomra való hivatkozást, és az is tény, hogy a hatvanas évek elejének pszichológus generációja számára könnyebb volt - nyelvtudás, szakmai kapcsolatok, ösztöndíjak révén - a szovjet szakmai nyilvánosságból tájékozódni. Sokatmondó, hogy az „Önarckép háttérrel” című kötet (Bodor és munkatársai, 1998) tanúsága szerint ugyanez a generáció a rendszerváltás után saját szakmai szocializációját illetően jóval nagyobb szerepet tulajdonított a nyugati pszichológusoknak, mint azt a hatvanas évek szakfolyóiratainak referenciái sejtetni engedik (Pléh és munkatársai, 1998). Pléh Csaba (1979) kutatásai szerint 1958 és 1965 között a magyarországi pszichológia hivatalos szakmai lapjaiban a szakirodalmi hivatkozások harmada orosz, másik harmada német, huszonkét százaléka angol és tizenegy százaléka francia nyelvű. Már Ben-David és Collins (1966) is kimutatta, hogy az 1940-es évektől a második világháború hatására az angolszász, ezen belül is az amerikai pszichológia dominanciája érvényesült, amit a magyar trend néhány évtizeddel megkésve követett csak. Pléh (2016) vezette le az orosz-angol nyelvi váltást a Szemlében recenzált könyvek nyelvében. Azt találta, hogy a hatvanas évek közepére kiegyenlítődött a két nyelv, a hetvenes évektől pedig végig erőteljes az angol fölény (Pléh, 2016).

Megnéztem, hogy ugyanebben a korban, a Magyar Pszichológiai Szemle anyagaiban hogyan alakult a különböző nyelvű hivatkozások aránya. Az eredményt a 4. ábra mutatja.



4. ábra Hivatkozások nyelv szerint csoportosítva, Magyar Pszichológiai Szemle, 1960-1978

Kiderült az is, hogy a Magyar Pszichológiai Szemlében 1960 és 1970 között megjelent cikkek inkább az adott kor munkáira hivatkoztak, mint a korábbi éveikéire, ezt a 5. ábra mutatja.



5. ábra Kortárs és nem kortárs hivatkozások, Magyar Pszichológiai Szemle, 1960-1978

Ami pedig a szerzőséget illeti, a szerzők nyolc százaléka írta a cikkek hatvanöt százalékát. 1963 után egyre nőtt a többszerzős cikkek száma. A Magyar Pszichológiai Szemle publikációit tekintve egyetlen az eloszlás arra nézve, hogy kinek hány társszerzője van összesen, néhányuknak sok, sokaknak pedig egyetlen egy sincs (Pléh, 2014).

Érdeemes megnézni azt is, hogy abban az évtizedben kik voltak a népszerűek, a leggyakrabban hivatkozott szerzőket az 10. táblázat mutatja.

Név	Gyakoriság
Rubnstein	71
Gegesi Kiss Pál	38
Wallon, H.	34
Pavlov	32
Piaget	30
Kardos Lajos	21
Hováth László Gábor	20
Szokolov	16
Kelemen László	15
Nyíró Gyula	15
Woodworth	15
Claus, G.	14
Mencsinszkaja	14
Bohm	13
Szmirnov	13
Tjeplov	13

10. táblázat Leggyakrabban hivatkozott szerzők. a Magyar Pszichológiai Szemlében, 1960-1978

## ÖSSZEGRZÉS

Dolgozatomban azt mutattam meg a Magyar Pszichológia Szemle történetének tükrében, hogy hogyan jelent meg a pszichológia a húszas évek végén, a második világháború után, és hogyan kapott újra erőre a hatvanas évek elején. Azt az utat jártam be újra, amelyen „a pszichológia szegény rokonból vezető tudományterületté vált” (Pléh, 2011, 16. o.). Azt vizsgáltam, hogyan tűnt fel a magyar pszichológia története a Magyar Pszichológiai Szemle lapszámaiban, cikkeiben. A Magyar Pszichológiai Szemle első száma 1928-ban jelent meg, nem sokkal, félévvel a Magyar Pszichológiai Társaság megalakulás után. A lap sokáig az egyetlen hivatalos szakmai fórum volt Magyarországon. A sztálinista időkben azonban a tudományággal együtt „nemkívánatos” lett, és hallgatásra ítéltetett, akárcsak a Magyar Pszichológiai Társaság. Ez a két intézmény az enyhülést követően működhethetett csak újra.

Munkámban két korszakot vizsgáltam meg: az 1928-tól 1947-ig, illetve az 1960-tól 1978-ig húzódót. A húszas évek második felében egyre elterjedtebb lett a pszichológiai tudás, és az 1945-től 1947-ig tartó néhány évet is a fellendülés jellemezte. Ezután tíz évnyi kényszerszünet következett. Ezt követően a Kádár-korban a magyarországi pszichológia a „társadalom szolgálatában állva” (újra)intézményesült. Mind módjában, mind mértékében egyedülálló volt ez az

intézményesülés. Máriási megfogalmazása szerint „a magyarországi pszichológia újraintézményesülését nem tisztán tudományos igények hívták életre, nem a pszichológiai diszciplína természetes önfejlődése, hanem politikai döntések és folyamatok következménye is volt” (Máriási, 2016, 132. o.).

A magyar pszichológia története a 20. században elválaszthatatlan volt a történelmi, a társadalmi, a politikai és a gazdasági folyamatoktól. A hatvanas években a pszichológia részben alulról, a második nyilvánosságból, az egészségügyi intézmények területéről szerveződött, de valójában felülről irányították. Erősen kötődött a közoktatási reformhoz, és szerepet kapott a társadalom átalakulásában. A hatvanas években alapított kutatóintézetek munkája is a közoktatási reformhoz, az államosításhoz, tantervek kidolgozásához, képesség-felmérésekhez kapcsolódott. Fontos megjegyezni, hogy nemcsak az egyetemi pszichológusképzésnek volt köszönhető a szakma népszerűsége, hanem annak is, hogy a kollektivistá rendszerben ellenhatásként felértékelődött az emberi individualitás.

A magyar pszichológia kétfelé igazodott: a nemzetközi dialógushoz igyekezett felzárkózni, de a pártállam elképzeléseihez is igazodni kellett. A kettős orientáció meglátszott a korabeli hivatkozásokon: megugrott az angol nyelvű források száma, miközben az orosz közlemények, párthatározatok is jelen voltak a lapban. A hivatkozások számának nagy arányú emelkedésével együttjárt a statisztikai módszerek finomodása is.

Azt, hogy milyen szerepe és súlya volt ebben az időszakban a magyar pszichológiának, felvázolták az általam vizsgált publikációs statisztikák. Megnéztem az egyes korszakokban középpontba került szakterületeket is, a publikációk statisztikájából az első, általam vizsgált időszakban az általános és a személyiséglélektani munkák tűntek ki, míg a szakma visszatérésének idején a munkalélektan és a szociálpszichológia „futott fel”.

A továbbiakban fontos lenne feltárni a Magyar Pszichológiai Szemle teljes történetét, hiszen a hatvanas évek (újra)intézményesülése hosszú időre meghatározó lett. A tartalom további elemzésével érdemes lenne kiteljesíteni a kor pszichológiájáról nyert képünket. A kutatásba még élő pszichológusok, szerzők, szerkesztők is bevonhatók lennének.

A cikkek és a pszichológiatörténetet érintő munkák egységes történeti ívet rajzoltak meg. Azonban fontos felhívni a figyelmet arra, hogy a második világháború előtti és a hatvanas évektől kibontakozó pszichológia között megtört a kontinuitás. A legkorábbi időszakban és a visszatérés évtizedében közös szál, hogy a magyar pszichológia küzdött a túlélésért. A két korszakot olyan nagy neveknek kellene összekötni, mint például Ranschburg Pálé, Harkai Schiller Pálé, Várkonyi Hildebrand Dezsőé és Mérei Ferencé. Sok tekintetben azonban a felejtés az a szál, ami a hiányokon keresztül összeköti az 1928-1947-es időszakot az 1960 utáni évtizedekkel.

**IRODALOMJEGYZÉK**

- Az OSzSzSzk Pszichológiai Társaságának első kongresszusán hozott határozatok. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 17(1), 72-78.
- Bagdy, E., Forgács, P. & Pál, M. (1989). *Mérei Ferenc Emlékkönyv*. Budapest: Animula.
- Baranyai, E. (1947). *Tanítás és értelmi fejlődés*. Budapest: VKM.
- Ben-David, J. & Collins, R. (1966). Social factors in the origin of a new science: The case of psychology. *American Sociol. Review*, 31, 451-465.
- Benedek, L. (1940). Elnöki megnyitó. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 13(1), 3-8.
- Berend, T. I., Berend, Zs. & Sárosi, M. (1977). Jegyzetek a lábjegyzetről. *Valóság*, 20(11), 42-52.
- Bíró Viktor (2008). A Magyar Pszichológia Társaság története évszámokban (1928-2008). In: Gyöngyösiné Kiss Enikő (szerk.) *Nyolc évtized. Tanulmányok a Magyar Pszichológiai Társaság életéből*. 151-184. o., a Magyar Pszichológiai Társaság kiadványa.
- Boda, I. (1928). Beszámoló a „Magyar Pszichológiai Társaság” megalakulásának előzményeiről. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1(1), 98-103.
- Boda, I. (1929). Az ügyvezető titkár jelentése. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1(2), 339-345.
- Boda, I. (1932). Világválság és lélektan. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 5(1), 37-40.
- Boda, I. (1933). A lélektani kutatás néhány vezérelvéréről. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 6(1), 16-28.
- Bodor, P., Pléh, Cs. & Lányi, G. (1998). *Önarckép háttérrel. Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai*. Budapest: Pólya Kiadó.
- Csirszka, J. (1998). Pályakép. In: P. Bodor Péter, Cs. & G. Lányi Gusztáv (Eds.), *Önarckép háttérrel. Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai* (pp. 37-42). Budapest: Pólya Kiadó.
- Erős, F. (2013). A pszichoanalízis a budapesti egyetem orvoskarán 1918-1919-ben. In *Zsidóság – tradicionalitás és modernitás: Tisztelgő kötet Karády Viktor 75. születésnapja alkalmából* (pp. 129-152), a Wesley János Lelkészképző Főiskola kiadványa.
- Erős, F. (2015). A nemzetpolitikai lélektantól a tudományos fajelméletig: A magyar pszichológia történetének szürke zónája. *socio.hu*, 2, 67-85. Letöltve 2020. április 13-án, [http://socio.hu/uploads/files/2015\\_2/eros.pdf](http://socio.hu/uploads/files/2015_2/eros.pdf)
- Fekete, F. (1940). Az ember és a munka. *Korunk*, 15(7), 598-604.
- Focher, L. (1935). Fajegészség-védelem. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 8(1), 83-88.
- Harmat, P. (1986). *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis. 1903-1983*. Bern: Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem.
- Harmat, P. (1994). *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Budapest: Bethlen Gábor Kiadó.
- Harmatta, J. (2006). A Pszichoterápiás Hétvégék (1974-1986) története és hatása. *Pszichoterápia*, 15, 6-18, 86-95.
- Hunyady, Gy. (1985). Kardos Lajos (1899-1985). *Magyar Pszichológiai Szemle*, 41, 373-375.



- Hunyady, Gy. (2004). 75 éves a Magyar Pszichológiai Társaság. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 59(2), 175-188.
- Hunyady, Gy. (2006). Hetvenöt év magyar pszichológia. In Gy. Hunyady (Ed), *A szociálpszichológia történeti olvasatai* (pp. 199-213). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Kiss, Gy. (1988). Várkonyi (Hildebrand) Dezső és a pszichológiai közélet. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae: sectio paedagogica et psychologica*, 30, 203-208.
- Klaniczay, S. (1997). György Júlia „ars poetciá-ja”. In Gy. Horányi (Ed), *György Júlia emlékkönyv* (pp. 29-32). Budapest: Fővárosi Pedagógiai Intézet és Nemzeti Egészségvédelmi Intézet.
- Kovai, M. (2016). *Lélektan és politika. Pszichotudományok a magyarországi államszocializmusban 1945-1970*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Laky, Z. (1998). Önéletrajz. In P. Bodor Péter, Cs. & G. Lányi Gusztáv (Eds.), *Önarckép háttérrel. Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai* (pp. 167-171). Budapest: Pólya Kiadó.
- Lányi, G. (2005). A politikai pszichológia megszületése Magyarországon. In G. Lányi (Ed), *Politikai pszichológia – Politikai magatartásvizsgálatok* (pp. 57-70). Budapest: József Attila Műhely.
- Lányi, G. (2020). Ranschburg Pál és a Magyar Pszichológiai Szemle. In Szokolszky, Á. és
- Takács, I. „*Non omnis moriar*”. *Ranschburg Pál emlékkötet* (pp. 134-160). Budapest: Flaccus Kiadó.
- Máriási, D. (2019). A magyar pszichológia önképe a XX. század második felében. Az újraintézményesülés kritikai története az 1950-60-as években. ELTE-PPK Doktori Iskola
- Mérei, F. (1991). Három találkozás. In P. Réz (Ed.), *Bibó-emlékkönyv 2. kötet*. (pp. 353-357). Budapest: Századvég.
- Mészáros, J. (2009). „Az Önök bizottsága”. *Ferenczi Sándor, a budapesti iskola és a pszichoanalitikus emigráció*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Mészáros, J. (2012). Effects of Dictatorial Regimes on the Psychoanalytic Movement in Hungary before and after World War II. In J. Damousi & B. M. Plotkin (Eds.), *Psychoanalysis and Politics: Histories of Psychoanalysis under Conditions of Restricted Political Freedom* (pp. 79-112). New York: Oxford University Press.
- Molnár, I. (1960). A munkalélektan mai feladatai. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1(1), 30-36.
- Oláh, A. (2016). Egy reziliens Társaság (MPT) átalakulásai. Előadás a MPT Tudományos Nagygyűlésének „Múlt és Jövő Összeér” szimpóziумán, 2016. július 3.
- Oláh, G. (1928). Megnyitó beszéd. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1(1), 98-100.
- Pataki, F. (1977). A magyar pszichológia történeti útjának néhány időszerű tanulsága. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 34(6), 563-586.

- Perczel, J. (1998). Psychology mon amour. In P. Bodor, Cs. Pléh & G. Lányi (Eds.), *Önarckép háttérrel. Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai* (pp. 221-240). Budapest: Pólya Kiadó.
- Pléh, Cs. (1979). A magyar pszichológia fejlődésének néhány jellemzője a publikációk mennyiségi elemzésének tükrében (1958-75). *MTA II. oszt. Közleményei*, 209-231.
- Pléh, Cs. (1985). Társadalmi változások és a pszichológia négy évtizede. *Világosság*, 26, 212-218.
- Pléh, Cs. (1998). *Hagyomány és újítás a pszichológiában*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Pléh, Cs. (2010). *A lélektan története*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Pléh, Cs. (2011). A magyar kísérleti pszichológia fejlődési íve 1950-2010 között. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 66(4), 669-693.
- Pléh, Cs. (2014). Pszichológusok és történészek: A pszichológiatörténet művelésének két célcsoportja és két műfaja. *Magyar Pszichológia Szemle*, 69(3), 547-565.
- Pléh, Cs. (2016). Intézmények, eszmék, sorsok a magyar pszichológia fél évszázadában 1960-2010. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 71(4), 691-723.
- Pléh, Cs. (2019). A lélektan alakulása 1945-48 között a budapesti bölcsészkaron. *Magyar Tudomány*, 180(12), 1834-1845.
- Putnoky, J. (1970). A pszichológia huszonöt éve Magyarországon. 1945-1970. *MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei*, 19, 75-82.
- Ranschburg, P. (1928). Psychologia és természettudomány. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1(1), 9-41.
- Ranschburg, P. (1929). Elnöki megnyitó. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1(2), 330-334.
- Ranschburg, Á. H. (2013). Elismerések és előítéletek keresztüztüében: Ranschburg Pál életútja a családi dokumentumok tükrében. In G. Lányi (Ed), *Ranschburg Pál és a magyar pszichológia: Ranschburg Pál (1870-1945)* (pp. 113-144). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó
- Ranschburg, Á. H. (2020). Ranschburg Pál életútja. In Szokolszky, Á. és Takács, I. „Non omnis moriar”. *Ranschburg Pál emlékkötet* (pp. 25-34). Budapest: Flaccus Kiadó.
- Romsics, I. (2010). *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Sáska, G. (2008). Alkalmazott lélektan és reformpedagógia 1945 után. *Beszélő*, 13(2), 28-38.
- Schenker, L. (1998). Autobiographia. In P. Bodor, Cs. Pléh & G. Lányi (Eds.), *Önarckép háttérrel. Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai* (pp. 256-260). Budapest: Pólya Kiadó.
- Schubert, A. & Vasas, L. (2010). Magyarország és a szomszédos országok publikációs és idézettségi mutatószámok nemzetközi összehasonlításban a National Science Indicators (Thomson-Reuters) és a Scimago (Elsevier) adatbázisok alapján, 1996-2007. *Magyar Tudomány*, 171, 825-830.
- Sugár, P. F., Hanák, P. & Frank, T. (1994). *A History of Hungary*. Bloomington: Indiana University Press.
- Szmirnov, A. A. (1960). A pszichológia feladatai az SZKP XXI. kongresszusa határozatai tükrében. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 17(2), 129-151.

- Szokolszky, Á. (2021a). A magyar pszichológia történelembe ágyazott útja a vidéki egyetemeken. In Szokolszky, Á. (Eds.), *A pszichológia fejlődése a vidéki Magyarországon, a kezdetektől a rendszerváltás utáni évekig* (pp. 11-46). Szeged: JATE Press Kiadó.
- Szokolszky, Á. (2021b). A szegedi pszichológia elfeledett története. Szubjektív indíttatású áttekintés és reflexió. In Szokolszky, Á. (Eds.), *A pszichológia fejlődése a vidéki Magyarországon, a kezdetektől a rendszerváltás utáni évekig* (pp. 129-160). Szeged: JATEPress Kiadó.
- Szokolszky, Á. (2016). Hungarian psychology in context. Reclaiming the past. *Hungarian Studies*, 30(1), 17-55.
- Szokolszky, Á., Pataki, M. & Polyák, K. (2009). *A lélektan történetének 80 éve a Szegedi Egyetemen. 1929-2009*. Szeged: JATE Press.
- Torda, Á. (1995). Egy tudományos műhely létrejötte a századfordulón. In Gy. Kiss (Ed), *Pszichológia Magyarországon* (pp. 31-55). Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
- Várkonyi Hildebrand, D. (1934). Változás a szemle szerkesztőségében. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 7(1), 3-4.
- Várkonyi Hildebrand, D. (1936). Az 1936.-i (IX.) évf. elé. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 9(1), 5-6.
- Várkonyi Hildebrand, D. (1942). E. Claparede emlékezete. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 15(1), 5-13.
- Vincze, T. (2011). Karrierutak és iskolateremtés a XX. század első felének magyar neveléstudományában (Mitrovics Gyula pályájának és szakmai műhelyének kvalifikációtörténeti nézőpontú bemutatása). Debreceni Egyetem, BTK. Doktori értekezés.

# **A GIMNÁZIUMI LÉLEKTAN OKTATÁS 1867 ÉS 1989 KÖZÖTTI TÖRTÉNETÉNEK ÁTTEKINTÉSE. RENDSZERVÁLTOZÁSTÓL RENDSZERVÁLTOZÁSIG**

**Müller Vanessa<sup>1</sup>, Bárány István<sup>2</sup>**

<sup>1</sup> SZTE BTK Pszichológiai Intézet, muller.vanessa@edu.u-szeged.hu

<sup>2</sup> SZTE BTK Pszichológiai Intézet

Napjainkban a pszichológia-oktatás a középiskolák tananyagának elhanyagolható részét képezi. Nem volt azonban ez így Magyarországon a 19. század végén, és azt követően. Jelen tanulmány az 1867-es Kiegyezés és az 1989-es rendszerváltozás közötti hosszú és komplex történelmi időszakot tekinti át a pszichológia-oktatásának alakulása szempontjából, az államilag szabályozott általános gimnáziumokban. Bemutatjuk az első középiskolai törvényt és az ahhoz tartozó tanterv tartalmát, és kitérünk a gimnáziumi lélektan-oktatást szabályzó első dokumentumra. Példákat adunk a korszak középiskolai tankönyveiben foglalt tartalmakra, fókuszba helyezve a középiskolai lélektan-oktatás első középiskolai programját. Ezt követően tantervek, illetve az azokat alapozó pártdirektívák, valamint a Lénárd Ferenc nevével fémjelzett tankönyvek alapján követjük a fejleményeket a kommunista hatalomátvétel után egy évtizeddel kezdődő újrarendezés, illetve az 1960/1970-es évek "aranykorában". Szemelvényeket adunk a tankönyvek ideológiai hatásokról nem mentes ismeretanyagának tartalmából, illetve arról, mennyiben felelt meg az oktatás a tantervi céloknak. Emellett az időszakban pezsgő, széleskörű szakmai diskurzusból is felvillantunk néhány mozzanatot, amelynek eredményeként végül a pszichológia választható tantárgy lett. A tanulmány a fakultatív tanterv és a hozzá tartozó tankönyv áttekintésével zárul. Munkánk nem öleli fel az egyházi intézmények, tanodák és a mai nomenklatúra szerinti szakképző iskolák és a technikumok adta kereteket – ezek vizsgálata a jövőben kiemelt figyelmet igényelhetne.

**Kulcsszavak:** lélektan-oktatás, pszichológia-oktatás, fakultatív pszichológia, középiskolai tanterv, első középiskolai program, Kornis Gyula, Lénárd Ferenc

**Köszönetnyilvánítás:** Hálásak vagyunk Szokolszky Ágnes tanárnőnek, hogy folyamatosan figyelemmel kísérte munkánkat és türelemmel segített, ahol és amikor arra igényünk mutatkozott. Továbbá köszönjük Pléh Csaba professzor úrnak is, aki mintegy elindított minket a munkánk folyamatában, már azzal is, hogy megtisztelt bennünket válaszával és témánk szempontjából lényeges és általános összefüggésekre is rámutatott.

Az elmúlt száz másfél évszázad során nem egyszer merült fel, illetve valósult meg az általános gimnáziumokban a kötelező pszichológia (lélektan) oktatás Magyarországon. Nem véletlenül, hiszen ennek mindig is egyfajta, bár átfogóan és korszakokat átívelően nehezen definiálható, de általános személyiségfejlesztő hatást tulajdonítottak. Manapság azonban nincs kerettanterve sem, illetve a pszichológia helyi tantervek alapján történő középiskolai oktatása sem túl gyakori. A múlt fényében ez talán meglepő lehet – ezt a kérdést vizsgáljuk áttekinthető tanulmányunk keretében.

Témánk kapcsán három dolog tisztázásra szorul. Elsőként is, egyes pszichológiai fogalmak és ismerettartalmak gyakran előkerülnek más tanórákon, sőt alkalmanként ezt a vonatkozó kerettantervek elő is írták. Mindezt számba venni meglehetősen problémás lenne. Pszichológia-, illetve lélektan- oktatás kapcsán tehát kizárólag annak tantárgyasult formájáról kívánunk értekezni. Másfelől a gimnázium, mint fogalom, a vizsgált időszak alatt egy rendkívül differenciált intézményrendszer, illetve gyakran speciális, szakosított képzőhelyek folyamatosan formálódó struktúráját takarja. A dolgozat kizárólag azokkal a intézményekkel foglalkozik, melyek elvégzése után a diákságnak nem kellett továbbtanulási restriktiókkal számolnia, vagyis ilyen értelemben az „általános” gimnáziumok, ahol a pszichológia tantárgy mindig az utolsó évfolyamok valamelyikében szerepelt (ha szerepelt), vagyis a növendékek 16-18 éves kor között találkozh(tat)ak a tantárggyal. Harmadrészt, a vizsgált korszakban a középiskolák túlnyomórészt felekezeti, vagy (1948-tól kizárólag) állami szabályozás alatt álltak. A „középfokú” pszichológia-oktatás gyökerei a felekezeti fenntartású és szabályozású intézményekben lelhetőek fel, amelyek e tekintetben legalábbis mintegy mintaként szolgálták a nagypolitikai döntéshozókat. Az ezekben folyt lélektan-oktatás tartalma és szisztémája, annak szerteágazó volta miatt egy külön tanulmányt érdemelne, jelen írásban így ezzel szintén nem foglalkozunk.

Összességében tehát a dolgozat az „általános”, állami szervek által regulált gimnáziumokban konkrét tantárgyi formában folyt pszichológia-oktatás vázlatának bemutatására vállalkozik. A bemutatott csomópontok és művek választása valamelyest szubjektív ugyan, de igyekeztünk ezek közül a legfontosabbakat kiragadni úgy, hogy átfogó és koherens képet tudjunk adni az időszak(ok)ról. Bár nyilván nem nyújtunk teljes képet, de a tantervek és a tankönyvek körvonalaznak egyfajta szándékot, elképzelést arról, hogy a gimnáziumokban milyen célokat, feladatokat tételeztek a pszichológia tantárgynak.

## **A FILOZÓFIA TANTÁRGYBA REJTETT LÉLEKTAN-OKTATÁS**

Az oktatáspolitikai szálakat az 1967-es kiegyezéstől, mint meghatározó rendszerváltozástól követhetjük nyomon. Az udvartól független, a magyar országgyűlésnek felelős magyar kormány 1848 áprilisában hivatalba lépett, de a

szabadságharc vérzivataros időszakában az Eötvös József által vezetett kultusztárca átfogó közoktatási reformot nem tudott végrehajtani. 1849 után a magyar közoktatás Bécs centralizációs-németesítő, de egyben a polgárosodást erőteljesen sürgető égisze alatt működött, egészen a Kiegyezésig (Mészáros, Németh, és Pukánszky, 2003). A politikai intézményrendszer strukturális változását, a gazdasági fejlődést és a fokozatos társadalmi átalakulást eredményező 1867-es kiegyezés után Eötvös József az 1848-ban elkezdődött átalakítás befejezését tűzte ki célul. Eötvös személyében európai horizontú, nagy teherbírású, tapasztalt politikus került a kultusztárca élére, aki az egész magyar közoktatás polgári átalakítását, reformálását a népoktatás ügyével kezdte indítani (Vass, 1996). A meglévő felekezeti hálózat működését (ahol már hosszú múltra visszatekintő gyakorlata volt a lélektan oktatásának) nem bolygatva, községi iskolák létesítését rendelte el. A kultuszminiszter törvényjavaslata – hosszas parlamenti viták után – Magyarország első népoktatási törvénye lett. Eötvös már 1848-ban is a középiskolák rendszerének újjászervezésével foglalkozott, viszont csak második kultuszminisztersége idején, a népiskolai törvényének elfogadása után, 1870-ben nyújtotta be középiskolai törvénytervezetét. Ebből élete folyamán már nem született törvény. A „demokratikus szellemű javaslatnak” (Pukánszky és Nóbik, 2013, oldalszám) elképzelése volt, hogy a középiskola elsődleges feladata az általános ismeretek nyújtása, másodlagos célként tekinthető a felsőoktatásba való belépésre való előkészítés (Mészáros, Németh, és Pukánszky, 2006).

A gimnáziumi lélektan-oktatás szabályozásához kapcsolódó első, magyar minisztériumhoz köthető dokumentumok az 1879-ben módosított tanterv (A gymnasiumi tanítás terve, 1879) és a hozzá tartozó utasítás (Utasítások a gymnasiumi tanítástervhez, 1880) voltak. Megemlítendő, hogy az utóbbi kidolgozásához a Közoktatási Tanács a jegyzőt, Kármán Mórt – a mintagimnázium tanulmányi vezetőjét – bízta meg (Mészáros, 1988; Vass, 1996). A rendeletben (1879) a lélektan a *philosophiai propedeutika*<sup>1</sup> alatt lelhető fel, VIII. osztályban tanítandó, 3 órában szereplő, a logika mellett található elemként. Kármán nem különálló tananyagként, inkább a tanulmányok összegzésére alkalmas rendszerező diszciplinaként tekintett a filozófiára, mely gondolat a későbbiekben is fellelhető a tantervekben. Az új tervezet végén található filozófia tantárgy leírása az irodalmi művek tárgyalásában, a retorika és poétika tanulása során felmerülő lelki jelenségek, érzelmek, indulat, valamint akarat és értelem megnyilvánulásainak vizsgálatát tüntette fel a lelki élet tanulmányozásának módszereként (Faludi, 1969). Tananyagát és célját tekintve a lelki élet önállósága, az értelmi fejlődés, a lelki jelenségek főbb csoportjai, valamint a logikai formák és tudományok felosztásának elsajátítása álltak a rendeletben (Utasítások a gymnasiumi tanítástervhez, 1880).

<sup>1</sup> A propedeutika előkészítő tanulmányokat jelent.

**AZ ELSŐ KÖZÉPISKOLAI TÖRVÉNY**

A központi kormányhatalom a rendeletek és törvények segítségével hatást gyakorolt az iskolákra – viszont az intézmények nem ismerték el ezeket törvényesnek és jogosnak, inkább csak kényszer hatására engedelmessé váltak az előírásoknak (Rombauer, 1908). A képviselőházban folytatott szenvedélyes viták után (Vass, 1996) Trefort Ágoston közoktatási miniszter 1883-ban terjesztette az országgyűlés elé Magyarország első középiskolai törvényét. A törvény két középiskola-típust különböztetett meg: a humán műveltséget biztosító nyolcosztályos gimnáziumot és a reáliskolát, amely a modern nyelvek, természettan és mennyiségtan hangsúlyosabb oktatásáért volt felelős (Mészáros és mtsai, 2006). Az 1883-as évi törvény szerint mindkét iskolatípus az ifjúságot a felsőbb tudományos képzésre kell felkészítse és általános műveltséggel kell, hogy ellássa (Mészáros, 1988). A pszichológia-oktatás szemszögéből az 1879-es tantervvel nagyrészt megegyezően tartalmazza a bölcsészeti előtant (lélektan és logika), mint a gimnáziumi és a reáliskolai oktatás rendes tantárgyát, megegyező óraszámban. A philosophiai propedeutika lélektani vonatkozása a lelki élet önállóságának, a lelki jelenségek főbb csoportjának és az értelmi fejlődés tárgyalásában merült ki (A középiskolákról és azok tanárainak képzéséről szóló törvénycikk, 1883).

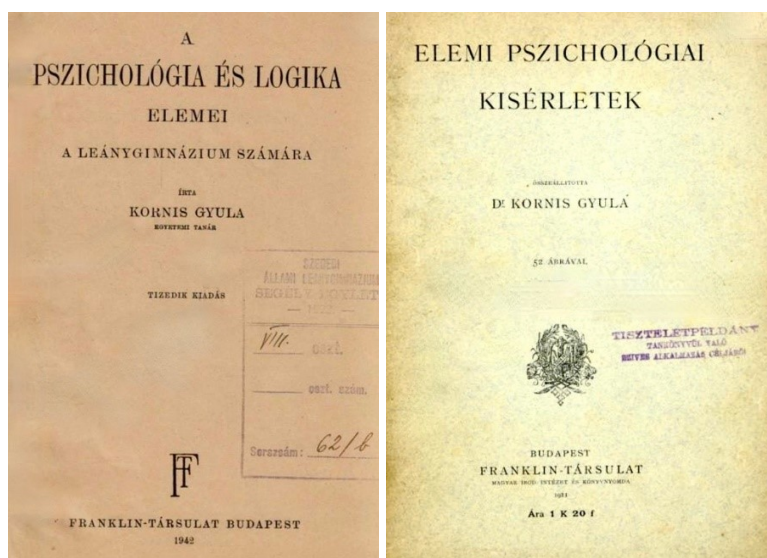
A középiskolai törvény (1883) életbelépése után is érvényes volt a korábbi gimnáziumi tanterv (1879), melyet a minisztérium három lépésben is korrigálni próbált (1880, 1883, 1887), de a jelentős fordulat 1899-ben következett be, amikor Wlassics Gyula miniszter új tantervet vezetett be a gimnáziumokba és reáliskolákba, azzal a céllal, hogy a két iskolatípus „közelebb kerüljön egymáshoz” (Mészáros, 1988, 102.o.). Az 1899-es középiskolai tantervhez (A középiskolai tanítás terve, 1899) tartozó rendelet 1903-ban született meg (Horánszky, 1992). Ez a gimnáziumi tanítás tervét és a rá vonatkozó utasításokat tartalmazta – már bővebb leírást szentelve a filozófiai propedeutika tananyagába bújtatott pszichológia céljának és tanítási anyagának, valamint a tanítás módszerének. Anyagát tekintve az utasítás megfogalmazta, hogy a csekély óraszám miatt a pszichológiának és logikának csak bizonyos elemeire szorítkozik a tanterv. A pszichológia feladataként az élet tapasztalatszerű ismertetését jelölte meg, melyen belül a lelki jelenségek sajátos természetének bemutatását és ezek a testi jelenségektől való megkülönböztetést hangsúlyozta. Ebben a tantervben már megjelent a lélektan módszereinek jellemzése és a vizsgálatokhoz szükséges segédeszközök ismertetésének fontossága. A magyar középiskolai pszichológia-oktatás történetében elsőként ez a dokumentum emelte ki a kísérleti módszerek fontosságát, melyet az érdeklődés felkeltésének eszközéül szán a további tanulmányokhoz, ezen belül kitüntetett figyelmet fordítva az érzet és észrevétel elméletének elemeire – melyet a legegyszerűbb kísérletek bemutatásával ad át a tanár a tanulók számára. Említette az idegrendszert érintő érzettant, mint a pszichofizika legfontosabb tételét. A bővebben tárgyalandó tananyagba a képzetten is beletartozott: az általánosítás, fogalomalkotás, ítélet, elvonás és okoskodás, valamint az akarat és a magasabb rendű, illetve egyszerű érzelmek. A

tanítás anyagának záró fejezetében a népszichológiát említette az anyag, kevés figyelmet igénylő résztémakörként – de alkalomadtán felvethetőként és tényként tárta azt az oktatók elé (Utasítások a gimnázium tantervéhez 1903).

### A LÉLEKTAN-OKTATÁS TANKÖNYVEINEK TARTALMI ELEMEI

A rendelet (1903) Simon Gábor „Lélektan és Gondolkodástan” c. könyvét a középiskolai tankönyveként vette jegyzékbe. Simon (1903) hangsúlyozta, hogy a könyv világos beosztással és könnyen áttekinthető alakkal rendelkezik, az előírt csekély, heti háromórányi lélektan-oktatás kereteihez igazodva. A tankönyv tartalmi forrásait tekintve a szerző megemlíti, hogy az a kor legújabb eredményeire támaszkodik, de saját megfigyelései is érvényesülnek, munkájának elsőrendű forrásaként a józan ész és a tapasztalatokat tartja (Simon, 1903). Feltűnő, hogy a tankönyv az utasításban egyébként hangsúlyozott kísérleti módszereket nem hívta segítségül, inkább a természettudományi ismeretekre támaszkodott; a korábbi tankönyvek irányvonalát (Böhm, Parádi, Pauer, Szitnyai stb.) tartotta meg ezzel, de teljesítve a tantervben előírt anyagot (Schmidt, 1903). Tartalmában Weber-féle törvényt, Locke, Spinoza, Cartesius (Descartes) elképzeléseit tárgyalta, a következő témák köré csoportosítva: az érzetek, képzetek, érzelem és a lelki visszahatások tana (Simon, 1903). Az előírt alacsony óraszám miatt kimaradt belőle pl. a reflexmozgás, a szemlencsén keletkező harmadik dimenzió, az illúzió és a műélvezet kapcsolata, a lelkiismeret meghatározása, Wundt felfogása az ítéletről és az a priori ismeret is (Schmidt, 1903).

A gimnáziumi pszichológia-oktatásban kulcsszerepet játszott az első középiskolásoknak írt program, melyet 1911-ben Kornis Gyula alkotott meg (Pléh, 2015). A program két tankönyvre épült, melyeket „A pszichológia és logika elemei”, valamint az „Elemi pszichológiai kísérletek” címen jegyezték (v.ö. 1. ábra).



1. ábra: Kornis Gyula 1911-ben először kiadott, sokszoros kiadást megért két kötetes középiskolai pszichológia tankönyve



Kornis (1911) tankönyvének *első fejezete* az általános bevezetéssel foglalkozott, melyben taglalta a pszichológia módszerei között említett megfigyelés és kísérlet közötti különbséget. Említésre került itt az önmegfigyelés, vagy introspekció is – de annak fontosságát a kísérletezésről szóló részekben hangsúlyozta igazán. Emelett még az „érzéki észrevések”, érzetek, a figyelem, az emlékezet, fáradás és a visszahatások kaptak helyet, melyet E. H. Weber és G. Th. Fechner ismertetésével zárt a szerző.

A *második fejezetet a szerző* a pszichológiai ismeretek forrásainak szentelte, ahol az állatpszichológia, társadalmi pszichológia, fiziológia, patológia és a pszichiátria irányából érkező forrásokra világított rá. Szót ejtett a nyelv, vallás, világ- és műveltségtörténet fontosságáról is. A fejezet gondolatait a pszichológia fontosságával zárta, melyet foglalkozásonkénti leírással támasztott alá. Például a szerző szerint az ügyvédnek és bírónak ismerniük kell a tanúvallomások pszichológiáját, a szuggesztív kérdések fontosságát és kriminalisztikai alkalmazását. Az orvosok számára pedig a lelki élet betegségeinek megállapításához és gyógyításához elengedhetetlen a pszichológiai előtudás, mivel a diagnosztikai munkában is szempontnak minősülnek a lelki tényezők. Leírásában a továbbiakban a művészek, nyelvészek, filológusok is helyet kaptak. Kornis végső megállapítása, hogy mindenkinek szüksége van bizonyos fokú pszichológiai előképzettségre és tudásra, amennyiben az emberekkel való bánásmódját az egyén tudatossá szeretné tenni.

A *harmadik fejezet* a testi és a lelki jelenségek viszonyáról szól, melyben a testi tünetet követő lelki jelenségek és a lelki jelenséget követő testi változások kaptak helyet. Történeti áttekintést adott Hippokrates agyvelőről alkotott elképzeléséről, Descartes tobozmirigyéről való gondolatairól. A szekciót Gall József frenológiai megközelítése zárta, amely szerint, ha a lelki jelenség „székhelye” az agyvelő, akkor a bemélyedések és kidudorodások jelezhetik az egyes lelki tehetségeket (emlékezet, érzelem, akarát stb.). A *negyedik fejezet* az idegrendszer elemeivel foglalkozott, ahol a neuron, az idegsejt és az idegszál ingerrel való kapcsolata került tárgyalásra. Az *ötödik fejezet* a gondolkodás pszichológiáját taglalta, melyben az érzetek kerülnek középpontba. Az érzet minősége, erőssége, tapintás-, hő- és fájdalomérzetek bemutatása alkotta a tananyagot. A fejezet második részében az íz- és szagérzetek, hallási és látási érzetek jelentek meg.

A *hatodik fejezet* a képzetek kérdéskörét írta le, kifejtve az asszociációt, az emlékezetet, továbbá számottevően bemutatva a tanulás módszereit is. Az ebben található, a tanulással foglalkozó részfejezet a gazdaságos (ekonomikus) tanulás módszereit mutatja be, melynek típusaiként a funkcionáló (részenként tanuló) és a globális (a tananyag egészét többször áttekintő) eljárását sorolta. A *hetedik fejezet* a képzelet, illúziók és hallucinációkkal kapcsolatos információkat tartalmazta. Egymástól elkülönítette a normális érzéki csalódás (pl. vasúti sínek távolban keskenyebbnek látszódnak), az illúzió (pl. sötétben az árnyékokat néha rémalakoknak látjuk) és a hallucináció (pl. lázas beteg olyan dolgokat lát, amelyek nincsenek környezetében) fogalmát. Tankönyvét az érzelem pszichológiájával, a temperamentum fajtáival, hipnotikus állapotok, valamint az alvás és álom témakörével zárta (Kornis, 1911).

## A KÍSÉRLETEZÉS ÉVEI

Többek között a vesztes világháború utáni általános belhoni zűrzavar és a külpolitikai tényezők következtében 1918 és 1920 között több politikai rezsim, illetve akár egymással szembenálló kormány is gyors ütemben váltotta egymást az ország(részek) élén. Így, bár az oktatásügy átalakításának mikéntjéről mind a leginkább Károlyi nevéhez kötött polgári demokratikus rendszernek, mind pedig a Tanácsköztársaság kultúrpolitikáinak voltak elképzelései, ezek megvalósulásának gátat szabott megbízatásuk időtartamának rövidege. Az őket követő bő 10 év oktatáspolitikai irányvonalát döntően meghatározták a Bethlen-kormány vallás- és közoktatásügyi miniszterének, Klebersberg Kunó kereszténynemzeti ideológiai alapokon nyugvó „konzervatív modernizációs” törekvései (Mészáros és mtsai, 2003).

Az 1924. évi XI. törvénycikk a középiskoláról<sup>2</sup> a gimnázium és a reálgimnázium rendes tárgyai között a filozófiát említette. A középiskolai lélektan-oktatás szempontjából a későbbi 1938-as utasítással megegyező tartalmakkal találkozhatunk, kivéve, hogy a régi tanterv a „Filozófia” megnevezését „Bölcsészet” névvel illette. A bölcsészet tárgy a VIII. osztályban volt tanulható (öt hónap pszichológia, három hónap logika), heti 2 órában a fiúk részére és 3 órában a leánygimnáziumokban (Thiering, 1938). Az utóbbi anyaga bővebb, mivel a gyermekpszichológiát is belefoglalták a tananyagba, a növendékek anyai szerepre való felkészítése érdekében (Szenes, 1939).

Az 1938-as utasítás a már ismert gondolatmenetre épített: a középiskolai pszichológia-oktatás már elő van készítve a tanulók számára, az előzetes tudásukra épít. A szöveg (1938) kimondta, hogy a tantárgy feladata a már meglévő tudás tudatosítása és gyarapítása. A filozófia - és ezen belül a pszichológia - tantárgyi anyag elsajátítása a középiskolai tanulmányokat rendszerező, azok egységét adó, befejező lépése (Thiering, 1938) – Kármán Mór és Kornis Gyula elgondolásával összecsengően. Ennek gyakorlati megvalósulásaként említették, hogy az irodalom és történelem tantárgyakat a pszichológia példatárának lehet tekinteni, mivel a benne található indulat- és jellemrajzok segítik az egyéni és társas élet jellemzőinek megismerését. Kiemelten szerepelt az a gondolat, mely szerint a pszichológiát el kell határolni a természettudományoktól, ezt a bevezetésben tárgyalandó testi és lelki különbségek szétválasztásával lehet elérni. A pszichológia tanításának két fő célt határoztak meg. Az első, a természettudományi előképzettséggel szerzett külső megfigyelés kiegészítése a belső megfigyelés képességével, gyakorlásával. Mindennek kapcsán a szöveg (1938) tudatosítani célozta, hogy az érzékileg észrevehető világon kívül a szellemtudomány világa is jelen van. Másodsorban gyakorlatiasabb szempontok domináltak az önismerettel és az emberismerettel kapcsolatban. Az utóbbi cél elérése érdekében az utasítás szerint a mindennapi élet lelki jelenségeiből kell kiindulni, mivel ilyenformán egyaránt biztosítható az érdeklődés felkeltése és fenntartása.

<sup>2</sup> Az 1924 évi törvénycikk az 1883. évi XXX. tc részeit, valamint az 1890. évi XXX. törvénycikket egész terjedelmében hatályon kívül helyezte.

A korábbi tantervekkel összhangban az írás (1938) hangsúlyozza a lelki élet egységet, amelyhez a képzetek, érzetek, szemléletek, akarati aktusok és érzelmek is hozzátartoznak. A már korábban is említett kísérleti módszerek ebben az utasításban is helyet kapnak, az érzetek tanának bemutatásához felhasználandó metódusként – mivel a demonstráció nem igényel sok időt. Ez pedig azért volt fontos, mert említésre kerül, hogy a tananyagban nem elhanyagolandóak a magasabb rendű lelki jelenségek, így az érzetek tanával való foglalkozást nem szabad ennek kárára művelni. A kísérletek bemutatásának pozitív oldalaként még a tanuló öntevékenységre való invitálását jegyzik, mivel a tanuló saját maga tapasztalja és állapítja meg a törvényszerűségeket.

Említésre méltó kísérletekként az emlékezetre vonatkozó vizsgálatokat emelte ki az utasítás, melyhez csak papír és stopperóra volt szükséges. A kognitív folyamatokat mérő feladatokban számokat, betűket és értelmetlen szótagokat, valamint értelmes sorokat exponáltak a tanulók felé, majd ezek visszamondását kérték. Eközben mérték, hogy milyen sorrendben, hány számot, milyen komplexumokat és mennyi idő alatt tartott meg a tanuló. Az ilyen kísérletekkel több pszichológiai folyamatot világítottak meg: az elsődleges és másodlagos emlékképet, az emlékezeti típust, a feledést, asszociációt, figyelmet és a szöveg mivoltának jelentőségét is. A tanuló így saját tapasztalatával, megfigyeléseiv során láthatta, hogy a pszichológia nem merül ki üres elméleti megközelítésekben. Az ösztönök, az érzelmek, a szenvedély, akarat és a jellem tárgyalásánál viszont azok etikai vonalát sem hagyhatta el az oktató, így is valósulhatott meg a már korábban említett alapgondolat, amely a különféle tantárgyak anyagával való összekapcsolódás lehetőségét állította középiskolai pszichológiai oktatás középpontjába.

A tanítás módszere a rávezető kérdezést és az önmegfigyelésre való sarkallást állította középpontba. Az általános utasításokban szereplő tananyagon felül a leánygimnáziumokban a neveléstan elemei is szerepeltek, ennek keretében a lelki jelenségek elhelyezésre kerültek a gyermek fejlődési idővonalán. A *testi ápolás és nevelés* témaköréhez az érzetek tartoztak, az *értelmi nevelés elvei* a gyermeki emlékezet, szemlélet, figyelem, nyelvi fejlődés és gondolkodás fogalmaival – az *erkölcsi nevelés* pedig az ösztönnel, a jutalmazással és büntetéssel, valamint a szuggeszcióval és a szoktatással bővült.

## **A TANTÁRGY A MARXIZMUS–LENINIZMUS „VÉDNÖKSÉGE” ALATT**

### **A „FORDULAT ÉVÉT” KÖVETŐ TÍZ ESZTENDŐ**

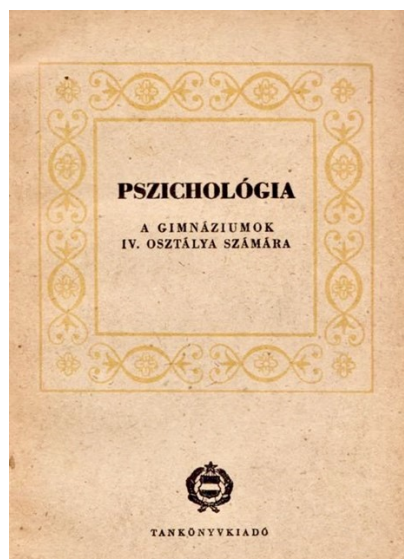
Bár a második világháború utáni koalíciós időszakban léteztek vonatkozó reformtervezetek, a középfokú oktatás a két világháború között kialakult ismeretanyag-rendszere lényegében 1948-ig, a nem állami iskolák kollektivizálásáig, strukturális változások mellett, de fennállt (Mészáros, 1996a; Pukánszky és Németh, 2001). Az 1948/1949-es kommunista hatalomátvétel viszont

értelemszerűen az oktatással kapcsolatos ügyekben is döntő változásokat hozott. A Magyar Dolgozók Pártjának központjában meghatározott közoktatási irányvonal a társadalom marxista-leninista átnevelésének igényével jelentkezett, ellenvéleményt nem tűrt, struktúrájában is homogenizációra törekedett (Kelemen, 1996; Sáska, 2008). Mindezek fényében született meg az 1950-es Tanterv az általános gimnázium számára, amelyben előírt ismeretanyagként a kor ideológiai zsinórmértékének megfelelően pszichológia (lélektan) áttételesen sem szerepelt (Pléh, 2015). A sztálini Szovjetunió 1930-as évek közepétől érvényes tudománypolitikai modelljét szolgai módon másolván a magyar kommunista vezetés a diszciplínát reakciónak minősítette és jórészt „számúzte” a tudományos életből, mely így az 1950-es évek első felében erősen vegetált (az időszakot illetően bővebben lásd Kovai, 2015; Pléh, 1979). Moszkvában, közel ugyanebben az időszakban a pszichológia (és úgy általában a tudományos élet) átértelmezése történt meg a pavlovizáció jegyében (lásd. 1950-es Pavlov-ülésszak pl. Kovai, 2015). Hamarosan itthon is ez a norma lett az irányadó. A szovjet minták (amelyek egyébként is követendőek voltak) azonban a pszichológia terén időben egyrészt kissé eltolódva, másfelől pedig összesűrűsödve jelentkeztek (Kovai, 2015; Pléh, 1992; Szokolszky, 2016).

#### **A GIMNÁZIUMI PSZICHOLÓGIA-OKTATÁS REHABILITÁCIÓJA**

A pszichológia tantárgy az 1950-es évek vége felé, nagyjából egyidőben a diszciplína szovjetunióbeli rehabilitációjával, Pléh (2015) kifejezésével élve: mint „világnézetileg semleges tantárgy csempésződött vissza” a gimnázium végzős, humán tagozatos oktatási anyagába, kísérleti jelleggel, egy félévnyi anyaggal (Pléh, 2015, 76. o.). Lénárd Ferenc lett a gimnáziumi pszichológia-oktatás újraintézményesülésének kiemelt szószólója, az időszak első tankönyvét 1957-ben a nevével fémjelzett szerzőgárda jegyezte (Lénárd, Nemes, Radnai, és Surányi, 1957, v.ö. 2. ábra). A mű Kornis közel fél évszázaddal korábban írt könyveihez képest terjedelemben szerényebb lett, és témaköreiben az adott korban uralkodó ideológiai zsinórmértékhez igazodott. Ennek megfelelően külön fejezetben foglalkozott a „munka” fogalmával, illetve pszichológiai elemzésével, igaz, a többi tárgykör arányaihoz viszonyítva ennek a témakörnek kiemelt szerep nem jutott. Továbbá a pszichoanalízis korábbi diszkreditálása folytán az irányzat bárminemű említését mellőzte, az ösztönös-, avagy önkéntelen cselekvés pavlovi alapokon nyugvó leírásából a tudattalan mint olyan, teljességgel hiányzott. Az érzelmek által kiváltott tettekről szóló fejezet is a téma tárgyilagos, kissé mechanikus szemléletű leírásra törekedett. Ahol csak lehet, igyekeztek példákkal alátámasztani az előadottakat, például az I. Mátyásról, vagy az aveyroni vadfi történetéről szóló olvasmányos történet és Pavlov kísérletei mellett – igaz, nevek említése nélkül – megjelentek Weber, Fechner, Ebbinghaus, avagy akár az Alaklélektan korábbi kutatási eredményei is. Mindezek mellett a szerzőgárda érezhetően követte Lénárd egykori oktatójának, Kornis Gyula gimnáziumi tankönyvének tartalmi arányait, persze az „antidemokratikus” időkkel való

mindenféle kontinuitást konzekvensen tagadva (v.ö. Csoma, 1960; Horánszky, 1979).



2. ábra: Lénárd Ferenc 1957-ben megjelent középiskolai tankönyve

Összességében úgy tűnik tehát, hogy a gimnáziumi pszichológia oktatás ismételt megindulása kapcsán – igaz, egy átideologizált közegben – világnézetileg a semlegesség felé hajló (de központilag elfogadható), voltaképpen újrafeltalált tantárgy kísérleti oktatási anyaga készült el 1957-ben.

A könyv megjelenése után egy évvel, a Társadalmi Szemlében megjelent az MSZMP (1958) Központi Bizottságának „iránymutatása-felhívása”, amely (talán nem is annyira) látens módon kijelölte a gimnáziumi pszichológia tantárgy feladatát. Bár a dokumentum a konkrét ideológiai képzés ügyét explicite a felsőoktatás kapcsán részletezte, hangsúlyozta, hogy a szocialista erkölcs és gondolkodásmód kialakítása során a társadalom egyik legfontosabb feladata az ifjúság marxista szellemű nevelése (MSZMP KB, 1958). Ennek tükrében (is) néhány éven belül a diszciplína a gimnazisták dialektikus-materialista világnézetének minél sokoldalúbb alátámasztásáért, megtámogatásáért lett felelős (Benczédy, 1965; Tunkli, 1963). A mikéntről azonban kezdetben viták folytak. Az egyik elképzelés szerint a fenti kötelezettségét a pszichológiának egymagában kellett volna célzott ismeretanyaggal teljesítenie. Viszont ahogyan országszerte gyarapodtak a gimnáziumi oktatásban szerzett tapasztalatok, egyre inkább kétséggé vált, hogy erre alkalmas-e a tantárgy (Csoma, 1959; Tunkli, 1963). A másik elgondolás ezzel szemben a témák spontán ideológiai nevelőerejét hangsúlyozta. Végül egy sajátos öszvérmegoldás jött létre, melyben a pszichológia később csak mintegy „előkészítette” a világnézeti nevelés központi kurzusát.

Megjelenése után a kísérleti tankönyv – és általában a gimnáziumi pszichológia-oktatás – középiskolai tanárok és egyetemi docensek helyenként elismerő, de gyakrabban elmarasztaló bírálatainak ösztüzébe került. A különböző előjelű kritikák során a legsűrűbben előforduló témakörök a „dialektikus materializmusra” történő nevelés hatékonyságát, az egyes fejezetek

sorrendiségét, illetve a cselekvés (pavlovi) idegrendszeri alapjait bemutató részek hiányát illető meglátások voltak, de jelentek meg javaslatok a „munka pszichológiájának” bővebb oktatása, illetve módszertani kérdések kapcsán is (Balázsne, 1958; Csoma, 1959; 1960; Fábían, 1960; Sós, 1958; Tóth, 1960; Tunkli, 1963, Varsányi, 1957). A cikkírók ezzel párhuzamosan egymásnak mind folyóiratokban, mind pedig nyári továbbképző tanfolyamok keretében gyakorlati tapasztalataikról is beszámoltak (Almásy, 1960; Balázsne, 1958; Csoma, 1959; 1960; Kerekesne, 1967). Ezen utóbbiak általában pozitívak voltak, mind a tanulók érdeklődésének szintje, mind pedig a kitűzött célok elérésének tekintetében. A pszichológia világnézeti nevelésben betöltött szerepét a szerzők nem egy „dogmatikus” tantárgy kereteiben képzelték el. Alátámasztja ezt a fogalmak tanulókkal együtt végzett, közös értelmezésének igénye, illetve az a gondolat is, melyet talán a legjellemzőbben Tunkli (1963) fogalmazott meg akkor, amikor azt javasolta, hogy a tanárok csak olyan megállapításokkal mozdítsák elő a tanulók megértését, amelyek „a tantárgy témaanyagából minden erőltettség nélkül közvetlenül levonhatók” (Balázsne, 1958; Csoma, 1959; Fábían, 1960; Tunkli, 1963, 143-144 o.).

#### **TÉNYLEGES INTÉZMÉNYESÜLÉS**

A gimnáziumi pszichológia-oktatás tényleges bevezetése végül az átfogó közoktatási reform kereteiben valósult meg. A törvényes alapokat ehhez az 1961. évi III. tv. szolgáltatta, illetve ezen jogszabály alapján minisztériumi háttérintézményként, összevonások által létrejött az Országos Pedagógiai Intézet [a továbbiakban OPI], amely később többek között a pszichológia tantervek kimunkálásában is aktívan részt vállalt. Ezek közül az első az 1965-ös esztendőben került fokozatos bevezetésre, majd az 1967/1968-as tanévben végleg életbe is lépett. A dokumentum már a bevezetőjében is több alkalommal kijelölte a tantárgy az MSZMP KB 1958-as iránymutatásainak is megfelelő feladatait, így a dialektikus materialista világnézet kialakulásának már említett elősegítésén túl a „munkához való viszony magasabb színvonalra emelését”, avagy az „idealista vallási nézetek eloszlatását” (Benczédy, 1965, 3-4 o.).

A direktíva a gimnáziumok III. osztályában, a második félévben írta elő a tantárgy oktatását heti kettő, összesen 33 órában. A célzott évfolyam valószínűleg a világnézeti nevelés szisztematikus stratégiájának is köszönhető volt, egyfelől utalt erre a Benczédy által (1965) szerezett kiadvány is, miszerint a megelőző félévben elsajátított biológiai alapok a tantárgy – reményeik szerint – mélyebb elsajátítását teszik majd lehetővé. Másfelől pedig a pszichológiának a materialista világszemlélet kialakulásának elősegítése folytán elő kellett készítenie egy új tantárgynak, a végzősöknek oktatandó „Világnézetünk alapjai” egy meghatározott anyagrészének megértését is (Benczédy, 1965). Ezen túl – az elmúlt közel 100 év során nem először – kísérletek bemutatására és azok pontos értelmezésére is ösztönözte az oktatókat. Nem utolsó sorban pedig – hasonlóan az 1930-as évekhez –, a tárgynak elő kellett mozdítania a tanulók „önnevelési”

készségeinek javulását, avagy Lénárd (1974) szerint végeredményben általános értelmi képességeik javulását.

Az új tantervhez – a korábbihoz képest jelentősen kibővített tartalmú, új, a III. osztály számára írt tankönyv is készült, ezt szintén Lénárd Ferenc jegyezte, immáron egymaga (Lénárd, 1967). A friss, abszolút középpontba – korabeli álláspontok alapján is – a „személyiség”, a „tevékenység (cselekvés)”, és az érzelmek kerültek (Lénárd, 1967; Tóth, 1968). Ez a fejezetcímek elnevezésében és a témakörök arányaiban mindenképp tetten érhető, de még jellemzőbb, hogy a „személyiséghez” kapcsolódó ismeretanyag a korábbiakhoz képest több gondolat- és vitára ébresztő szakasszal is kiegészült. A „tevékenység” fogalmához pedig majd minden fejezet kötődött valamilyen formában. Mindezek mellett bizonyos definíciókat az író valamelyest átfogalmazott (pl. észlelés, akarati cselekvés), illetve újakat is a tananyag részévé tett (pl. igényszínvonal), a „termelőmunka” pszichológiai jellemzőivel foglalkozó fejezet kibővült, illetve szociálpszichológiai elemek is megjelentek a könyvben. Egyéb, kevésbé hangsúlyos különbségek mellett azonban a korábbi tankönyvhöz lényegileg inkább hasonló anyag ez, rengeteg ábrával, illetve egészen pontosan 200, tanulók felé megfogalmazott kérdéssel és feladattal átszöve, mely utóbbiak is a vitakultúra fejlesztésének lehetőségét kínálták (Ligeti, 1968; Tóth, 1968).

Összességében a megfelelő ideológiai paradigmák kialakulását inkább csak elősegíteni látszik ez atankönyv, és a tantárgy is maga, bár ez jórészt egy iskolában töltött nap minden egyes tanítási órájának általános szempontjai körébe beletartozott (Lénárd, 1974; Mészáros, 1996b; Nagy, 2001). A könyvhöz a szaktanárok részére 1974-ben módszertani segédanyag is megjelent. Az abban felvázoltak egyrészt esetenként látens módon már szerepeltek a folyóiratok vitaanyagaiban, illetve Lénárd 1967-es tankönyvében, másfelől pedig néhány tekintetben már előremutattak az 1979-ben bevezetésre került új tantervre. Néhány ilyen gondolatot kiragadván, például a kézikönyv hangsúlyosan forszírozta a „beszélgetést és vitát” (igaz, a tanár egyértelmű és direkt vezető szerepe mellett), és a tanulói önálló munkát, mint a tananyag elsajátításához vezető királyi utat, valamint az általános értelmi gyarapodást a tanulási képességek, valamint az ember- és önismeret fejlesztése útján kívánta elősegíteni (Lénárd 1974; Tóth, 1974).

### **ELTÉRŐ ELKÉPZELÉSEK A JÖVŐT ILLETŐEN**

Az általában pozitív előjelű kritikák és Lénárd Ferenc áldozatos munkája ellenére azonban végül a gimnáziumi kötelező pszichológia-oktatás nem tartott túlzottan soká. Amellett, hogy ebben az időszakban (már nagyjából az 1960-as évek utolsó harmadától kezdődően) a pedagógiával foglalkozó folyóiratok hasábjain inkább áthelyeződött a hangsúly a Világnézetünk alapjai c. tantárgyra, a pszichológiaoktatás hasznos voltát az illetékesek egyre inkább megkérdőjelezték (Pléh, 2015). Egyfelől Pléh (2015) ismertetése szerint érvként merült fel az ismeretanyag „bonyolultsága” és az ehhez képest kompetens oktatói gárda

hiánya. Utóbbi felvetés valóban problémaként merült fel általában a gimnáziumokban, mivel a pszichológiát jórészt biológia szakosok oktatták. Ennek oka, hogy nem volt megfelelő pszichológiatanár-képzés az országban (amely helyzet 2020-ban is hasonló), továbbá a tantárgy óraszámja sem volt elégséges ahhoz, hogy szakoktatókat foglalkoztassanak az intézmények (Pataki, 1977; Tóth, 1971; Varga 1980). Másrészt a bírálat olyan formában is megjelent, hogy az ember társas viselkedését inkább szociológiai nézőpontból lenne érdemes oktatni (Pléh, 2015). Egyesek az ismeretanyagot tartalmilag helytelenítették, mondván, nem a kísérleti lélektant (bőrérzékelés, stb.) kellene oktatni, hanem pl. fejlődéslelektant, személyiséglelektant, valamint elvélve olyan vélemények is előbukkantak, hogy maga a tantárgy unalmassá avanszált az idők során (Varga, 1980). Ennek ellentmond azért valamelyest, hogy még az 1980-as évek végéről is lelhető fel olyan adat, miszerint a gimnazisták előszeretettel választják a pszichológia tantárgyat (Miksa, 1988).

Választják, mivel a pszichológia az 1980/1981-es tanévtől kezdődően fakultatív tantárgy lett. Az új forma végleges bevezetését a tantárgy szerepéről, és általában a közoktatás megreformálásáról különböző szaklapokban, valamint tudományos fórumokon alkotott változatos tervek, állásfoglalások néhány, kissé kesze-kusza, de mindenképpen széleskörű eszmecserékkel tarkított esztendeje előzte meg. A formális alapot, mint munkaprogram, mindehhez az MSZMP Politikai Bizottságának 1972-es júliusi, „Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai” határozata biztosította (v.ö. Mészáros, Németh, és Pukánszky, 2003). Ebben kemény kritikával illették az 1961-es oktatási törvényt, főbb – témánk szempontjából releváns – hiányosságaiként sorolták például a materialista-szocialista műveltségű, világnézetű és erkölcsű tanulók (és pedagógusok) „kiképzési” sikertelenségeit, valamint azt, hogy a középiskolai oktatás túlságosan elméleti jellegű, illetve túlterheli a diákokat (Mészáros, 1996b; Pukánszky és Németh, 2001).

Mindettől nem függetlenül, az 1970-es évek elejétől kezdődően egyre inkább az oktatásügy vezérfonalává vált a tananyagcsökkentés koncepciója. Talán ennek is köszönhetően, szakértők már 1972-ben megfogalmazták, hogy fakultatív tantárgy legyen a pszichológia, amely ellenben ugyanezen grémium 1973-as órarendi javaslatában az aktuális tanterv szerint szerepelt (Gimnáziumi Tantervi Bizottság, 1972; 1973). A következő évben egy, a Pedagógia Szemlében megjelent tanulmány már mintegy a biológia tantárgy részeként említette a pszichológiát, oktatásának adott formáját szétaprózottnak, változtatásra érettnak ítélte a szerző (Welker, 1974). Mindeközben mások, – például Köpeczi (1971), vagy az OPI-n belül Zrinszky (1974) – a tárgynak igen fontos szerepet tulajdonítottak a világnézetű nevelés szempontjából, és annak korszerűsítése és a szaktanárok képzésének mihamarabbi fejlesztése foglalkoztatta őket. Ugyancsak az OPI (1975) munkatársai által írt tájékoztató szerint (ebben az időben Lénárd Ferenc is tagja az intézménynek) a pszichológia, mint önálló tantárgy – konkrét időpont említése nélkül – megszűnik majd. A Magyar Tudományos Akadémia (1976) fogalmazott meg végül egy salamoninak mondható ajánlást. A kiadott dokumentum szerint egyfelől a pszichológiára, mint ismeretanyagra továbbra is



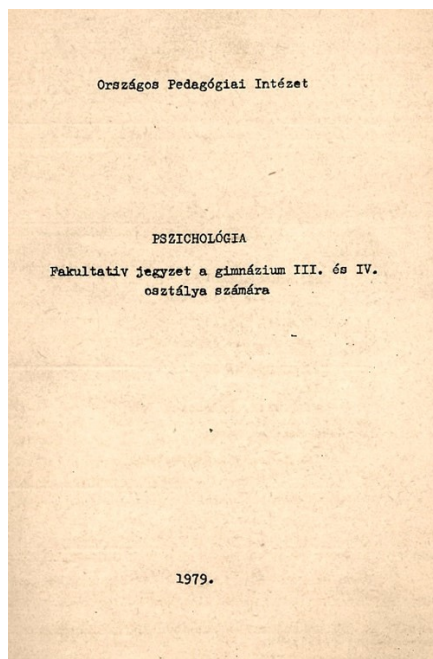
szükség van a középiskolában. A felvázolt „Társadalomismeret” tantárgy több tervezetében is szerepeltek a fennálló pszichológia-oktatás egyes elemei. Másfelől viszont, bár az állásfoglalás elismeri, hogy mintegy „szintetizáló szerepet tölthet be a természet- és a társadalomtudományok között” (MTA, 1976, 10. o.), önálló tárgyként a pszichológiával nem számol. Általánosságban pedig a fakultatívitás lehetőségét vázolták a kötelező óraktól megfosztott társadalomtudományok számára (MTA, 1976). Az utóbbi elképzelés realizálódott végül a pszichológia tantárgy kapcsán.

### FAKULTATIVITÁS

Az új gimnáziumi tanterv fokozatos bevezetése végül 1979-ben kezdődött, véglegesítése pedig 1981-ben történt meg. Ebben már kizárólag a szabadon választható órakeret felhasználásával oktatható fakultatív tantárgyként szerepel a pszichológia. Felemás változás volt ez, mivel a tárgy ugyan választhatóvá „minősült vissza”, ellenben részére egy éven át, a III. osztályban 64, a IV-ben pedig 56 órányi keretet biztosított a végleges tanterv. Az ideológiai szempontok az 1978-as kísérleti Utasításban inkább csak burkoltan, a három évvel később megjelent végleges dokumentumban viszont továbbra is nyíltan szerepeltek a tantárgy feladatainak meghatározásakor. A fiatalok marxista világnézetének kialakítása, annak fejlesztése kiemelt maradt, emellett rendkívüli hangsúlyt kapott a személyiség társadalmi meghatározottságának gondolata, a „tudat anyagi eredetének” bemutatása, és a közösségek pszichológiai szempontok alapján történő megismerése. Gyakorlatiasabb célként az elsajátított ismeretanyag meg kellett alapoznia „a mindennapi élethez szükséges pszichológiai műveltséget” (Vladár, 1981, 3. o.), illetve segítséget kellett nyújtania pályaválasztáshoz is (Vladár, 1981). A tanár teendője nem merült ki az anyag kimerítő elemzésben és a (kísérletek bemutatása útján történő) törvényszerűségek didaktikus feltárásában, együtt kell működnie a tanulókkal oly módon, hogy a pszichológia a tanulók ismeretszerzési és rendszerezési önállóságát fejlessze. Az érdemjegy is ezen utóbbi képességek fejlődése alapján volt elsősorban adható (Vladár, 1981).

A megelőző 20 évhez képest tehát az ideológiai „nevelés” szempontjából sokkal inkább a folytonosság, mint megújulás jellemzi a dokumentumot. Ugyanez az ekkor kiadott tankönyv(ek)ről nem mondható el. 1979-ben, már a kísérleti tanterv mellé egy hasonló jellegű jegyzet is készült a III. és a IV. osztályok számára (G. Cseres, 1979, v.ö. 3. ábra), a korábbiakhoz képest jelentősen módosult tartalommal, amelynek megírásában Lénárd Ferenc ténylegesen már nem vett részt. A nyomdahibáktól közel sem mentes dokumentum elvéve tartalmazott illusztrációkat, életből vett példákat, az olvasmányos részek és –kissé meglepő módon – a munka pszichológiájának témaköre kimaradtak belőle. Az ismeretanyag Lénárd könyvéhez képest bővebb és időszerűbb lett, de jócskán megszorodtak benne az idegen kifejezések, orvosi műszavak. Utóbbiak különösképpen az idegrendszer alapvető felépítésének ismertetésekor, ennek

rövid áttekintése a korábbi tananyaghoz képest újdonság volt. Az alfejezetek végén található értelmező és ellenőrző feladatok száma továbbá összességében igencsak lecsökkent, a „módszertani” rész is jelentősen lerövidült.



3. ábra G. Cseres Judit 1979-ben megjelent kísérleti jegyzete

Az eddigiek mellett a jegyzet a három legmeghatározóbb jellegzetessége, hogy egyrészt az általános értelmi neveléshez köthető, a tanulásról és a pályaválasztásról szóló fejezetek összességében a teljes terjedelem több, mint egyharmadát tették ki. Másfelől szembetűnő, hogy az anyagban ahol csak lehetett, az ember kollektív meghatározottságát a lehető legtöbb szempontból igyekeztek alátámasztani a szerzők. Az érvényes tanügyi direktívák mindezeket elő is írták (v. ö. Vladár, 1978). Végül pedig, az ideológia iránymutatások összességében lappangóbban jelentkeztek. Lénárd megelőző műveihez képest alig akadt szövegrész, ahol az írók konkrétan említették a marxizmust, a dialektikus materializmust, és egyéb közvetlen ideológiai kifejezéseket. 1983-ra még mindig kísérleti jelleggel, de elkészült a tankönyv (G. Cseres, 1983) is, amelynek szövege jórészt megegyezett a négy évvel korábbi jegyzetével. Azon túl, hogy az ábrák valamelyest átláthatóbbak lettek, 1979-hez képest „újításként” belekerült az anyagba néhány további ellenőrző kérdés, illetve tartalmi novum, mint például az elhárító mechanizmusok egy-két példája, avagy egy bekezdés az emberi elmúlásról.

Bár az 1980-as évek közoktatásról és középiskoláról szóló fórumain az ideológiai harc, a „helyes” világnézetre nevelés kérdése gyakran napirendre került, sem ezeken, sem pedig a kötelező tananyagban névleg nem kapott szerepet többé a pszichológia. Igaz, bizonyos elemei például a „Világnézetünk alapjai” (majd „Bevezetés a Filozófiába”) illetve a „Nevelési alapismeretek” tantárgyakban fellelhetőek maradtak. A helyzeten az 1985-ös oktatási törvény és az ahhoz kapcsolódó új gimnáziumi óratervek mindössze annyit változtattak,

hogy a tantárgyat immár a gimnázium II. osztályában is választhatták a tanulók. Leginkább is 1985-től kezdődően voltak ugyan elképzelések a közoktatás tananyagának „korrekciójára”, azonban erre a kommunista rezsimnek végül már nem maradt ideje (Mészáros és mtsai, 2003). Az 1989/1990-es rendszerváltozás értelemszerűen a tanügyben is alapvető fordulatot jelentett, de Lénárd Ferenc, aki a gimnáziumi pszichológia-oktatásért oly sokat tett, ezt már nem élhette meg. 1988. április 8-án, Budapesten elhunyt, az ekkor hatályos középiskolai tanterv pedig egészen 1995-ig hatályban maradt.

## ÖSSZEZÉS

A vázolt bő 100 évben – az 1970-es évektől kezdődő időszakot leszámítva – a pszichológia középiskolai oktatásának volumene nem független a diszciplína tudományos életének gazdagságától, legalábbis az állami tantervek hatálya alá tartozó intézményekben. Az, hogy a 20. század első felében, a nemzetközileg is elismert pszichoanalitikus iskola által is meghatározott tudományos-szellemi közegben egyszerre több tankönyv is rendelkezésre állt, illetve a „lénárdi korban” látott széleskörű vitázó közeg alátámasztja ezt. Bár a kötelező oktatási anyag és idő alapján a gimnáziumi lélektan-oktatás története hullámzó, a tananyagban bizonyos lélektani ismeretanyag mindig is szerepelt. Ez persze nem jelentette feltétlenül azt, hogy a lélektan ténylegesen szerepelt is az órarendben, ehelyett (vagy emellett) gyakran más tantárgyak anyaga érintett kifejezetten pszichológiai vonatkozású tartalmakat. Ezzel a tudással mindenkor az általános műveltség részeként számoltak, bár ebben az állandóságban változékonyság is akad. Koronként változott ugyanis, hogy mit tekintettek az általános műveltség részének, illetve annak mely szegmensébe kellett, hogy a pszichológia betekintést nyújtson. Ez esetenként kifejezetten a világnézeti nevelést is jelentette, bár a kommunista hatalomátvételt követő időkben nem a pszichológia volt az egyedüli gimnáziumi tantárgy, amely ilyen feladat-meghatározásban részesült. Az 1940-es évek végén történt politikai események mindemellett éles korszakhatárt jelentettek az „idealista” pszichológia megítélésben is, az új irányvonal lényegileg egészen a rendszerváltozásig uralkodó maradt.

Mindemellett korfüggetlen állandóságképpen az egész időszakra elmondható, hogy a gimnáziumi pszichológia-ismereteknek egyfajta szintetizáló, önmegismerő, a tanulás, a szociális illetve a mindennapi élethez szükséges „képességek” fejlesztését elősegítő funkció adatott. Lényegileg ma sincs ez másképp azon nem túl számos középfokú oktatási intézményben, ahol helyi tanterv alapján lehetőség nyílik arra, hogy a pszichológia, mint önálló tantárgy gyarapíthassa a felnövekvő generáció tudását.

## FELHASZNÁLT IRODALOM

- Almásy, Gy. (1960). Tapasztalatok a Kőrösi Csoma Sándor iskolában. *Köznevelés*, 16 (19), 595–596.  
[https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles\\_1960/?pg=685&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles_1960/?pg=685&layout=s)
- Balázs, M. V. (1958). Világnézeti nevelés a lélektan tanításában. *Köznevelés*, 14 (5), 116–118.  
[https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles\\_1958/?pg=264&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles_1958/?pg=264&layout=s)
- Benczédi, J. (szerk.). (1965). *Tanterv és utasítás a gimnáziumok számára – Pszichológia*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Csoma, Gy. (1959). A pszichológia- és a logika-tanítás néhány problémája – a pszichológiát és logikát tanító tanárok nyári tanfolyamának főbb tanulságai. *Köznevelés*, 15 (14–15), 318–320.  
[https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles\\_1959/?pg=453&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles_1959/?pg=453&layout=s)
- Csoma, Gy. (1960). A pszichológia tanítás újabb problémái – tapasztalatok és feladatok. *Köznevelés*, 16 (22), 691–693.  
[https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles\\_1960/?pg=685&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles_1960/?pg=685&layout=s)
- Fábián, Z. (1960). A pszichológia órákon végzett kísérletekről. *Köznevelés*, 16 (10), 310–312.  
[https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles\\_1960/?pg=685&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles_1960/?pg=685&layout=s)
- G. Cseres, J. (szerk.) (1979). *Pszichológia – Fakultatív jegyzet a gimnázium III. és IV. osztálya számára*. Budapest: OPI Sokszorosítás.
- G. Cseres, J. (szerk.) (1983). *Pszichológia a gimnázium III. és IV. osztálya számára*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Gimnáziumi Tantervi Bizottság (1972). A gimnáziumi tanulók terhelésének csökkentése. *Köznevelés*, 28 (24), 7–9.  
[https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles\\_1972/?pg=1028&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles_1972/?pg=1028&layout=s)
- Gimnáziumi Tantervi Bizottság (1973). A túlterhelés mérséklésének csak egyik módja a tananyag csökkentése. *Köznevelés*, 29 (10), 11–14.  
[https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles\\_1973/?pg=155&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles_1973/?pg=155&layout=s)
- Horánszky, N. (1979). Az óratervi arányok alakulása a gimnáziumban. *Köznevelés*, 35 (24), 9–11.  
[https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles\\_1979/?pg=436&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles_1979/?pg=436&layout=s)
- Horánszky, N. (1992). Helyi tanterv a magyar gimnázium múltjában. *Iskolakultúra*, 2 (23–24), 67–74.  
<http://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/28817>
- Kármán, M. (1969). *Kármán Mór válogatott pedagógiai művei* (Faludi Sz. (szerk.)). Budapest: Tankönyvkiadó.
- Kelemen, E. (2002). *Hagyomány és korszerűség – Oktatáspolitikai a 19–20. századi Magyarországon*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Kerekesné, Nagy M. (1967). A gimnáziumi pszichológia-oktatás személyiségalkító hatásáról. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Sectio paedagogica et psychologica*, Tom. 11.: A tanulók fogalmazási teljesítményeinek egzakt mérési lehetőségéről, 35–48. [http://acta.bibl.u-szeged.hu/2148/1/paed\\_psych\\_011\\_035-048.pdf](http://acta.bibl.u-szeged.hu/2148/1/paed_psych_011_035-048.pdf)

- Kornis, Gy. (1911). *A pszichológia és logika elemei*. Franklin-Társulat.
- Kovai, M. (2015). *Lélektan és (köz)politika: Pszicho-tudományok a magyarországi államszocializmusban 1945–1970*. Kézirat.
- Köpeczi, B. (1971). Társadalomtudományi ismeretek az általános és középiskolai oktatásban. *Társadalmi Szemle*, 26 (8-9), 82-86.  
[https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/TarsadalmiSzemle\\_1971/?pg=899&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/TarsadalmiSzemle_1971/?pg=899&layout=s)
- Lénárd, F. (1957). *Pszichológia a gimnáziumok IV. osztálya számára*. Budapest: Tankönyvkiadó Vállalat.
- Lénárd, F. (1967). *Pszichológia a gimnáziumok III. osztálya számára*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Lénárd, F. (1974). A pszichológia helye a tudományok rendszerében. A pszichológia szerepe a tanulók világnézeti nevelésében. In. Tóth Béla (szerk.) *Módszertani kézikönyv a gimnáziumi pszichológia tanításához*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Lénárd, F., Nemes, L., Radnai, B., és Surányi, G. (1957). *Pszichológia a gimnáziumok IV. osztályai számára*. Budapest: Tankönyvkiadó Vállalat.
- Ligeti, R. (1967). Pszichológusképzés és a pszichológia tanítása. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 25 (1-2), 207-213.  
[https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MTA\\_MagyarPszichologiaiSzemle\\_25/?pg=208&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MTA_MagyarPszichologiaiSzemle_25/?pg=208&layout=s)
- Magyar Szocialista Munkáspárt. (1958). A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődési politikájának irányelvei. *Társadalmi Szemle*, 13 (7-8), 116-157.  
[https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/TarsadalmiSzemle\\_1958/?pg=867&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/TarsadalmiSzemle_1958/?pg=867&layout=s)
- Magyar Tudományos Akadémia. (1976). *A Magyar Tudományos Akadémia állásfoglalásai és ajánlásai a távlati műveltség tartalmára és az iskolai nevelőtevékenység fejlesztésére*. Budapest: MTA KESZ Sokszorosítás.
- Mészáros, I. (1988). *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája, 1996-1948: Általánosan képző középiskolák*. Akadémiai Kiadó.
- Mészáros, I. (1996a). *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája, 1996-1996*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Mészáros, I. (1996b). *Ateista nevelés iskoláinkban, 1950-1990: neveléstörténeti tanulmány*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
- Mészáros, I., Németh, A., és Pukánszky, B. (2003). *Neveléstörténet: Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Budapest: Osiris.
- Mészáros, I., Németh, A., és Pukánszky, B. (2006). *Neveléstörténet: Szöveggyűjtemény*. Osiris.
- Miksa, L. (1988). Már magukat is másként látják – Nevelési fakultáció Lentiben. *Köznevelés*, 44 (28), 9.  
[https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles\\_1988/?pg=528&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles_1988/?pg=528&layout=s)
- Nagy, P. T. (2001). Az iskolai hittanoktatás visszaszorulása – Hipotézisek a hatvanas és hetvenes évekről. *Iskolakultúra*, 11 (1), 36-45.  
[http://real.mtak.hu/61152/1/EPA00011\\_iskolakultura\\_2001\\_01\\_036-045.pdf](http://real.mtak.hu/61152/1/EPA00011_iskolakultura_2001_01_036-045.pdf)
- Országos Pedagógiai Intézet. (1975). Az új tantervek elé. *Köznevelés*, 31 (34), 3-10.

- [https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles\\_1975/?pg=564&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles_1975/?pg=564&layout=s)  
Országos Pedagógiai Intézet. (1979). *Pszichológia fakultatív jegyzet a gimnázium III. és IV. osztálya számára*. Budapest: OPI Sokszorosítás.
- Pataki, F. (1977). A magyar pszichológia történeti útjának néhány időszerű tanulsága. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 34 (6), 563-586.  
[https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MTA\\_MagyarPszichologiaiSzemle\\_34/?pg=590&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MTA_MagyarPszichologiaiSzemle_34/?pg=590&layout=s)
- Pléh, Cs. (1979). A magyar pszichológia fejlődésének néhány jellemzője a publikációk mennyiségi elemzésének tükrében (1958-75). In: Mátrai László (szerk.), *MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei*, 28. kötet, 209-231. Budapest: Akadémiai Kiadó.  
<http://plehcsaba.eu/images/pdf/pszichpublstatisztika.pdf>
- Pléh, Cs. (1992). *Pszichológiatörténet*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Pléh, Cs. (2015). A naív emberismeret és a pszichológia helye a közoktatásban. *Iskolakultúra*, 25 (7-8), 74-83. DOI: 10.17543/ISKKULT.2015.7-8.74.  
<http://plehcsaba.eu/images/pdf/naivemberismeret.pdf>
- Pukánszky, B., és Németh, A. (2001). *Neveléstörténet*. Eötvös Lóránd Tudományegyetem – Bölcsészettudományi Kar, Bölcsészettudományi Informatika Önálló Program (online). Elérhető: <http://magyar-irodalom.elte.hu/nevelestortenet/index.html#11>, Letöltés ideje: 2020. 09.02.
- Pukánszky, B., és Nóbik, A. (2003). *A magyar iskoláztatás története a 19-20. században*. Szegedi Tudományegyetem – Mentor(h)áló 2.0 Program (online). Elérhető: [http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/Magyar\\_isk\\_tortenete/index.html](http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/Magyar_isk_tortenete/index.html), Letöltés ideje: 2020.09.02.
- Rombauer, E. (1908). Az 1883. évi XXX. T.-C. és annak hatása középiskoláink fejlődésére (Első közlemény.). *Magyar pedagógia: a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottságának folyóirata*, 17, 453-460.  
[http://misc.bibl.u-szeged.hu/8416/1/mp\\_1908\\_1303\\_453-460.pdf](http://misc.bibl.u-szeged.hu/8416/1/mp_1908_1303_453-460.pdf)
- Sáska, G. (2008). Alkalmazott lélektan és reformpedagógia 1945 után. *Beszélő*, 13(2), 28-38.
- Schmidt, J. (1903). Bíráló Simon Gábor: Lélektan és Gondolkodástan. *Hivatalos Közlöny*, 14(11), 266-267
- Simon, G. (1903). *Lélektan és Gondolkodástan*. Szelényi és Társa.
- Sós, V. (1958). A pszichológia oktatásáról a gimnáziumban. *Köznevelés*, 14 (8), 180-181.  
[https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles\\_1958/?pg=264&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles_1958/?pg=264&layout=s)
- Szenes, A. (1939). A gimnázium új tanterve és utasítása. *A cselekvés iskolája*, 7, 11-32.
- Szokolszky, Á. (2016). Hungarian psychology in context. Reclaiming the past. *Hungarian studies*, 30 (1), 17-55. <https://doi.org/10.1556/044.2016.30.1.2>
- Tanterv az általános gimnázium számára : a VKM 1280-10.1950. sz. rendelete*. (1950). Budapest: Tankönyvkiadó.
- Thiering, R. (Szerk.). (1938). *Részletes utasítások a gimnázium és leánygimnázium tantervéhez I-II*. M. Kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter.

- Tóth, B. (1960). Szemléltetés a gimnázium pszichológia óráin. *Pedagógiai Szemle*, 10 (11), 1015-1025.  
[https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PedagogiaiSzemle\\_1960\\_2/?pg=450&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PedagogiaiSzemle_1960_2/?pg=450&layout=s)
- Tóth, B. (1968). Pszichológia a gimnázium harmadik osztályában. *Köznevelés*, 24 (1), 17-19.  
[https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles\\_1968/?pg=20&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles_1968/?pg=20&layout=s)
- Tóth, B. (1971). Kísérletező tanárok gimnáziumaink pszichológia óráin. *Pedagógiai Szemle*, 21 (1), 82-86.  
[https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PedagogiaiSzemle\\_1971\\_1/?pg=85&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PedagogiaiSzemle_1971_1/?pg=85&layout=s)
- Tóth, B. (1974). Alapelvek és módszerek. In. Tóth Béla (szerk.) *Módszertani kézikönyv a gimnáziumi pszichológia tanításához*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Tunkli, L. (1963). A gimnáziumi pszichológiaoktatás öt éve (1957-1962). *Magyar Pszichológiai Szemle*, 20 (1), 142-147.  
[https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MTA\\_MagyarPszichologiaiSzemle\\_20/?pg=143&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MTA_MagyarPszichologiaiSzemle_20/?pg=143&layout=s)
- Varga, Z. (1980). Miért unalmas tantárgy a pszichológia?. *Köznevelés*, 36 (42), 12.  
[https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles\\_1980/?pg=811&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles_1980/?pg=811&layout=s)
- Varsányi, L. (1957). A lélektan és a logika bevezetése a gimnáziumokba. *Köznevelés*, 13 (21), 491-493.  
[https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles\\_1957/?pg=696&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles_1957/?pg=696&layout=s)
- Vass, V. (1996). Az Országos Közoktatási Tanács tantervi munkálatai a XIX. században. *Magyar Pedagógia*, 96 (3), 231-250.  
[https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MTA\\_MagyarPedagogia\\_1996/?pg=242&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MTA_MagyarPedagogia_1996/?pg=242&layout=s)
- Vladár, E. (1978). *A gimnáziumi nevelés és oktatás terve – pszichológia, kísérleti fakultatív tanterv*. Budapest: Országos Pedagógiai Intézet.
- Vladár, E. (1981). *A gimnáziumi nevelés és oktatás terve – pszichológia, fakultatív tanterv*. Budapest: Országos Pedagógiai Intézet.
- Welker, O. (1974). Az új gimnáziumi tanterv előkészítésének néhány kérdése. *Pedagógiai Szemle*, 24 (4), 291-299.  
[https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PedagogiaiSzemle\\_1974\\_1/?pg=318&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PedagogiaiSzemle_1974_1/?pg=318&layout=s)
- Zrinszky, L. (1974). Országos konferencia a világnézeti-politikai képzésről. *Pedagógiai Szemle*, 24 (9), 877-878.  
[https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PedagogiaiSzemle\\_1974\\_2/?pg=306&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PedagogiaiSzemle_1974_2/?pg=306&layout=s)

### Rendeletek:

- 17.630/1879. (VII.3.) A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministernek rendelete, a gymnasiumi tanítás terve tárgyában
- 16.179/1880 (VII.V) A m. kir. vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister rendelete utasítások a gimnáziumi tanítástervhez

32.818/1899. (V.VI.) A m. kir. vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister rendelete a középiskolai új tantervek tárgyában

43.381/1903. (VIII.XXIV.) A m. kir. vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister rendelete utasítások a gimnázium tantervéhez

**Törvények:**

1883. évi XXX. törvénycikk a középiskolákról és azok tanárainak képzéséről



## POLITIKAI PSZICHIÁTRIA A SZOCIALISTA MAGYARORSZÁGON

Sükösd Anikó<sup>1</sup>, Bodor Péter<sup>2</sup>

<sup>1</sup> ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola, Interdiszciplináris Képzési Program (PhD hallgató), sukosdaniko@gmail.com

<sup>2</sup> ELTE TáTK Szociológia Tanszék

Minden vagy Te!  
Éltető levegő  
Fényben lebegő  
Vadvirág szemöldökű  
Félénk madárka  
Régen óhajtott  
Mindig várt  
Örök hiány  
Illanó remény  
Önfeledt szerelem

Rusai Z. Lascaux: Szabadság  
Budapest, 1985. március 15-én,  
hajnalban

Jelen tanulmányunkban, azon vizsgálódásaink eredményeiről számolunk be, amelyek a pszichiátria gyakorlatának egy sajátos vetületére irányulnak: a politikai pszichiátria magyarországi működésére az államszocializmus időszakában. Elsőként számba vesszük, hogy mi tette, s mindmáig mi teszi lehetővé azt, hogy a diktatórikus hatalmak igába hajtsák és szolgálatukba állítsák a pszichiátriát és a klinikai pszichológiát, mint szakmát és mint intézményt. Azaz, miben látjuk a pszichiátria abban az értelemben vett sebezhetőségét, hogy az aktuális a politikai hatalom eszközévé váljon, s milyen előnyökkel jár a pszichiátriai, pszichológiai indokkal végzett „normalizálás” a politikai hatalom számára. Nem az antipszichiátia (Szász, 2001; Laing, 1990; Berkovits, Bodor és Sik, 2017) által használt, egyszerre általános és viszonylag kevésbé specifikált ideológiai hatalomról lesz szó. És nem is a Foucault által vizionált, s a társadalom minden pólusát átható hatalom mikrofizikájáról (Foucault, 2000), a fegyelmező társadalom orvosi-pszichológiai regiszterének (Foucault, 1990) kritikai pszichológus Rose által tovább artikulált kritikájáról (Erős 2018). E helyett azon hagyományos, mindennapi értelemben vett politikai hatalom pszichiátriára gyakorolt hatását vesszük szemügyre, melyet az államgépezet diktatórikus uralása tesz lehetővé. Ezt követően bemutatunk, illetve felelevenítünk néhány közismert és kevésbé ismert pszichiátriai vonatkozású magyarországi esetet, mellyel kapcsolatban álláspontunk szerint okkal felvetődött, hogy a politikai

pszichiátria körébe sorolhatók. Ezután röviden tárgyaljuk azt a kérdést, hogy a politikai pszichiátria szocializmus időszakában megtörtént esetei kapcsán mi történt a rendszerváltás után Magyarországon. Végül röviden kitekintünk a kínai és orosz hatalmi gyakorlatokra, két olyan országra, ahol a beszámolók szerint ma is elevenen él a politikai pszichiátria hagyománya. Összegzésképpen a politikai pszichiátriát, mint hatásában komplex hatalmi eszközt jellemezzük, amely a múltban, és transzgenerációs hatásában feltehetően ma is jelen van a pszichiátriai és pszichológiai szakmán belül és kívül.

**Kulcsszavak:** kényszerpszichiátria, államszocializmus, „normalitás”

## A PSZICHIÁTRIA ÉS A KLINIKAI PSZICHOLOGIA POLITIKAI SEBEZHETŐSÉGE

Egy tudomány története magában foglalja egy hivatás történetét, beleértve annak szakmai gyakorlatát. A filozófia és fiziológia hibridizációjából a 19. század második felében kialakuló pszichológia máig magában hordozza létrejötté körülményeit. A pszichológia általában, s annak egyik legfőbb alkalmazási területe, a klinikai pszichológia, és a pszichiátria a tudományok hagyományos besorolása szerint mindmáig speciális helyzetben van: sem a természettudományok, sem a társadalomtudományok közt nem helyezhető el egyértelműen. Ehelyett valamiféle „hibridként” létezik, valahol az ember önmegértését célzó társadalomtudományok és a világ megváltoztatását célzó természettudományok között helyezkedik el. Véleményünk szerint, egy elvont szinten, melyet Arisztotelészt nyomán formális oknak nevezhetünk, a pszichiátria és a klinikai pszichológia e pszichológiától származó hibrid jellegével magyarázható e *hivatások politikai hatalom előtti sebezhetősége*.<sup>1</sup>

Intézményes szinten egy *eszköz-cél* elemzés segíthet abban, hogy azonosítsunk bizonyos fontos tényezőket, amelyek felelősek ezért a makacs és különös sebezhetőségért. Mint orvostudományt és gyakorlatot a pszichiátriát túlnyomórészt természettudományos beállítottságúnak tartották és tartják, ami a biológia gondolkodási mintáját alkalmazza (például manapság egyfajta „homo neurotransmittericust” tételezve). E tételezés szerint a pszichiátria az orvostudomány kutatási módszereire és beavatkozási *eszközeire* támaszkodik, így gyógyszeres és más anyagi világra irányuló kezelésekre, amelyek mindegyike közvetlenül az emberi testtel van kapcsolatban. Ugyanakkor vegyük észre, hogy miközben a pszichiátria azt kutatja, hogy miként normalizálhatja az emberi magatartást, és gyakorlatát is ez a cél vezérli, maga a normális fogalma, mely a beavatkozás *célját* rögzíti aligha meghatározható a természettudományos megközelítésen belül, így akár a pszichiátrián vagy a pszichológián belül (Bodor, 2001).

Miről is van szó? Különböző lehetőségeink vannak arra vonatkozóan, hogy hogyan konstruáljuk, illetve határozzuk meg, hogy mi a „normális”. Először is a „normalitás” mindennapi, jobbra nem reflektált fogalma könnyedén hozzáférhető: ez a szokványostól eltérő, a másmilyen. Másodsorban, a „normalitás” mibenlétének rekonstruálása a társadalomtudományok, a morális tudományok, a „moral sciences” állandó, örök és véget nem érő feladata. Vajon létezik-e egyáltalán normális, s amennyiben létezik, akkor milyen történeti, kulturális és társas-társadalmi feltételek rögzítik és alakítják azt, hogy mi a

<sup>1</sup> Bár világos, hogy a pszichiátria és a klinikai pszichológia elkülönült szocializációs mintákkal, intézményi elhelyezkedéssel, jogi környezettel, elméleti és gyakorlati orientációval stb. rendelkező tevékenység, az alábbiakban nem törekszünk rá, hogy külön tárgyaljuk őket. Nem csupán arról van szó, hogy fogalmi és gyakorlati eszközeik felettébb átszóvik egymást, hanem arról, hogy különbségeik témánk jelen tárgyalása szempontjából nem igazán relevánsak: mindkettő elismerten az emberi élmény és magatartás módosítását célzó hivatás.

normális? Harmadrészt, a „normalitás” konstrukciója, a valami gyakorlati megteremtése értelmében vett konstrukcióként kimondottan érdekében áll bármely tekintélyelvű, voluntarista és központosított hatalmi berendezkedésnek vagy politikai rendszernek, mivel létét kérdőjelezi meg az egyöntetűtől való eltérés. S a magyar politikai rendszer épp ilyen, tekintélyelvű, voluntarista és központosított volt az államszocializmus időszakában.

A középkortól napjainkig, Pico della Mirandola-tól (1486/1956) Charles Taylorig (1985) létezik egy tág értelemben vett humanista hagyomány, aminek keretei közt az embert önmeghatározó és önértelmező lénynek tartották, s tartják. Az emberi mivolt ezen vonásainak centrális szerepét mutatja, hogy a normalitás hiányának problémája akkor válik egészen drámaivá, amikor éppen ez az önmeghatározás és önértelmezés az, ami alapjaiban megrendül, vagy esetleg elenyészik. Ahogy Goffman megjegyzi, a leendő mentális betegek úgy érzik, hogy „elvesztik az eszüket illetve a saját maguk feletti kontrollt. Társadalmunkban valószínűleg az jelenti egyik legalapvetőbb fenyegetést az én számára, ha az ember ilyennek látja magát” (Goffman, 1984, 123).

Megértve, de e helyt nem követve az antipszichiátria gondolatmenetét, azt gondoljuk, világos a helyzet: a pszichiátriának, illetve a pszichológiának jutott az a feladat, hogy az ilyen állapotban élő emberekről gondoskodjon, valamit kezdjen velük, segítsen nekik. Ezért érthető módon a pszichiátria és a pszichológia olyan pozícióban van, hogy bizonyos eljárásokat alkalmazhat még a „beteg” akarata ellenére is, például kényszerkezeléseket hajthat végre, s az embert megfoszthatja a saját mentális állapota feletti ítélőképességétől. Mint köztudott, előfordul, hogy felhatalmazása van, hogy totális intézménybe zárjon embereket, hospitalizáljon, és terápia révén megváltoztasson. E sokak szemében legitim jogosítványok és eszközök miatt válik a pszichiátria vonzó eszközzé bizonyos politikai erők számára, úgy, ahogyan a szocialista kísérlet számára Magyarországon, amelynek az volt az érdeke, hogy átformálja az embereket, összhangba hozza őket az uralkodó ideológiával, s egy új „szocialista ember”-t faragjon belőlük. Ahogyan van Voren fogalmaz, a célszerűség és az ideológia kombinációjaként formálódik a politikai pszichiátria intézménye. Kiemeli, hogy a kórházi kezelés vége nem ragadható meg olyan egyértelműen, mint a büntetésre ítétek elzárása, s hosszadalmas és részletesen dokumentált procedúra nélkül „kezelhetők” a politikai értelemben más véleményen lévők (van Voren, 2018). Ráadásul, ha a pszichiátriát vetik be politikai eszközként, a társadalommal szemben elkövetett (erkölcsi) bűne alól „mentességet” kap arra, hogy az egyént erőszakos eszközökkel próbálja a „normális” képére szabni. Sikere az átformálás, mely a *politika által definiált normalitást* célozza, de ezzel együtt jár esetenként a megtorlás, a megbélyegzés és izoláció.

Az egyének, azaz a pszichiáterek, pszichológusok és a további személyzet együttműködése mindebben persze szükséges feltétel volt. Ugyanakkor az egészségügy, vagy pszichiátria politikai áthatottsága nem egyedülálló, a mindennapi élet és az intézményesített szervezetek működésének természetéhez tartozott a hatalomtól való megfélemlítettség, amelynek eszköztára nyilvánvalóan széles spektrumon mozgott, pl. karrierutak elzárása, pályán

maradás kockáztatása. Véleményünk szerint, a hatalommal való együttműködés okai ebben kereshetőek.

A demokratikus társadalmakban, mint például az Egyesült Államokban különleges törvényes biztosítékokat hívott életre a pszichiátria e speciális sebezhetősége a politikai befolyás vonatkozásában, nem függetlenül a Szovjetunió politikai pszichiátriájától (Bonnie, 2002). Legyen bármennyire puha egy diktatúra vagy hibrid politikai rendszer, a demokratikus pillérek lebontásának alapvető eszköze az egyén lelkének és gondolatainak cenzúrázása, kontrollálása, a magánélet transzparenszé tétele a hatalom számára. Oroszország esetében már a cári hatalom számára is eszközül szolgált a bolonddá nyilvánítás. Sokak szemében a zapađnyikok előfutáraként tekintett filozófus, Csaadajev elmebeteggé nyilvánítása az ország és hatalom erős kritikája miatt történt és a politikai pszichiátria szimbólumává vált (Hansen-Löve, 1999). A kommunizmus időszakában Vlagyimir Konsztantyinovics Bukovszkij, aki az egykori Szovjetunióban éveket töltött börtönökben, rabkórházakban és speciális pszichiátriai osztályokon, a 70-es évektől igyekezett felhívni a nyilvánosság figyelmét a szovjet politikai pszichiátriára. Egy Semjon Gluzmannal közösen írt tanulmányt is megjelentetett *Pszichiátriai kézikönyv másként gondolkodók számára* címmel (Bukovsky és Guzman, 1974/1977).

A politikai pszichiátria sajátos módon, olykor új betegségkategóriákat is teremt. Így megalkotja a kor sajátos patológiáját, melynek tünetei: ellenállás a rendszerrel szemben, lázítás, téveszmék terjesztése, és hajthatatlan megrögződések – ez a Szovjetunióban nevet is kapott a 20. században: Andrej Snezhnevsky elnevezése szerint, úgy hívták „lassú skizofréria” (van Voren, 2010). A 60-as évek sajátos moszkvai diagnosztikai rendszere szerint ezek a betegek a realitás határain túl szervezkednek a normális társadalmi rend átalakítására, ilyen értelemben, a saját jelenőségüket (egojukat) is túlértékelik. Képtelenek beilleszkedni a társadalmi rendbe, antiszociálisak, paranoid téveszméik kezelésre szorulnak. Gyógykezelésük pozitív kimenetele, azaz célja, hogy visszavonják korábbi téveszméiket, mely téveszméik jórészt, esetleg kizárólag politikai tartalmakra vonatkoznak. Az ilyen betegségkategóriák kialakítása viszonylag egyszerűnek tűnik, hiszen, mint fentebb utaltunk rá, a pszichiátriának nem áll(t) rendelkezésre olyan normalitást-abnormalitást megállapító lehetőség, objektív orvosdiagnosztikai eszközrendszer, mint más orvosi szakterületek számára a laboratóriumi, szövettani vagy a képalkotó vizsgálatok.

Egy másik kapcsolódó elemzés szerint azért különösen „kedvelt” eszköz az államszocialista rezsim számára a pszichiátria, mert a szocialista ideológia az ideális társadalom kialakítására összpontosít, ahol mindenki egyenlő és mindenki boldog lehet, így, aki nem képes osztozni ebben a „boldog” jelen és jövőképben, az kézenfekvően örült (van Voren, 2010). Nyikita Hruscsov egyenesen úgy fogalmazott, hogy létezik olyan bűncselekmény, amelyet jellemzően az abnormális elméjű emberek követnek el, és a kommunizmus elleni érzésükben nyilvánul meg (Knapp, 2007).

Miként fentebb már említettük, a másként gondolkodók

hospitalizálásának a szokványos büntetőjogi eljárásokhoz képest előnye a hatalom szempontjából, hogy nem teszi szükségessé a hosszas előzetes hatósági kivizsgálást, és nem szükséges előre meghatározni az elzárás időtartalmát sem. A kezelés, az ápolás addig tart, amíg szükséges, amíg a beteg nem gyógyul ki társadalmi rend ellenes nézeteiből. Ilyenkor a hatalomnak nem kell a másként gondolkodó gondolataira, sem a vallási, sem politikai nézeteire válaszolnia, elég „csupán” a beteg elméjére reflektálni és hivatkozni (van Voren, 2016).

## **POLITIKAI PSZICHIÁTRIA MAGYARORSZÁGON, AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUS IDŐSZAKÁBAN**

Korábbi kutatásunk során (Sükösd 2007; Bodor, Nyitrai-Sükösd, 2009) azt vizsgáltuk, hogy Magyarországon létezett-e az úgynevezett politikai kényszerpszichiátria, illetve arra kerestünk választ, hogy az államszocializmus időszakában a hatalom milyen mértékben és milyen eszközökkel hatolt be a modern pszichiátria keretei közé. Egyebek közt a Szovjetunió egykori és Oroszország, Kína máig tartó történetéből számos olyan eset ismert, melynek során valakit elsődlegesen politikai okok miatt, így a megkívánttól eltérő politikai nézetei, magatartása, illetve beállítottsága miatt, orvosilag megalapozatlan eljárásban pszichiátriai kényszergyógykezelésre ítélték, és azt végrehajtották rajta. Felvetődik tehát a kérdés, hogy Magyarországon a hatalom a pszichiátria autonóm működését mennyire befolyásolta, korlátozta, és milyen célokra, milyen megfontolásból alkalmazta?

Néhány alkalommal az akkor még bőven szamizdat irodalomnak számító Beszélő tudósított a vonatkozó esetekről (Beszélő, 1983). A magyarországi politikai pszichiátria témájával kapcsolatosan Haraszi Miklós (1999) és Modor Ádám (2002) végzett kutatásokat, továbbá említésre méltó Gázsó L. Ferenc és Zelei Miklós könyve, az Őrjítő Mandragóra (1989). E szerzők vizsgálódásaiból kiindulva további kutatásokat végeztünk az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára dokumentumai között, továbbá interjúkat próbáltunk készíteni az idősebb és egy új generáció képviselőivel. Az interjúk során anonimitást kérő, két fiatalabb generációhoz tartozó pszichiátert és két idősebb, az érintett korszakban aktív vezető beosztású pszichiátert kérdeztünk meg. Emellett korábban rögzített interjúkat, és az érintettek önéletrajzi írásait is elemeztük. Ily módon adatszerzési módszereink az irodalmi áttekintés, a levéltári vizsgálódás és az interjúk voltak.

Vizsgálódásainkat több kérdéscsoport határozta meg. Volt-e, s ha igen, akkor hogyan valósult meg a politikai pszichiátria Magyarországon? Milyen közvetlen és közvetett hatást tulajdoníthatunk működésének? A politika pszichiátriára gyakorolt befolyásának milyen mechanizmusai voltak, és miként valósult meg intézményesen?

Összefoglalóan elmondható, hogy vizsgálatunk során viszonylag kevés példát találtunk a politikai kényszerpszichiátriára Magyarországon, s egyetlen

olyan esetre sem bukkantunk, melyre korábban más szerző ne utalt volna. A tömeges esetek „hiányára” az egyik magyarázat az lehet, amit Kovács József bioetikus fogalmaz meg egy Pethő Tibor cikkében olvasható okfejtésében, aki szerint a magyarországi pszichiátria eltérő közegben működött, ezért a moszkvai iskola ’eredményei nem gyakoroltak rá igazán nagy hatást (Pethő, 2016).

Bár viszonylag kevés olyan példát találtunk, amely a politikai pszichiátria esetének tekinthető, mégis érdemes ezek közös vonásait szemügyre venni (néhányat a továbbiakban részletesebben is ismertetünk). A legnyilvánvalóbb közös vonás ezekben az esetekben az, hogy az érintett személyek amellett, hogy folyamatos ellenállással és kritikával illették a politikai rendszert, még a külföldnek is „elárulták” saját országukat azzal, hogy kapcsolatot próbáltak teremteni külföldi „hatalmakkal” és intézményekkel, ráadásul e törekvéseik olykor sikerrel is jártak.

A pszichiátria, mint a normalizálás eszköze tehát, Magyarországon is megfelelő lehetett a diktatúra számára bizonyos esetekben, hogy ezeket az embereket elhallgattassa és hiteltelenítse. Hiszen lényegi természete szerint mind egy autoriter rezsím, mind a pszichiátria azt célozza, hogy akár az elkülönítést, a fogva tartást is alkalmazva és akár akaratuk ellenére is kezelje és megpróbálja megváltoztatni azokat a személyeket, akik nem „normálisak”, akik nem illenek a társadalomba. Nyilvánvalóan más célokkal – míg a pszichiátria az egyén jólléte és (esetenként) a társadalom megóvása érdekében avatkozik be, addig a hatalom öncélú motivációval. Ugyanakkor, a politikailag befolyásolt, úgyszólván bántalmazott pszichiátria nemcsak arra adott lehetőséget, hogy az embert normalizálják, hanem arra is, hogy egyúttal az „árulást” is megtorolják. Ezen felül a hatalmon lévők számára a pszichiátria jó ürügynek tűnhetett vélt ideológiai igazságuk számára: a rendszerrel szemben álló személy valójában egy tébolyult bolond, így cselekedetei hiteltelenek. A diagnózis néha csupán annyi, hogy „hajlíthatatlan meggyőződésben szenved”, ami az úgynevezett „lassú skizofrénia” előjele lehet – miként a szovjet Pjotr Sztarcsik esetében, úgy a magyar áldozatok esetében is (Pethő, 2016). S most vessünk egy pillantást a magyarországi politikai pszichiátria néhány esetére.

Magyarországon az egyik legismertebb eset dr. Pákh Tibor politikai kényszergyógykezelése volt, akit politikai ellenállása miatt 1966 és 1981 között folyamatosan megfigyeltek, többször kényszergyógykezelésre ítélték – erőszakkal táplálták, inzulininjekciót és elektrosokkos kezelést kapott (Modor, 2002). Kórképe paranoid skizofrénia volt. Pákhot utólag Magyarországon és nemzetközi szinten is rehabilitálták (Amnesty International; Magyar Pszichiátriai Társaság, Tényfeltáró Társaság, 1993).

Jakab Károly Parasztpárti politikus, kórképe szerint: „az államhatalom intézményeinek nyílt bírálataival adja tanújelét a normális alkalmazkodásra való képtelenségének” Haraszti, 1999, online). Jakabot a 70-es évek közepén 3 évig tartották gondnokság és kényszergyógykezelés alatt. Jakab eltántoríthatatlanul ragaszkodott igazához, amelyben a politikai hatalom visszaélései ellen „izgat”; a kezelése alatt a politikai tartalmú doxasmáit folyamatosan hangoztatja. Jakab diagnózisának sajátossága – és ebben illeszkedik a többi esethez – hogy csak

abban az esetben tanúsít antiszociális viselkedést, amikor „politikai magatartásáról” van szó; tüneteit csak a politikai viselkedésében lehet tetten érni. (Haraszti, 1999).

Dr. Medve András az ENSZ emberi jogokat védő osztályához fordult, mert vissza akarta kapni a hadifogsága alatt elkobzott értéktárgyait. Medvét 1976-ban gondnokság alá helyezték és paranoid skizofréniával kezelték. Medve doktor mindössze egy karikagyűrűt és két könyvet követel vissza a rendszertől (még a Pápánál is panasszal él) – ilyen értelemben nyilván tekinthetjük mániákusnak, de ha viselkedését politikai viselkedésnek, a rendszer felé megnyilvánuló nyílt kritikának tekintjük, akkor az ügy sokkal inkább a politikai eljárás része, mintsem a mentális kezelése (Gazsó-Zelei, 1989).

Rusai László ellen izgatás vádjával indítottak büntetőeljárást és elmeorvosi megfigyelésre ítélték (Beszélő, 1988). Rusait 1985-ben diagnosztizálták pszichiátriai betegként, röpirat terjesztés és plakátózás után kényszerkezelésre ítélték, és mivel a tortúrák után valóban elmélyült benne a rendszerellenes érzés, könnyedén kapta meg a skizofrénia diagnózisát. 1987-ben ismét vádat emeltek ellene egy szovjet emlékműre felírt sértő szavak miatt.

Ezek az esetek arra hívják fel a figyelmet, hogy minden korszakban lehetnek visszaélések abból, ha a hatalom rendelkezik azzal a joggal, hogy ítéletet mondjon a test és a lélek felett. A hatalom elszánt kritikája, a visszaélések elleni tiltakozás és a megtörhetetlen igazságérzet minden diktatúra szemében szálla. Módszereiket tekintve a diktatúrák nagyon is hasonlóknak mutatkoznak. Az ellenőrzés egyik jellegzetes módja az, ha beszámíthatatlannak minősítik az egyént és megfosztják normális emberi mivoltától. A 'bolond' ember minden tette megkérdőjelezhető. Ugyanakkor, a bolond ember fenyegetően is hat a közösségre, így a hatalom joga és feladata 'megóvni' a társadalmat az ártalmaktól, a beteges megnyilvánulásoktól. A hatalom így két síkon is hasznot húz szolgálatába állított pszichiátriából, illetve pszichológiából, egyrészt az általa kívánatosnak tartott társadalmi rendet úgy képes fenntartani, hogy megvédi polgárait a rendbontó tevékenységtől és gondolatoktól, másfelől el is ijeszti őket attól.

A politikai kényszerpszichiátria legtöbb áldozatának azonban nem volt egyéb „bűne”, mint hogy a végsőkéig kiálltak igazuk mellett. Egy diktatórikus hatalmi rend képes az emberek megtörhetetlen igazságérzetét devianciaként kezelni és megbüntetni. Minderre jogi eszközökkel is rendelkezik. A monolit hatalom élt a büntető- és büntetőeljárás-jogi kódexek joganyagának eltorzító értelmezésével, és emellett a technika mellett kialakított egy második normarendszert, az úgynevezett pszeudojogot (Kahler, 2002). Az pszeudojog megértéséhez érdemes Révai József megfogalmazását felidézni, miszerint „büntetőjogilag bűnösnek lehet nyilvánítani, azt, akinek tevékenysége nem jogellenes, mert reakciós” (Révai, 1946, 70). Ebbe a normasértő kategóriába bárki belefért, aki nem illeszkedett a szocialista emberképbe és a társadalomba, különösképp, ha ezt magatartásában is tükrözte. A szocialista rendszer úgynevezett második normarendjében deklarált szocialista ember elméje tiszta, amennyiben gondolkodásában, cselekedetében tökéletesen illeszkedik a társadalom és az ideológia rendjébe. Ellenkező esetben hospitalizálható, és



kényszerkezelésre szorul.

## A MÚLTTÓL A JÖVŐ FELÉ

A kutatásaink során Magyarországon csak néhány olyan esetet találtunk - a fent említett eseteken túl még kettőről tudunk<sup>2</sup> -, ahol viszonylag egyértelmű a pszichiátria politikai kihasználása, amelyek tehát a politikai pszichiátria többé-kevésbé világos eseteinek tekinthetők. Ily módon az általunk ismert magyarországi adatok ellentétben állnak az egykori szovjet és az újabb kínai és orosz helyzetre vonatkozó beszámolókkal, melyek ember tömegek politikai célú pszichiátriai kezeléséről szólnak (Munro, 2000). Elképzelhető persze, hogy Magyarországra vonatkozó szakirodalmi adataink és levéltári kutatásaink radikálisan hiányosak. Ezt azonban nem tartjuk valószínűnek. A fent említett autoriter rendszerek közti eltérések oka álláspontunk szerint azon tényen alapul, hogy a politikai pszichiátria Magyarországon nem volt megfelelően intézményesítve, összehasonlítva a Szovjetunióval és a Kínai Népi Demokratikus Köztársasággal. Míg Magyarországon ilyen esetek sporadikusan fordultak elő, ez utóbbi országokban speciális intézmények voltak, illetve a beszámolók szerint mindmáig vannak, melyek arra szakosodtak, hogy a személyek egy különleges típusát kezeljék, a „politikailag őrült” embereket (Munro, 1998). Vajon miért különböztek, különböznek ezek az egyébként hasonló politikai berendezkedéssel jellemezhető országok egymástól a politikai pszichiátria elterjedtsége, intézményesülése tekintetében? A szükség vagy a lehetőség okoz ilyesféle különbségeket? A rendelkezésünkre álló információk alapján e tekintetben csak találgathatunk: az országok nagysága, a centralizáció hagyománya, vagy az esetlegességek láncolata mind lehetséges tényezők.

Sajnos korábbi kutatásunk során interjú alanyaink nem szívesen beszéltek a politikai pszichiátria tekintetében releváns magyarországi tapasztalataikról. Ez is tükröz azonban valamit. További körültekintő kutatások esetleg képesek lennének rávilágítani arra, hogy előfordultak-e további alkalmi visszaélések a pszichiátria intézményével. Csak a fent említett, anonimitásukat kérő néhány megkeresett pszichiáter vállalkozott arra, hogy a korszakról beszélgesse velünk. Ezen interjúk tanúsága szerint a politikai hatalom érdeklődött az elmeógyógyintézetek iránt. A vezetői szintektől az ápolókig voltak olyanok, akiket besúgóknak gondoltak alanyaink. Úgy tűnik, többé-kevésbé befolyásolták, hogy milyen elméleti keret határozza meg a kezeléseket, ám közvetlen politikai célból történő pszichiátriai kezelésre nem emlékeztek, és nem utaltak a megkérdezettek. Mindazonáltal a fent említett esetek, a korábbi vizsgálódások és bizonyos mértékben interjúink is azt jelzik, hogy a politikai pszichiátria valamilyen formában jelen volt Magyarországon. Az akkoriban pszichiáterként dolgozó interjúalanyaink, tehát akik egyáltalán vállalták a

<sup>2</sup> Terjék József (1987), Töttösy Ernő (1952-1953)

témára vonatkozó beszélgetést, nem tudtak részletesebben beszámolni a minket érdeklő kérdésekről, és benyomásunk szerint olykor vonakodtak is attól, hogy részletesen beszéljenek az adott korszakról. További kutatásokra lenne szükség ahhoz, hogy mind a pszichiátria esetenkénti abúzusát, mind az állítólagosan beteg személyek pszichiátriai abúzusát részleteiben is jobban megismerjük.

Magyarországon, az 1989-90-es rendszerváltás után megkezdődött az áldozatok rehabilitálása és kárpótlása. A Magyar Országgyűlés négy semmisségi törvényt fogadott el, 1989-ben, 1990-ben, 1992-ben és 2000-ben. A harmadik semmisségi törvény rendelkezett „Az 1963 és 1989 között elkövetett egyes állam és közrend elleni bűncselekmények miatt történt elítélések semmissé nyilvánításáról” (1992. évi XI. törvény az 1963 és 1989 között elkövetett egyes állam és közrend elleni bűncselekmények miatt történt elítélések semmissé nyilvánításáról, internet). A másik három törvénytől eltérően ez a törvény akkor tekinti semmisnek a „bűncselekményt”, ha a bíróság különleges eljárás során döntést hoz róla, melynek alapja, hogy a jog gyakorlása kizárja a büntethetőséget. (Bocskor, 2016) A törvény a lázadást, izgatást, tiltott határátlépést, egyesületi joggal visszaélést, sajtórendészeti és egyéb vétséget sorol ide. A törvény nem azt mondja ki, hogy automatikusan semmisnek kell tekinteni a fentiek vétségként tekintését, amiről a bíróság igazolást állít fel, hanem a bíróság külön eljárás során semmissé nyilvánítja az ítéletet. (Bocskor, 2016) A rendszerváltás után a *harmadik semmisségi törvény, a 1992. évi XI. tv.-t* megelőzőleg az igazságügyi miniszter és a Legfelsőbb Bíróság elnöke elrendelte, a szocialista időszak politikai büntetőügyek feltárását (Zinner, 2010). A felkért bizottság az 1963-1989 közötti időszakban 6620 elítélt és 696 felmentett politikai felelősségre vont személy ügyét vizsgálta felül, utóbbi kategóriába tartoznak a kényszergyógykezelésre kötelezettek is (Kahler, 1993). Dr. Kahler Frigyes, a bizottság egyik tagja szerint „a jogsérelmek orvoslásának elvileg a büntető eljárásjog rendkívüli eszközei rendelkezésre álltak ugyan, de a rendkívüli jogorvoslat intézményei tehetetlenül álltak azokkal az elítélésekkel szemben, amikor az elítélés megfelelt ugyan a jogi normáknak, de az elítélés alapja a morális jogi norma volt. Ugyancsak kezelhetetlenek voltak azok az elítélések is, ahol az elítélések »hibátlan« normára hivatkozással történtek, de azokat törvénytörő módon alkalmazták” (Kahler, 1993, online). Figyelemre méltó, hogy a korabeli eljárás során a kényszergyógykezelésre ítélték a felmentettek kategóriájába estek.

A rendszerváltás után az „életüktől és szabadságuktól politikai okból jogtalanul megfosztottak kárpótlásáról” szóló 1992. évi XXXII. törvény határozza meg azokat a „szabadságelvonásos jogcímekeket”, amelyekért kárpótlást kapnak a sértettek. A jogszabály szerint lehetett kárpótlásban részesülni többek között a politikai kényszergyógykezelésekért is. A kommunizmus idején történt szabadságelvonások kapcsán meghozott helyt adó döntés 7 kényszergyógykezelés esetben született (Répássy, 2015). Azt nem tudjuk pontosan, hogy a 696 „felmentett” közül hányan voltak kényszergyógykezeltek és pontosan ki az a 7 áldozat, akik helyt adó döntésben részesültek. Dr. Pákh esetében tudjuk, hogy mivel az érvényben lévő klasszifikációs rendszer kritériumai szerint a valódi pszichés állapota és a korábban felállított diagnózis között diszkrepancia áll fent,

1993-ban a Magyar Pszichiátriai Társaság – az elnökének és a tényfeltáró bizottság elnökének aláírásával – levélben kérte, hogy politikai elítéltként folyamodjon kártérítésért. Tudjuk, hogy Pákh esetében már a bebörtönzése és kényszergyógykezelése alatt is nemzetközi visszhangot kapott az ügye, az Amnesty International tiltakozott és követelte a szabadon bocsátását, és nyugati pszichiáteri szakvélemény (Durand professzor, Bécs, 1983) szerint egészségesnek nyilvánították. Magyarországi rehabilitációja jóval később történt meg (Modor, 2003).

Amikor, a kutatásunk (2007) során felkerestünk néhány relatíve fiatalabb generációba tartozó pszichiátert, és megpróbáltunk velük beszélni a politikai pszichiátria témájáról, az interjúban résztvevők általában vonakodóak voltak, egyfajta kettősséget mutattak, sőt még nyíltan tagadták is a létét. Ebben az esetben, azt gondoljuk, tisztán látszik, hogy a múlt miként befolyásolja a jelent. Úgy tűnik számunkra, hogy a politikai pszichiátria, mint a múlt egy szomorú és meg nem írt fejezete hatást gyakorol a kortárs pszichiátriára is. Ez a transzgenerációs seb a pszichiátriai szakmán is nyomott hagyott. Az újabb generációt a szakma és a szaktársak felmentésére, s kapcsolódóan a pszichiátria objektív tudományosságának megóvására készíti. És ez az a pont, ahol a történelmi vizsgálat nem csak segít jobban megérteni a múltat, de élénken mutat a jelenre és a jövőre is. Legyen bármilyen jellege a diktatórikus rendnek, nyomot hagy az emberek emlékezetében, ami feldolgozás nélkül generációról generációra öröklődik.

Leszögezhetjük, hogy bár hazánkban, és más posztszocialista kelet-európai országokban a történelem homályába tűntek ezek a politikai pszichiátriai ügyek, a közelmúlt történései azt sugallják, hogy a politikai pszichiátria ma is létező gyakorlat például Kínában és Oroszországban, és kiterjedten használják a társadalom és hatalom elleni „bűncselekmények” kezelésére. Nagy sajtónyilvánosságot is kiváltó ügyként említhető például, amikor Pussy Riot punk-rock zenekar fiatal tagjait egy 2012-es Putyin elleni tiltakozás után „krónikus személyiségzavarral” diagnosztizálták, és javasolták a lányok kórházi kezelését. Egy másik eset 2015-ben Alekszej Moroshkin cseljabinszki rezidens kényszerpszichiátriai kezelése, akit „szeparatizmussal” vádoltak, mert bírálta az ún. orosz diktatúrát. Vagy említhető Mihalik Kosenko, Ilmi Umerov, vagy Nadezda Szavcsenko ügye, akiket hazájukban kényszergyógykezelésre ítélték (van Voren 2018). A nyugati sajtó szerint az utóbbi időszakban egyre gyakoribbak a politikai kényszergyógykezelések Oroszországban (Roache, 2017). Sőt, úgy tűnik, hogy a Mao hagyományokat követve Kína sem mondott le arról, hogy a 21. században is politikai célokra kihasználja a pszichiátria és klinikai pszichológia intézményét. A *Columbia Journal of Asian Law* egy cikke szerint 1999 óta számos Falun Gong aktivistát erőszakkal kényszergyógykezelésre ítélték (Munro, 2000). Az elítéltek száma 2002-re – a mozgalom saját jelentése szerint – több száz eset, és ebből 3-an közvetlenül a kezeléseik következtében haltak meg (egyéb erőszakos hatósági eljárásban 2000-ben több, mint 70 őrizetbe vett aktivista halt meg). A kezelték között vannak egyetemi tanárok, egészségügyi dolgozók, kormányzati funkciókat ellátók, a rendőrség és a fegyveres erők tagjai (köztük több vezető tiszt), egyetemi

hallgatók, háziasszonyok és egy bíró. Az úgynevezett politikai bűncselekmények kérdésében a hivatalos kínai igazságügyi állásfoglalás szerint az elmebetegek az őket sújtó kóros állapot miatt olyan magatartást is folytathatnak, amely veszélyezteti az államot és a társadalmi rendszert, valamint az ilyen viselkedés leggyakrabban látható tünetei: a transzparenszek készítése, szórólapok terjesztése, levelek küldése, beszédek tartása és szlogenek kiabálása. Bár a Falun Gong mozgalom felvet vallási, kulturális, szellemi meggyőződéssel kapcsolatos kérdéseket, az esetleírások alapján elsősorban politikai aktivitásuk miatt kerültek kényszergyógykezelésre, és a mozgalom tagjain kívül is kerültek kényszergyógykezelésre politikai aktivisták. Ironikus módon, Kínában a pszichiátriai egészségügyi ellátórendszer rendkívül alulfinanszírozott a beszámolók szerint (Human Rights Watch and Geneva Initiative on Psychiatry, 2002), így a legtöbb valóban pszichiátriai kezelésre szoruló beteg nem kap egészségügyi ellátást, sem orvosi segítséget.

Közös ezekben az esetekben, hogy ahogyan a kelet-európai és orosz politikai kényszergyógykezelések esetében, Kínában is saját diagnosztikai kategóriát kapnak ezek a társadalomellenes kezelték. Ami Európában a „lassú skizofrénia” az Kínában a „gonosz kultusz által kiváltott mentális rendellenesség” (Human Rights Watch and Geneva Initiative on Psychiatry, 2002, 19). A paranoid pszichózis és a politikai pszichózis közötti alapvető különbség, hogy utóbbiak esetében a téveszmék kizárólag politikai tartalmakra vonatkoznak. Bár, a kínai pszichiátriai szakma kisebb rétegét érinti a politikai pszichiátriában való részvétel, mégis úgy tűnik, hogy tömegeket érintő büntetésvégrehajtó intézetként működnek egyes pszichiátriai zártosztályok, Kínában főleg, de Oroszországban is kedvelt hatalmi eszközként. És bár a kínai pszichiátria képviselőinek többsége elhatárolódik az eljárástól, mégis működik a hatalom és pszichiátria összefonódása.

## ÖSSZEFOGLALÓ GONDOLATOK

A politikai pszichiátria létezése álláspontunk szerint nem megkérdőjelezhető, sem a szocialista éra Magyarországa, sem a mai Oroszország és Kína vonatkozásában. A pszichiátria, mint a normalizálás eszköze attraktív az autoriter hatalmak kezében, hiszen a pszichiátriai diagnosztika képlékeny, így az egyik oldalról támadható, de a másik oldalon koholható. Az utóbbi esetben a kezelt gondolatai, érzései átkerülnek egy abnormális kategóriába. Sőt a pszichiátria funkciója még a tudomány számára sem mindig egyértelmű. Foucault szerint az elmeegógyintézeteknek semmilyen orvosi rendeltetésük nincs (Foucault, 2000). Akár egyetértünk Foucault soraival, akár nem, tény, hogy az autoriter hatalom kezében a pszichiátria és a klinikai pszichológia számottevő eszközként szolgál a fegyelmezésre és büntetésre, valamint a fenyegetésre.

Kutatásaink során nem találtunk arra bizonyítékot, sem a vonatkozó eseteket feldolgozó szakirodalom, sem levéltári vizsgálódásaink, sem a

kárpótlásból kikövetkeztethető adatok nem támogatják azt az elképzelést, hogy tömeges, intézményesített politikai pszichiátria létezett a szocialista Magyarországon. Ugyanakkor a sporadikusan előforduló magyarországi esetek vizsgálata hozzá segített bennünket ahhoz, hogy politikai pszichiátria három fő hatását azonosítsuk. Először is, beszélhetünk *a politikai pszichiátria közvetlen megtorló hatásáról*, mely magában foglalja az azonnali elszigetelést, kínzást és az egyén hitelétől, emberségétől való megfosztását. Másrészt azonban, a politikai pszichiátriának bizonyára voltak közvetett hatásai is a szélesebb tömegekre. Ezt *a politikai pszichiátria közvetett, elrettentő hatásának* nevezzük. E hatás, hallomás útján terjedt, és arra vonatkozott, hogy elmeegógyintézetbe viszik azokat az embereket, akik nyíltan ellenállnak a fő politikai ideológiának. Feltételezzük, hogy nem szándékolt hatásként a szamizdat sajtó beszámolóí is hozzá járultak ehhez. E közvetett hatás valószínűleg úgy működött, mint egy szétterjedő, pontos kontúrokkal nem rendelkező ellenőrző eszköz, mint egy a sok eszköz közül, amely a magatartás önkontrollját felébresztve fegyelmezte az embereket a szocialista rezsimben.

Véleményünk szerint egy harmadik, hosszú távú hatása is azonosítható a szocializmusban egykor létező sporadikus politikai pszichiátriának. Ez pedig nem más, mint a pszichiátriai, klinikai pszichológiai szakma politikai abúzusának következtében keletkezett sérülés. Metaforikusan fogalmazva ezt *a politikai pszichiátria okozta transzgenerációs sebnek* nevezzük, mely a vonatkozó szakmát, s annak megítélését mindmáig befolyásolhatja. Azt gondoljuk, hogy interjú alanyaink témát illető vonakodása, melyet fentebb jeleztünk, erre utal. S ami még fontosabb, a rendelkezésünkre álló információk szerint e kérdés rendszeres megtárgyalására mindmáig sem a pszichológia, sem a pszichiátria intézményesen nem kerített sort. Félő, hogy a téma pszichiátrián, klinikai pszichológián belüli megbeszélésének hiánya a lehetségesnél sérülékenyebbé teszi a vonatkozó szakmát annak esetleges ismételt bekövetkezésére, és negatívan befolyásolja a mentális problémákkal foglalkozók, s az azzal való foglalkozás laikus megítélését is.

Tanulmányunkat egy kezdeti kísérletként tekintjük, arra, hogy rekonstruáljuk a magyarországi politikai pszichiátria mibenlétét, a történelmi részleteit, korabeli és kortárs hatásait. Problémafelvetés arra vonatkozóan, hogy a pszichiátria mint szakma és intézmény miért volt kiszolgáltatott a politikai hatalom kezében; miért volt több szempontból alkalmas eszköz a politikai ellenállók „normalizálására”. Bár Magyarországon, ahogyan, Csehszlovákiában és Bulgáriában (van Voren, 2018) sem volt tömeges mértékben jellemző, a politikai pszichiátria létezett, hatott a kora társadalmára és hosszútávon a ma élő szakma képviselőinek a tudatára.

További levéltári, dokumentumelemző és interjú kutatásokra lenne szükség ahhoz, hogy kiegészítsék, módosítsák esetleg cáfolják az általunk megfogalmazott tanulságokat. Azt gondoljuk, hogy a múlt teljeskörű rekonstrukciója túlzottan ambiciózus és lehetetlen feladat, tejeskörű ignorálása és elfelejtése felettébb kockázatos és veszélyes.

## FELHASZNÁLT IRODALOM

1992. évi XI. törvény az 1963 és 1989 között elkövetett egyes állam és közrend elleni bűncselekmények miatt történt elítélések semmissé nyilvánításáról, <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99200011.tv> (Letöltve: 2021.12.03.)
- Berkovits B., Bodor P., Sik D. (2017): Pszichopatológiák a kritikai hálózatelmélet perspektívájából, *SOCIO.HU : Társadalomtudományi Szemle* 7(4), 128-149.
- Beszélő 23. (1988). Mi történt Rusai Lászlóval? A Rusai Bizottság közleménye. 1(24). Online. Letöltve: 2020 szeptember 26. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/mi-tortent-rusai-laszloval>
- Bonnie, R. J. (2002). Political Abuse of Psychiatry in the Soviet Union and in China: Complexities and Controversies, *Journal of American Academy of Psychiatry and Law*, 30, 136-44.
- Bodor P. (2001). More than meets the ear, *British Journal of Psychology*, 92, 403-409.
- Bodor P. és Nyitrai-Sükösd, A. (2009). Politikai pszichiátria, Létezett-e Magyarországon az államszocializmus időszakában? *Élet és Irodalom* LIII. Évf. 30., 2009. július 24.
- Bocskor A. (2016). Rehabilitációs törvények – EU-s vonatkozások. A totalitárius rendszerek áldozatainak rehabilitálása az EU-ban, Forrás: *A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép Európában Nemzetközi tudományos Konferencia*, Beregszász, 15-18 Letöltve: 2020 szeptember 21-án <http://kmf.uz.ua/wp-content/uploads/2017/01/A-kommunizmus-%C3%A1ldozatai-2015.pdf>
- Erős F. (2018). Széljegyzetek a kritikai pszichológiához. ÚJ EGYENLŐSÉG, 2018 : 2018. 05. 13. Paper: online. <https://ujegyenloseg.hu/szeljegyzetek-a-kritikai-pszichologiahoz/>
- Foucault, M. (2000). *A hatalom mikrofizikája*. Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések. Debrecen: Latin Betűk, 307-330
- Foucault, M. (1990). *Felügyelet és büntetés*, Budapest: Gondolat
- Foucault, M. (2000). *Elmebetegség és pszichológia. A klinikai orvoslás születése* Budapest: Corvina
- Gazsó L. F.-Zelei L. (1989). *Őrjítő mandragóra*, Budapest: Pallas, 9-119.
- Goffman, E. (1984). *Asylums*, Harmondsworth: Penguin Books
- Bukovsky, V., Guzman, S. (1974/1977). *A manual on psychiatry for dissenters. A samizdat guide*. Copied from Russia's political hospitals by Sidney Bloch and Peter Reddaway. Online: <https://static1.squarespace.com/static/57798b38414fb50acf42cc9b/t/57999a6bf7e0ab03ddd9d351/1469684460903/A+Manual+on+Psychiatry+for+Dissenters.pdf> Letöltés: 2021.12.01.
- Hansen-Löve, A. A. (1999). *Az előítélőerő kritikája: Oroszország-klisék*, Budapest: Európa Kiadó

- Haraszi M. (1999). Jakab Károly meggyógyult, *Beszélő* 1999/7-8.
- Human Rights Watch and Geneva Initiative on Psychiatry (2002). *Dangerous Minds: Political Psychiatry, China Today and its Origins in the Mao Era*  
Letöltve: 2020 szeptember 21-án  
<https://www.hrw.org/report/2002/08/13/dangerous-minds/political-psychiatry-china-today-and-its-origins-mao-era>
- Kahler, F. (2020). Gondolatok az igazságtételről 1. rész, *Magyar Szemle, Új folyam*, XXIX. 7-8. szám. Online. Letöltve: 2020 szeptember 21-án  
[http://www.magjarszemle.hu/cikk/gondolatok\\_az\\_igazsagtetelrol\\_1\\_resz](http://www.magjarszemle.hu/cikk/gondolatok_az_igazsagtetelrol_1_resz)
- Kahler, F. (2002), Emberi jogok, diktatúra, politikai rendőrség, *Zord Idők, Rubicon* 2002/6-7
- Knapp, M. (2007). *Mental Health Policy and Practice Across Europe: The Future Direction of Mental Health Care*. McGraw-Hill, Open, 1-15.
- Mirandola, Giovanni Pico della (1486/1956). *Oration on the Dignity of Man*, translated by A. R. Caponigri, Chicago: Regnery Publishing. Letöltve: 2009. augusztus  
[http://www.wsu.edu:8080/~wldciv/world\\_civ\\_reader/world\\_civ\\_reader\\_1/pico.html](http://www.wsu.edu:8080/~wldciv/world_civ_reader/world_civ_reader_1/pico.html)
- Laing, R. (1990). Bölcsék, balgák, bolondok. Egy pszichiáter útja; Európa, 1990.
- Modor Á. (2002). Dr. Pákh Tibor és a politikai pszichiátria, *Havi Magyar Fórum*. 10: 1, 46-49.
- Munro, R. (2000). Judicial psychiatry in China and its political abuses. *Columbia Journal of Asian Law* 14:1-128.
- Munro, R. (1998). The Ankang:China's Special Psychiatric Hospital; *Journal of Comperative Law* 41: 41-87;
- Pethő T. (2016): A pszichiátria mint kommunista kínzóeszköz, *Magyar Nemzet*, 2016. május 16.
- Répássy R. (2015). A kommunizmus bűnei és áldozatai Magyarország alaptörvényének tükrében, *A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép Európában Nemzetközi tudományos Konferencia*, Beregszász, 20-21, 31- 32.
- Roache, M. (2017) The return of Soviet-era punitive psychiatry, *The Global and Mail*. Letöltve: 2020 szeptember 21-án  
<https://www.theglobeandmail.com/opinion/the-return-of-soviet-era-punitive-psychiatry/article37412170/>
- Romsics I. (2000). Magyarország társadalomtörténete a XX. Században. Budapest, Osiris Kiadó,
- Szasz, T. (2002) Az elmebetegség mítosza. A személyes magatartás elméletének alapjai. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Taylor, C. (1985). *Self-interpreting animals*, in *Human Agency and Language*. Cambridge MA: Cambridge University Press, 45-77.
- van Voren, R. (2010). Political Abuse of Psychiatry-An Historical Overview, *Schizophr Bull.* 2010 Jan., 36(1), 33-35.
- van Voren, R. (2018). Ending political abuse of psychiatry: where we are at and what needs to be done, *BJPsych Bull.* 2016 Feb; 40(1), 30-33.

- World Health Organization (1973). The International Pilot Study on Schizophrenia. Geneva, Switzerland: World Health Organization. Online. Letöltve: 2020 szeptember 18-án  
[https://www.researchgate.net/publication/31402980\\_The\\_International\\_Pilot\\_Study\\_of\\_Schizophrenia](https://www.researchgate.net/publication/31402980_The_International_Pilot_Study_of_Schizophrenia)
- Zinner, T. (2010). Miért volt szükség, *Büntetőjogi Tanulmányok IX. MTA Veszprémi Területi Bizottsága*, Veszprém. Online. Letöltve: 2020 szeptember 21-én  
[https://tab.mta.hu/files/4615/2784/1053/buntetojogi\\_tanulmanyok\\_2010\\_XI\\_net.pdf](https://tab.mta.hu/files/4615/2784/1053/buntetojogi_tanulmanyok_2010_XI_net.pdf)



# HOGYAN LÁTTA A KORABELI PSZICHOLÓGIÁT DIENES VALÉRIA, 1914-BEN ÍRT „A MAI LÉLEKTAN FŐBB IRÁNYAI” C. MUNKÁJÁBAN?

Tóth Enikő<sup>1</sup>, Szokolszky Ágnes<sup>2</sup>

<sup>1</sup> SZTE BTK Pszichológiai Intézet, totheniko0721@gmail.com

<sup>2</sup> SZTE BTK Pszichológiai Intézet

Dienes Valéria a 20. századi magyar szellemi élet kiemelkedő alakja volt, aki sokoldalú tehetségként alkotott a matematika, a filozófia, a pszichológia és a modern táncelmélet és táncművészet területén. Személyét és munkásságát mindamelllett sokáig elhallgatás övezte az 1947-es kommunista rendszerváltást követően mély vallásossága, bergsoniánus vallásfilozófiája, valamint a modern táncművészethez és a pszichológiához való kötődése miatt. Írásunkban felidézzük Dienes Valéria életének főbb állomásait, de figyelmünk elsősorban az általa 1914-ben írt, a korabeli pszichológia helyzetét bemutató és elemző könyvére irányul. A mű akkor született, amikor a pszichológia kezdett kibontakozni, mint tudomány. Dienes éles szemmel és pontos nyelvezettel fogalmazta meg észrevételeit, amelyek ma is tanulságosak. Írásunkban Dienes saját, a korabeli lélektan nyelvezetét tükröző és találóan pontos szavait idézve világítjuk meg a pszichológia korabeli helyzetét, és hívjuk fel ismételten a figyelmet életművére.

**Kulcsszavak:** Dienes Valéria, magyar pszichológiatörténet, magyar filozófiatörténet, bergsoniánus pszichológia, orkesztika, Henri Bergson

Írásunk középpontjában Dienes Valéria, a 20. századi magyar szellemi élet egyik kiemelkedő alakja áll. 1879-ben született, abban évben, amikor Wilhelm Wundt létrehozta az első kísérleti pszichológiai laboratóriumot a Lipcsei Egyetemen, és életének 100. évében, 1978-ban halt meg. Olyan termékeny élet után, amely a pszichológiában is nyomot hagyott. Dienes Valéria éppúgy tekinthető filozófusnak, matematikusnak, táncművészeknek és táncteoretikusnak, mint pszichológusnak. Neve a pszichológiatörténet alakjaként sajnálatosan sokáig feledésbe merült, az utóbbi időben viszont felélénkült iránta az érdeklődés mind a matematika (Benedek, 2018), a táncművészet (Boreczky, 2021; Fenvesi, 2013, 2017; Fuchs, 2012), a táncpedagógia (Boreczky, 2021), a filozófia (Szabó, 2018) és a pszichológia (Covic, 2016; Jakabffy, 2018; Pléh, 1998, 2018) részéről is. Az élettörténet és az önéletírás is részletesen hozzáférhető (Jakabffy, 2018; Szabó, 2001).

Ebben az írásban felidézzük élettörténetét, és arra a kérdésre keressük a választ, hogy hogyan látta Dienes Valéria kortársként a pszichológia korai fejlődését a 20. század elején, az első világháború küszöbén. Hogyan ítélte meg a pszichológiában jelentkező különböző iskolákat, irányzatokat, mit tartott nehézségekké az akkor még igencsak fiatalnak számító tudományágban? Dienes Valéria 1914-ben két rövid kötetbe foglalt összefoglaló munkát jelentetett meg a pszichológia helyzetének akkori állásáról, *A mai lélektan főbb irányjai* címen (Dienes, I.-II., 1914). Erre a műre alapozva, Dienes szemével, őt idézve mutatjuk be a pszichológia korai fejlődésének kérdéseit és nehézségeit.<sup>1</sup>

## KI VOLT DIENES VALÉRIA?

Geiger Valéria néven, Szekszárdon született, „kisvárosi jólét”-ben: „...nagy sárga kapu, hosszú udvar, akácfás, kisasszonyvirágos, hajnalkás kert ...a Séd patak mellett... két - három ló az istállóban. Két kocsis a fészerben” (lásd önéletírását in Szabó, 2001, 39.o.). Másodunokatestvérei közé tartozott Babits Mihály, akivel „szoros közelségben” nőttek fel (Jakabffy, 2018, 11.o.). Babits írásaiban többször megjelenik a Geiger-család, és ebben a társai közül már gyerekként is kitűnő Valéria, akit Babits a következő kifejezésekkel jellemez: koraérett értelem, naprakész műveltség, férfias tudományos érdeklődés és önállóság, és mindemellett olyan nőies tendenciák is feltűnnek, mint a szellemi-lelki társsal való egybeolvadás igénye, inspirációkra való fogékonyság, s hogy szinte mindenkit, akivel közelebbi kapcsolatban állt, „legmagasabb pontján megtartva” őrzött emlékezetében (idézi Jakabffy, 2018, 14.o.).

<sup>1</sup> A Magyar Pszichológiai Szemle „Múltunk” rovata 1987/3-as számában Pléh Csaba foglalkozott Dienes e művével és szemelvényeket is közölt (Pléh, 1987). A jelen írás ezt a törekvést aktualizálja, előzménye Tóth Enikő: *A pszichológia kialakulásának nehézségei a 19-20. században, Dienes Valéria szemével* c. műhelymunkája (2020, SZTE Pszichológiai Intézet) volt.



Dienes (Geiger) Valéria. Forrás: Nemzeti Örökség Intézete  
<https://intezet.nori.gov.hu/nemzeti-sirkert/budapest/farkasreti-temeto/dienes-valeria-geiger-valeria/>

Miután édesapja elhagyta őket, édesanyja két lányával Pápára költözött. „Férfias önállósággal vitt magával és tartott el bennünket”- írja Dienes Valéria önéletírásában (in Szabó, 2001, 65.o.). Az anya két év alatt megszerezte az elemi és a polgári iskolai tanítói diplomát, és a pápai leányiskolába került tanárnőnek. Két lánya számára is a tanulást tekintette életstratégiának. Valéria befejezte Pápán a polgári iskolát, Győrben pedig elvégezte a tanítóképzőt. Ekkor hallott először arról, hogy már nők is járhatnak egyetemre. Eldöntötte, hogy jelentkezik, és felvételt nyert a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészkarára. *„A tudomány, a science érdekelt: matematikára és fizikára mentem, a matematika volt az, ami igazán elragadott, és abból sarjadt ki az igazi, a filozófiai fokozat. Filozófiát kerestem a matematikában is, dacára, hogy előbb csináltam matematikai tételeket, mint filozófiát”* (idézi Jakabffy, 2018, 16.o.).

A filozófia volt „életének alaptónusa” (Szabó, 2001, 12.o.), azonban zenei téren is kiemelkedően tehetséges volt. Egyetemi tanulmányaival párhuzamosan beiratkozott a Zeneakadémiára és zeneszerzést tanult. Életében fontos szerepet játszott a zene: *„zenei szerelmem termelte esztétikai érdeklődésemet”* (Jakabffy, 2018, 17.o.). Később így nyilatkozott: *„... énbőlőlem négy rapszódia kerekedett az élet folyamán. Mert négy szerelmem volt: a zene, a matematika, a filozófia és az orkesztika”* (Jakabffy, 2018). Az orkesztika a saját maga által kifejlesztett mozgásművészeti rendszer volt, amely kreativitásának kiteljesedését hozta (Covic, 2016; Fenyves, 2018).

Egyetemi tanulmányainak első éve alatt (1901-ben) megtalálta szellemi társát az ugyancsak egyetemista (később híres matematikus) Dienes Pálban, akihez hamarosan feleségül is ment. Szellemi partnerségük közös matematikai munkákban is kiteljesedett.<sup>2</sup> Első egyetemi éve alatt – miközben filozófiát tanult fő tárgyként és matematikás melléktárgyként - jelentkezett a Zeneakadémiára is,

<sup>2</sup> Az Akadémia Matematikai és Természettudományi Értesítőjében 1910-ben közös dolgozata jelent meg Dienes Pállal, *Általános tételek az algebrai és logaritmikus singularitásokról* címmel.

miután, azt írja: „Gyermekkorom óta vágyódtam arra, hogy tökéletesen megtanuljak zongorázni” (in Szabó, 2001, 53.o.). Itt nem csak zongorátudását tökéletesítette, de zeneszerzést is tanult. Mindketten 1905-ben (házasságkötésük évében) szereztek doktorátust. Dienes Valéria volt az első nő, aki a vezető magyar egyetemen doktorátust szerzett; filozófiai doktori munkájának címe - „Valóságelméletek” - az alapkérdések iránti fogékonyságát mutatta. Ezt követte hamarosan a Sorbonne-on szerzett doktorátus.

A kiábrándult Dienes Pál hatására<sup>3</sup> elhagyta fiatalkori vallásosságát. Valláshoz való viszonyát a következőképpen jellemezte önéletírásában: „Az én életem ebből a szempontból három szakaszra oszlik. Nagyjából évtizedekbe keretezhetem: az első húsz év gyermekkori naiv, formális vallásosság, a második 20 év elszakadás Istentől és kísérletezés a saját akaratommal, a harmadik és negyedik 20 év, és a megkezdett ötödik, a hazatérés kísérlete” (Szabó, 2001, 46.o.)<sup>4</sup>.

A fiatal házaspár bekapcsolódott az akkoriban forrongó polgári és baloldali radikalizmus szellemi világába. Baráti kapcsolatban álltak többek között Jászi Oszkárral, Szabó Ervinnel. Dienes Pál aktív tagja volt a Galilei Körnek<sup>5</sup>, részt vett a Társadalomtudományi Társaság munkájában. Nem csak a férj, hanem az egyedi jelenségnek számító fiatal filozófusnő is hamarosan előadásokat tartott a Galilei Körben. Erről így ír:

*„Mindenféle előadásokat kértek tőlem, megmondták, hogy körülbelül milyen témákról beszéljek. Ezek az első előadásaim legnagyobbbrészt filozófiaiak voltak. Akkor én teljesen materialista voltam és abban a hitben éltem, hogy nincsen semmi más a világon, mint egy örök matéria. Most már nem ezt gondolom, de akkor nagyon küzdöttem ezért a gondolatért”* (in: Szabó, 2001, 13.o.).

Az előadások mellett cikket írt a Huszadik Század c. folyóiratnak, és bekapcsolódott a feminista mozgalomba. Erről így ír visszaemlékezésében: „Akkor mindenféle mozgalmak engem lenyeltek. Például meghívtak a feministák, hogy vidéki előadásokat tartsak. Azután meghívtak a Galilei-körbe, azután csináltunk egy Szülők Iskoláját.” (Dienes in Szabó, 2001, 123.o.)

Az 1909-es év ösztöndíjasokként Párizsban találta őket. Dienes Valéria a Sorbonne-ra járt, ahol férjével mindketten matematikai doktorátusukon dolgoztak. Eközben filozófiát hallgatott Henri Bergsontól, akinek spirituális, az intuíció fontosságát hangsúlyozó filozófiája megragadta és átalakította világfelfogását.<sup>6</sup> Barátságba került a filozófussal, akinek hatására visszatért a

<sup>3</sup> Dienes Valéria leírása szerint (in Szabó, 2001, 59.o.) a „félíg gyermek” Dienes Pálban felébredt a kételkedés Isten létével kapcsolatban. Elhatározta, hogy magát Istent kérdezi meg ezügyben. Kiment egyedül a közeli erdőbe és hangosan feltette kérdését Istenhez címezve. Háromszor tette fel a kérdést, de egyszer sem kapott semmiféle választ, noha bármilyen jelet elfogadott volna. Ettől kezdve megszűnt vallásosnak lenni.

<sup>4</sup> Amikor ezt írta, már átlépett 90-es éveiben.

<sup>5</sup> A Galilei kört 1908-ban alapították ateista-szabadgondolkodó egyetemisták Pikler Gyula a radikális baloldali értelmiség jelentős hatású egyesülete volt (Csunderlik, 2020).

<sup>6</sup> Bergson pozitívizmussal szembenálló filozófiájáról 1914-ben jelent meg magyarul René Gilloun Henri Bergson pszichológiája c. munkája Farka Zoltán fordításában, majd Bergsont ismertette

valláshoz, elmélyült katolicizmusa és mélyebben fordult Isten felé. Egyedüli jogot kapott Bergson műveinek magyarra fordítására. 1912-ig Párizsban töltötte minden idejét és Bergson filozófiája mellett megismerkedett a francia pszichológiával, emellett egy sajátos mozgásművészet-mozgalommal is, melynek vezetője Raymond Duncan, a táncosnő Isadora Duncan testvére volt (Jakabffy, 2018). Utolsó szemeszterét a Sorbonne-on filozófiai tanulmányokkal töltötte, mellette rendszeresen táncolt. 1914-ben a tanév végén visszatért Budapestre, és megszületett első gyermeke Gedeon (két évvel később született második gyermeke, Zoltán).

Az „anyaság nagy élménye” (in: Szabó, 2001, 73.o.) mélyen hatott rá, és ez vitte közel a pszichológiához is. Visszaemlékezésében így írt erről:

*„Életem legboldogabb percének számítom azt, amikor öntudatomat visszanyerve meghallottam az immár nem bennem, hanem mellettem élő kisfiam lélegzetét. Otthonomban az ő lélektana lett a világgommá. Kedvéért ismertem meg Pavlovot, Bechterewet, Deneny-t és a többieket, és az ő gondolataik világításában írtam éveken át gyermekpszichológiai jegyzeteimet Gedeon első öt, és Zoltán első három évéről. Írtam a Galilei körnek füzet sorozatába valami két füzetet /a témában/, általánosságokról ...”* (in: Szabó, 2001, 73.o.).

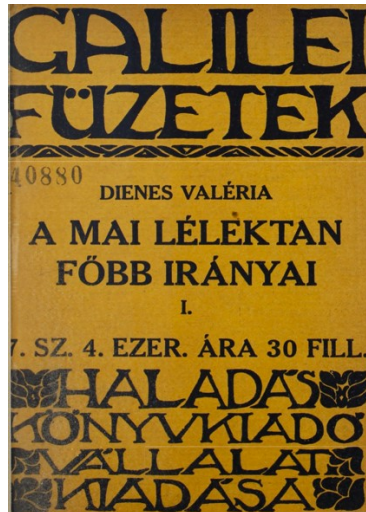
## **A LÉLEKTAN HELYZETE AZ 1910-ES ÉVEK ELEJÉN, A „MAI LÉLEKTAN FŐBB IRÁNYAI” ELSŐ KÖTETÉBEN**

Filozófiai felkészültsége, bergsoniánus háttere és anyai szerepből adódó pszichológia iránti érdeklődése, valamint tájékozottsága termékenyen találkozott a „két füzet”-ben, amit Dienes Valéria a Galilei Kör égisze alatt megjelentetett.<sup>7</sup> A Galilei Füzetek c. sorozat célja volt a társadalomtudományok, a természettudományok, és a modern filozófia eredményeinek népszerű ismertetése. Dienes munkáját „A mai lélektan főbb irányai” címen 1914-ben adták ki a sorozatban, előtte előadás-sorozatként hangzott el a Galilei -körben (v.ö. D. 123.o. ). Ekkor 35 éves, két diploma birtokosa, matematikai és filozófiai értekezések szerzője, és egy gyermek édesanyja. A mű az első világháború küszöbén került kiadásra, de még nem lehetett teljes mértékben világos, hogy mit is jelent a háború. Az előadások, illetve a két kis kötet célja a pszichológia, mint új tudományterület iránt érdeklődő közönség tárgyilagos tájékoztatása volt.

---

Babits Mihály tanulmnya is (1925) a magyar közönség számára. Bergson műveit később Dienes Valéria fordította magyarra.

<sup>7</sup> Az első 32, a második 38 oldal hosszúságú értekezés.



1. Ábra Dienes Valéria 1914-ben megjelent írásának első része.<sup>8</sup>

A két „füzetben” Dienes meggyőző tájékozottsággal és magabiztossággal mutatja be a pszichológia korabeli helyzetét. Taglalja a pszichológia, mint tudomány alapvető problémáit és jelentősebb megközelítéseit. Mindezek ismertetése mellett saját meglátásaival is hozzájárul az olvasó tájékozottságához. A továbbiakban a fő gondolatok ismertetésére térünk rá, idézetekre támaszkodva, mert a találó megfogalmazások önmagukban is érdekesek, érzékeltetik Dienes gondolkodásmódját, és a lélektan akkori nyelvezetét, fogalmi eszköztárát.

#### EGYSÉGES LÉLEKTAN NEM LÉTEZIK

Az első kötet általános diagnózissal kezd, amely „egy lehetséges tévedés” elosztatására irányul: ha valaki azt hinné, hogy van egységes pszichológia, az téved. „Még nincsen egységes pszichológia” – hirdeti az első alcím (Dienes, 2014 / I., 3.o.).<sup>9</sup>

„Az eszméleti<sup>10</sup> jelenségeknek még nincs egyetlen, összefüggő és egészében fejlődő tudománya. Nincsen lélektan olyan értelemben, mint van mennyiségtan, természettan, vegytan, melyeknek kutatói legalább nagyjából egyetértően elfogadott és rendezett tudománytesthez adják hozzá egyhangúlag érvényesnek elismert módszerekkel megállapított eredményeiket. A lélektani „tények” nincsenek rendben, nincsenek a tudományos világtól egyértelműleg jóváhagyott szerves egészbe foglalva, melyben mindenkinek megvolna a maga helye, rangja, fontossága, és már kész, de még üres keretek — problémák — várnák a még meg nem talált igazságokat. Sőt, arra nézve sincs végérvényes megállapodás, hogy mily módon talált és mily természetű adatokat kell múlhatatlanul tényeknek elfogadnunk, más szóval nincs a lélektannak sem egységes módszere, sem körülhatárolt tartománya” (Dienes, 2014 / I., 3.o.).

<sup>8</sup> Mindkét kötet digitalizáltan elérhető az Arcanum Digitális Tudománytárban.

<sup>9</sup> A kötetben az írásmód néha „pszichológia”, néha „pszikológia”.

<sup>10</sup> Az „eszmélet”, „eszméleti” kifejezéseket mai szóhasználatunkban a tudat., tudati szavakkal helyettesíthetjük be.

Mit várjon az olvasó ettől a bemutatástól? A „kijózanító” indítás így folytatódik:

*„Kimerítő képet nem adhatunk erről a félig készet is romboló, s folyton új eszközökkel próbálkozó tudományos tevékenységről, mert a lélektannak annyi ága és mestere van, hogy ha valamennyit említeni akarnék, füzetünk katalógussá válnék. Nem adhatunk itt sem axiómákat, sem alaptörvényeket, sőt alapfogalmakat sem, mert a lélektani tudományoknak nincs egységes fogalomrendszere, nincsenek egyértelműleg elfogadott alaptörvényei. Mielőtt pedig lélektani eredmények közlésére gondolnánk, meg kell mondanunk, hogy lélektan helyett lélektani tudományok vannak, melyek egymást igen különbözően értékelik. ... nincsenek sem tiszta felosztások, sem módszeres vagy elvi egységesség, sem összefüggésükben átlátott eredmények” (Dienes, 2014 / I., 8.o.).*

A lélektan tehát a szerző szerint nagyon különböző tárgyú, igényű és értékű vizsgálódások halmaza. Hatalmas terület, melynek határai bizonytalanok, vitások. Benne több tudományterület egyesül, többek között: pszichofizika, pszihokémia és pszihofiziológia, szociológia, tömeglélektan, néplélektan, de bizonytalanság uralkodik atekintetben, hogy hogyan alkotnak ezek egy új tudományt. Nyitott kérdés, hogy hol és hogyan kell a lélektani adatokat keresni és feldolgozni? Hol kell keressük a lélektan anyagát és mily eszközökkel férhet hozzá ehhez az anyaghoz a tudományos kutatás?

*„...eszméletünk közvetlen adataiban, önmegfigyeléssel-e, vagy idegrendszerünk mozgásjátékaiban, kísérletezéssel-e? Vagy „elfogulatlan” ténygyűjtésre kell szorítkoznunk, ankéteket<sup>11</sup> kell rendezni, önmegfigyeléseket gyűjteni, finom műszerekkel számokba foglalható és tabellákká összeállítható adatokat felvenni, szorgosan figyelni állatainkat, gyermekeinket, elmebetegeinket, a bűnösöket, a tömeget, a nemzeteket, jegyezni, halmazni, rovatolni és várni a pszichológiának még el nem jött Galilei-jét, aki lángelméjének egy aktusával, talán egy új, mindenhová bevilágító tapasztalattal vagy törvénnyel renddé, tudománnyá kristályosítja ki a rendetlen halmazt, melyben még semmi sincsen a maga helyén? Vagy talán nem is lehet Galileit várni, talán a pszichológiának a természettudományokétól különböző, egészen új tudománytipust kell meg teremteni, új módszerrel, új elvekkel, új célokkal kell dolgoznia, s a ma benne uralkodó fejletlenség talán onnan származik, hogy mindenáron más tudományoktól kölcsönzött módszerrel akarják megalapítani?” (Dienes, 2014 / I., 9.o.).*

### **„KÉT TUDOMÁNYOS HAJLANDÓSÁG” ÉS EGY ALAPDILEMMA**

Az első oldalakon Dienes rámutat a visszás állapot mögötti problémára is, amelyet az „eszméleti élet” – a szubjektív tudatosság – természetéből fakadó megkerülhetetlen belső ellentmondásként ír le. A pszichológia feladata az „eszméleti élet” feltárása, azonban ennek sajátosságai nehezen összeegyeztethetőek a természettudományosság igényével, amely sokak törekvése e heterogén területen. A tárgy és a módszer kérdése a lélektani kutatások terén mélyebb

<sup>11</sup> Jelentése: tanácskozás, értekezéslet.

vitaforrás, mint más tudományokban. Elkülöníthető „két tudományos hajlandóság”, amelyek módszertanilag is más utakon járnak: egyik oldalon a szubjektív tudatosságot előtérbe helyező, filozófiai gyökerű megközelítés, a másik oldalon az eszméleti életet objektív módon közelítő természettudományosság. Ennek az ellentmondásnak a tudatosítása Dienes helyzetelemzésének kiinduló pontja.

*„Az eszméleti tények tudományának birodalmában járva, mindenütt az a benyomásunk, mintha légkörében két ellentétes elem küzdene a termékenyítő hatalomért, a matematika mint a kísérleti tények kvantitatív rendelkezésének vágya, s a metafizika, nem mint elvontságokból konstruáló tudományutánczás, hanem mint a tények belső tartalmiságának minél közvetlenebb és teljesebb megtudására való törekvés. ... Úgy látszik, mintha ahhoz, hogy a lélektan tudomány lehessen, nem nélkülözhetné az elsőt, de ahhoz, hogy a lélek tudománya lehessen, nem lehetne el a második nélkül. Mégis az első mindig eltereli tárgyától, a második mindig kifosztja formuláiból. (Dienes, 2014 / I., 7-8.o., kiemelés tőlünk).*

A fenti sorok máig ható érvényességgel ragadják meg a lélektan, mint tudomány alapvető dilemmáját. Hogyan lehet az eltérő szemléleten alapuló szubjektív és objektív, kvantitatív és kvalitatív megközelítést összeegyeztetni? Hogyan lehet a lélektant úgy alakítani, hogy „a lélek” ne vesszen el belőle, de tudomány legyen? Dienes éleslátóan pontos meglátásokat rögzít:

*„Minél „objektívabb“, tárgyiasabb akar lenni az eszmélet vizsgálata, annál inkább ki van téve annak a veszélynek, hogy hűségéből vesz, viszont minél hívebb akar lenni a közvetlen megfigyelés adataihoz, annál közelebb áll hozzá, hogy az általánosat az egyénivel, az objektívot a szubjektívvel összetévesse. Innen a tiszta módszerek tévedései, innen a különböző arányú módszerkeverékek” (Dienes, 2014 / I., 8.o.).*

Dienes tehát nem csak leírja a lélektan területének heterogén, kiforratlan állapotát, hanem diagnosztizálja is ennek fő okát: a fent leírt belső antagonizmus az oka „a lélektani tudományok sokféleségének, bizonyos módszerek gyors felvirágzásának és elvirágzásának, bizonyos eredmények ellentmondásainak, s annak a sokfejűségnek, mely a lélektan alakulóban levő testét legjobban jellemzi” (Dienes, 2014 / I.,7.o.).

A belső antagonizmus ad vezérfonalat az irányzatok áttekintéséhez is. Az első kiemelt kettősség a „szerkesztő” (elementarista) és az „elemző” (az egészlegesség elvét követő) hozzáállás, mint a kétféle tudományos hajlandóság megnyilvánulásai. Az előbbi a 18. és 19. századi asszociacionizmus (Hume, J. St. Mill) útján járva „az eszméleti életet egyszerűnek gondolt és „érzet“- nek nevezett elemek jövés-menéseiből képzeli összerakottnak, és szövevényességét egyszerű elemek halmozódásának /tekinti/” (Dienes, 2014 / I.9.o.) A skót „common sense” filozófus Thomas Reid nyomán fejlődő megközelítés viszont a „bensőleg gazdag, szétszedetlen lelkiállapotot” veszi adottnak, amelyből „a lelki szövevényesség nem halmozódással, hanem szertesugárzással születik” (u.o.). Az előbbi „elégedett, ha



*megalkotta a vizsgálendő tény elemekből épített utánzatát, a másik akkor nyugszik meg, ha egyszerű kezdő egészének szétbontásában eljutott a vizsgálendő tény alkotó szálakig s így meglátta, hogyan ered e tény az egészből” (u.o.).*

Módszertanilag az elementarista út legkedvezőbb megoldása a kísérlet, az egészlegességet követőé pedig az életjelenségek közvetlen szemléletét nyújtó introspekció. Az elementarizmus elvezet a reflex koncepcióhoz és a viselkedés kvantitatív elemzésének igényéhez (Bechterew, Pavlov), az egészlegesség-elv pedig annak a modern filozófiai megközelítéshez, amelyik a valóság közvetlen megfigyelését célozza a lelki élet megfigyelésén keresztül (ide kapcsolódóan Bergsonról említi) (Dienes, 2014 / I.,11.o.).

#### **AZ INTROSPEKTÍV ÉS A KÍSÉRLETI LÉLEKTAN**

A lélektan tárgya leginkább az önmegfigyelést, a lelki állapotok közvetlen szemléletét vonzza maga után, módszere pedig a kísérlet felé tolja. A lélektant mindez egyrészt a filozófia, másrészt a fiziológia útjára tereli. E „kétféle sugárzó keresés ... szögében terül el az egész pszichológia” (Dienes, 2014 / I.,11.o.), ugyanakkor sok területen „*e két sugár keveréke nyújtja a kutatóknak a világosságot*” (u.o.). Sem a „tisztá” megoldások, sem a „keverék” nem ad azonban egyelőre megnyugtató eredményeket, és az elvi kettősség inkább elmélyülő ellentétet, mintsem együtt működést jelent:

*„Az elvi kettősség, mely a szerkesztő és elemző munka váltogatott hangsúlyozásából származik, s mely első tekintetre alig látszik többet jelenteni, mint azt, hogy az eszméleti megfigyelés adatait kétféleképp lehet tudománnyá szervezni, mely antagonizmussá feslik a kutatók kezében....Ez a széttartás a lélektannak belső eredetű tulajdonsága, mely abból származik, hogy minél „objektívabb”, tárgyiasabb akar lenni az eszmélet vizsgálata, annál inkább ki van téve annak a veszélynek, hogy hűségéből vesz, és viszont minél hűvebb akar lenni a közvetlen megfigyelés adataihoz, annál közelebb áll hozzá, hogy az általánosat az egyénivel, az objektívot a szubjektívvel összetévessze. Innen a tiszta módszerek tévedései, innen a különböző arányú módszerkeverékek” (Dienes, 2014 / I.,12.o.).*

Az introspekció szándéka természetes, sőt az igazán egyedül lehetségesnek tűnő út az eszméleti jelenségek elemzésében, de szubjektivitása folytán nem jut el törvényszerűségekig, és hibásan általánosíthat a saját élmény elemzése alapján. Emiatt indul el a kísérleti pszichológia fejlődése a 19. század végén. A kísérleti lélektan az eszméleti állapotok együtteseit és egymásutánjait tervszerűen idézi elő, legcélszerűbben arra nézve, hogy törvényeiket kiolvashassuk. Lehetővé teszi a számolást és a mérést, viszont „az idegen eszméletek hozzáférhetetlensége” miatt minden kísérleti ténymegállapítás analogikus következtetésen nyugszik (Dienes, 2014 / I.,13.o.). E két módszer tehát a közvetlenség és a tárgyiasság ellentétét hordozza, és ez az ellentét nem könnyen feloldható.

A problémákat az egyes mérési módszerekben lehetetlen kiküszöbölni. Lássuk például az önmegfigyelést. Ki mondja meg, hogy nem torzítunk-e önmagunkkal szemben? Hiszen gondolataink csupán magunkéi. Ezért

alakították ki a kísérleti módszert, mely már egy objektívebb vizsgálatot tesz lehetővé. Ami azonban az előbb problémának bizonyult, itt hátránynak, ugyanis a lélektanban a fő lényeg, hogy a személyek hogyan élik meg az adott szituációt. Ezért tehát sosem lehetünk teljes mértékben objektívek.

Dienes részletesen bemutatja a kísérleti pszichológia főbb irányzatait, rámutatva ezek problémás pontjaira. A pszichofizika célja kvantitatív összefüggést állapítani meg az inger és az érzet között, törvényszerű összefüggéseket keresve (Weber, Fechner). Dienes idézi Bergson kritikáját, melynek lényege az érzetek mérhetőségének és mennyiségi összehasonlításának tagadásában, és a törvényszerűségekkel kapcsolatos kétségekben rejlik.

*„A törvénynek hitt számbeli összefüggésekről kiderült, hogy egyénenként s az egyének érzelmi állapotai szerint változnak, hogy épségben tartásukhoz fáradtság- és kimerülés-törvényeket kell keresni (Delboeuf, Mosso, Ameline), hogy az érzetek „erőssége“ mellett más „nagyságok“ hozzákeveredését és zavaró hatását is tekintetbe kell venni (G. E. Müller), hogy végül az érzetet nem szabad egyszerű állapotnak tekinteni, mert mihelyt eszméleti tényé válik, már ezzel szövevényesül (Van Biervliet), hogy a kísérletek alkal mával ítéletekkel van keverve és tőlük elválaszthatatlan (Foucault) s így a tiszta érzet pusztá fikció a valóságos érzetnek pedig lehetetlen mérőszámot tulajdonítani” (Dienes, 2014 / I.,15.o.).*

A reakció-kísérletek Helmholtzig visszamenő hagyományát, (amelyet „pszichometriának” nevez) szintén kidolgozott területeként mutatja be. Az ilyen kísérletek feladata *„megállapítani a reakció-idő összefüggéseit a megszokással, elfáradással, ingererősséggel, orvosszerek hatásával, a kitűzött reakció-feladat mineműségével stb.”* (Dienes, 2014 / I.,16.o.). Ide tartozik *„a percepció-idő, appercepció-idő, választás-idő, asszociációk, logikai folyamatok stb. idejének mérése”* (u.o.).

A kísérleti pszichológia harmadik ága a pszichofiziológia, amely azt vizsgálja, hogy *„mily megfelelések található az eszméleti jelenségek (pl. figyelem, szellemi munka) s a fiziológiai jelenségek („hatás a „lélekzésre, az érverésre, vérkeringésre, a szív működésére, a kiválasztó-szervek, mirigyek működésére”,* Dienes, 2014 / I.,16.o.).

*„A kísérletek eddigi általános eredménye az, hogy az eszméleti állapotok hullámváltozásainak meg van a maga visszaverődése a szervezet minden működésében s e működések gyakran az eszméletre is visszahatnak, azonban általános kvantitatív törvénybe az egyéni különbségek rendkívüli nagysága miatt egyelőre nem foglalhatók”* (Dienes, 2014 / I.,17.o.)

Dienes bemutatja, hogy Wundt lipcsei iskolája milyen szorgos munkásságot fejt ki mind a három téren (pszichofizika, reakció idő mérés, pszichofiziológia). Wundt ekkor (1914-ben) 82 éves, lipcsei intézete a kísérleti pszichológia nemzetközi központja, ahol magyar pszichológusok (így például Lechner Károly, Ranschburg Pál) is megfordultak (...). A lipcsei iskola az érzetből indul ki. Számukra

*„az érzet kísérleti objektum, szövevényes megnézni való, melynek vizsgálni kell a feltételeit, lefolyását, következményeit, melynek meg kell írni a természetrajzát, a tudományát. Az anyagi és eszméleti világ érintkezéspontja, melyben e két tartomány összerendelt elemeit meg kell találni s melynek finom gépezetét részletesen szét kell szedni, hogy megért hessük. A lipcsei laboratóriumban megmérnek rajta mindent, ami csak mérhető ... kísérletet kísérletre halmozva mennek a részletek részleteibe és a mérni való finomításával mind közelebb vélnek férkőzni a lélektan alapjaihoz” (Dienes, 2014 / I.,18-19.o.).*

A felaprózás és kvantitatívitás iránti elkötelezettség bemutatásából kicseng a szerző kritikus hangvétele:

*„Számadatok gyűlnek fel, azok aritmetikai közepét vagy középő értékét tabellákba foglalják s a tabellákból igyekeznek numerikus törvényszerűséget kiolvasni. A pontosság vágya, s az alany eszméleti állapotainak kevésbé vevése a kísérleti személyt zárt fülkébe szigeteli, ahonnan csak áramszakitó vagy csengető vagy más jeladó gombok révén közlekedik a kísérletezővel, aki nem érdeklődik alanyának személyes benyomásai iránt” (Dienes, 2014 / I.,19-20.o.).*

Dienes a második kötetben visszanyúl a kísérletezéshez és értékes kiegészítéseket tesz.<sup>12</sup> Érinti a jelentős kísérleti pszichológusok munkáját, azokon a munkaterületeken, amelyeken a kísérlet a legalkalmasabb módszer. A felsorolásban szerepel az érzetek és észleletek („észrevevés”) tanulmányozása („pl. Goldscheider, Stumpf, nálunk Révész”) egyszerű tanulási és emlékezési műveletek („Müller, Schumann, Ebbinghaus, nálunk Ranschburg”), az asszociáció („Ziehen, Münsterberg”), és a figyelés kísérleti kutatásai („Dürr, Mac Dougall stb.”, Dienes, 2014 / I.,5.o.). Mérlegeli a kísérleti pszichológia erősségeit és korlátait egyrészt az introspekcióhoz, másrészt a pszichopatológiához képest. Kiemeli, hogy:

*/A kísérleti lélektan/ „Minthogy idegen eszmélethez<sup>13</sup> közvetlenül nem nyúlhat, legmesszebbi lépését akkor teszi, mikor azon idegen eszméletnek oly külső megnyilatkozását idézi elő, mely egyenesen s egyértelműleg kapcsolódik az okozó tartalomhoz, melyről e tartalomra minimális értelmező munka visz át. 5). ... „Az eszmélet tüneménytanát, melyben elsősorban az introspekció illetékes, az eszmélet pszichikai mechanizmusainak ismertetésével egészíti ki, melyeknek legnagyobb része rejtve marad a normális eszmélés elől. Ebben és nem a még ma is tul- buzgalommal keresett számbeli formulákban keresendő e módszer fő érdeme” (Dienes, 2014 / I., 6.o.).*

A pszichopatológiához képest az értelmezés szerepének különbségeit emeli ki, metaforikusan is megvilágítva a kísérleti pszichológia és a pszichopatológia eltérő karakterét.

<sup>12</sup> A kísérleti módszer két helyen való tárgyalása szerkesztési következetlenség, feltehetően arra mutat, hogy két előadás formájában hangzott el eredetileg a szöveg.

<sup>13</sup> Értsd: a vizsgált személy tudatához.

„... míg a kísérleti pszichológus feltételei külső voltaknál, inger-természetüknél fogva adottak és az értelmezés csak a reagáló eszméltre vonatkozó eredményekben, s ott is minimálisan szerepel, addig a patopszichológusnak ... a beteg eszméleti konstellációnak megállapításához is csak az alany viselkedésének és a kikérdezésre adott reakcióinak értelmezésével juthat el s ezek szerepe átnyúlik az eredmények leírásába, hogy ott újabb értelmezésekkel társulva adja a vizsgálat egészének tudományos képét. ....ha a kísérleti lélektan talaj- vizsgálat, a patopszichológia az eszmélet geológiája, ha amaz a pszihikai élmények természetrajza, emez a lélek paleontológiája” (Dienes, 2014 / I.,11.o.).

### **AZ INTROSPEKCIÓ ÉS A KÍSÉRLET EGYESÍTÉSE, EGYÉNVIZSGÁLAT ÉS CSOPORTVIZSGÁLAT**

Dienes a „francia iskolát”, ezen belül is Alfred Binet munkásságát hozza fel annak illusztrálására, hogy lehet egyesítve is alkalmazni az introspekciót (kikérdezést) és a kísérletezést. Binet ellenőrzött körülmények között ad egyszerű szellemi feladatokat az alanyainak, de nem retten vissza attól, hogy kikérdezze őket szubjektív benyomásaikról.

„...végre is a beszéd révén szellemileg közlekedni tudó lények vagyunk Miért zárjuk ki a közlekedés mód használatát éppen a minden más módon hozzáférhetetlen belső élet tudományából? Miért ne vehetnék tudomásul És miért ne használhatná fel a pszichológust saját introspekció i mellett alanyának ön önmegfigyeléseit is?” (Dienes, 2014 / I., 21.o.).

Binet saját lányain kísérletezi ki kísérleti módszereit, tanulmányozva és ennek a megközelítésnek éppen az „egyéni adatok minél teljesebb kihasználásában van a főereje” (22.o.). De Binet az egyénvizsgálat mellett használja „a statisztikai módszert” is: kérdőíveket ad ki és csoportokban is vizsgálja a feladatmegoldást, ahol „a válaszok nagy száma adja” a módszer erejét (u.o.). Mind az „egyénvizsgáló” szisztematikus kikérdezés, mind a statisztikai módszer talál azonban „külön pártolókra is”, állapítja meg Dienes, és hozzáteszi: a statisztikai módszer különösen az amerikai pszichológusoknál talált követőkre.

Dienes rámutat, hogy a kísérlet és introspekció egyesítésének kísérletére példa Külpe würzburgi iskolája is. Az itt alkalmazott „kikérdező kísérletek” (amelyek ellen Wundt hevesen kikelt és látszatkísérleteknek nevezett) kiterjesztették az önmegfigyelés módszerét a gondolkodás folyamatára és annak szemléletes leírására ösztökélték a kísérleti alanyt (aki tipikusan maga a vizsgálódó pszichológus volt), hogy mit él át gondolkodás közben (például amikor megértett valamit). Dienes látta, hogy ez a módszer is „vaskos tévedésekhez” vezethet és „végérvényes megállapításokra egymagában nem elegendő” (Dienes, 2014 / I., 27.o.).

### **PSZICHOPATOLÓGIAI MÓDSZEREK, HIPNOTIZMUS**

A lélektani tudományok körképében Dienes nagy jelentőséget tulajdonított a patológiának, mert az természetes módon hoz olyan eseteket, amelyekben a

funkciók szelektív elvesztése vagy sérülése különleges megfigyeléseket tesz lehetővé. A vizsgálatok „a beteg egyének hű leírásával kezdődnek” és eljutnak „az egészséges lélek főjelenségeinek megvilágításáig” (Dienes, 2014 / I., 29.o.).

*„A normális eszméletben az összes tényezők egyensúlyozott összeműködése folytán nem lehet a vizsgálandó elemet vagy tevékenységet a többtől radikálisan elszigetelni. ... A betegség ilyen viviszekciót végez az eszméleten, nem csupán félretol, hanem kihat belőle valamit, túloz vagy lefokoz benne egy-egy tevékenységet, meglevő összefüggéseket megszüntet, együttműködő elemeket szétválaszt, s ezzel a lélektani kísérletezésbe is beviszi a természettudományi kísérlet leghasznosabb fegyverét, az elszigetelést. Az elmebeteg, aki elvesztette emlékezetét, akinek munkaképtelenné vált az akarata, aki hallucinál, aki szomnambula, stb., az önként adja megzavart tevékenységének vizsgálatára a szükséges kísérleti feltételeket s az elmeorvosok klinikák ebből a szempontból nézve igazi lélektani laboratóriumok” (Dienes, 2014 / I., 28.o.).*

A patológiák területén azonban a kikérdezés gyakran leküzdhetetlen nehézségekkel néz szembe, ezért Charcot, Richet, Janet és mások a klinikai megfigyelések mellett a hipnotikus állapotban látják azt az eszközt, amellyel az alany belső életének és múltjának megismerése elérhető ezek a megközelítések (Dienes, 2014 / I., 29.o.). Dienes ezekben a módszerekben egy új, potenciálisan erős magyarázati megközelítés lehetőségét látja, és itt említi meg a Magyarországon is jól ismert „Freud-féle” iskolát és a tudattalan szerepének nagy jelentőségű felfedezését.

*„A lélektanok új felfogása, új tudományos beosztása, új magyarázatformái kerülnek ki belőlük, melyek más oldalon más módszerekkel elért eredményekben is igazolásra lelnek. Ennek az irányzatnak egyik ma igen virágzó és nálunk is nagyon ismeretes kiágazása a Freud-féle iskola, melynek eredményei, bizonyos túlzásoktól eltekintve, Charcot és főleg Janet eredményeit támogatják és megerősítik” (Dienes, 2014 / I., 30.o.).*

A hipnózis „egy rendkívüli fontosságú kérdést tett honossá a lélektanban, a pszichológiai eszméletlenség (inconsient, Unbewusste) problémáját. Egy évtizeddel ezelőtt még a lélektanit és eszméletit szinonimául vette s a lélektani eszméletlent ellentmondásnak tekintette a tudomány. Ez a nézet ma minden alapját elveszítette s a lélektan egyik fő, talán sarkalatos problémája az eszméletlen lelkiműködéseknek s az eszméletiség különböző fokainak (subconscient) tanulmányozása” (Dienes, 2014 / I., 31.o.)

## **SPIRITIZMUS, PSZICHIKUS KUTATÁSOK**

A tudattalan előtérbe kerülésének tárgyalásakor említi meg Dienes a pszichikus kutatásokat és a *Society of Psychical Research* nevű társaságot, amely annak a kérdéskörnek a vizsgálatára jött létre, hogy „mi az emberi eszmélet sorsa a test feloszlása után” (32.o.). A spiritualizmus a korszak divatos jelensége volt, amit a tudomány elutasított, a pszichoanalízis képviselői közül azonban többen kapcsolatba kerültek spirituális tanokkal (lásd Gyimesi, 2011). Dienes tárgyilagos

természetességgel sorolja ezeket a vizsgálatokat a tudományos lélektani kutatások hatáskörébe.

*„Ezt a kérdést eddig vagy megokolatlan hittel vagy merev tagadással intézte el az emberiség és soha pártatlan tudományos elbírálásban nem volt része. Ennek eldöntése végett gyűjti a *Psychical Research* a megfigyelés és kísérletezés adatait és próbálja mindenekelőtt kiválogatni az „okkult“-nak nevezett s csalásokkal és csalódásokkal kevert tény- halmazból (telepátia, clairvoyance, médiumság) a tudományos ellenőrzést kiállani képes elemeket (Dienes, 2014 / I., 32.o.).*

A szerző kijelenti, hogy az eddigi eredmények alapján úgy tűnik, hogy „ezen ismeretlen okú tünetek között vannak valóságosak is”. Ezek magyarázatára két elképzelés van forgalomban: a szokatlan jelenségek (telepátia, clervoyance, médiumság<sup>14</sup>) a médium „eszméletlen tevékenységeiből” – azaz tudattalanjából – származnak, illetve „a nehezebben támogatható”, „kevésbé takarékos” spiritista feltevés, mely „az idegrendszerhez nem kötött működéseket is elismer” (Dienes, 2014 / I., 32.o.).<sup>15</sup>

## A „MAI LÉLEKTAN FŐBB IRÁNYAI” MÁSODIK KÖTETE

A második kötet felépítése kissé rendszertelen: több ponton visszanyúl a kísérletezés és az introspekció különböző arányú és formájú megvalósulásaihoz, kitér az állat- és a gyermeklélektanra, az egységesítésre törekvő, nagy rendszert alkotó pszichológiai törekvésekre, William James „klasszikussá vált nagy lélektanára”, a reflex-elven alapuló „oroszk iskolára” (Bechterew, Pavlov), majd Bergson lélektanára. A gondolatmenet további részletes bemutatása meghaladná ennek az írásnak a kereteit, így a második kötetből csak két csomópontot emelünk ki: Bergson lélektanának bemutatását, illetve ennek Dienes által meglátott összefüggéseit a reflexológiával, valamint az „eljövendő lélektanra” vonatkozó eszmefuttatást.

### BERGSON LÉLEKTANA

Mire a fenti pszichológiai áttekintést írja, Dienes már Bergson hatása alatt áll. A bergsoni filozófia nem rendszer, hanem egy „szellemi magatartás” „az intellektualitás túlkapásaival szemben” amely „az intuitív kutatást tudatos módszerré emeli” (Dienes, kiadatlan, in: Szabó, 2001, 175.o.). Bergson azt várja a lélektantól, hogy az képes legyen megragadni azt, ahogyan a szellemiség (tudat) a valóságot közvetlen élményként megtapasztalja. Bármilyen módszer

<sup>14</sup> A médium a parapszichológiában különleges érzékelési képességekkel rendelkező egyén, aki képes felfogni és közvetíteni bizonyos dolgokat, vagy akin keresztül szellemlények megnyilvánulhatnak (Curcio, 1991).

<sup>15</sup> A szerző felhívja a figyelmet, hogy a Husadik Század c. folyóirat 1909-es évfolyama részletesen beszámol a pszichikus kutatásokról.

elfogadható, de a leglényegesebb az elfogulatlan, intuitív, kísérletező önmegfigyelés („auto-experimentálás”, Dienes, 2014 / II., 31.o.).

Dienes az orosz iskolával veti össze a bergsoni lélektant, és a nyilvánvaló eltérések mellett hasonlóságokat is talál. Az orosz reflexológia elveti a tudat vizsgálatát és a viselkedés objektív tudománya akar lenni, míg a bergsoni megközelítés szerint a pszichológiának „eszmélettannak” kell lennie, és ehhez kell megtalálni a megfelelő eszközöket. Mégis vannak közös konklúziók, amelyek közül Dienes a következőket emeli ki:

*„1. Az agy nem a dolgok másolatainak elképzelésére, hanem az eszméleti tevékenységnek a cselekvés érdekében való elhatárolására, válogatásokra, letiltásokra szolgál; az agy nem tapasztalataink másolatainak gyűjteménye, hanem lehetséges cselekvések közt válogató műszer, nem fotografáló készülék, hanem reflexközpont.*

*2. Az érzékszervek elemző műszerek, melyek a külső világ hatásai közül kiválogatják a szervezetet érdeklőket s azokat a reflexkapcsolódásokba iktatják.*

*3. Az emlékek felujulása nem múlt élmények képeinek felujulásából, hanem centrális ingerekből származó reflexnyalábok kezdődő megvalósulásából áll.*

*4. Az észrevezés nem a külső világ képszerű másolása, hanem a külső tárgyak használatának meg felelő mozgások kezdődő vázolódása az idegrendszerben”* (Dienes, 2014 / II., 32.o.).

### **„EGY JÖVENDŐ LÉLEKTAN LEHETŐSÉGEI”**

Dienes korabeli lélektant bemutató munkájának egyik legérdekesebb részét alkotják a lélektan mint egységes tudomány kérdésével foglalkozó gondolatok. Már kiinduló pontja is az a megállapítás volt, hogy egyelőre nem létezik egységes lélektan, és ennek oka ott kereshető, hogy ellentét áll fenn a lélektan tárgya és módszere között. A tárgy az „eszméleti élet” a maga mindenki számára közvetlenül hozzáférhető bonyolultságában, változatosságában, egészlegességében és élményszerűségében. A tudományos módszer viszont tárgyiasítást, objektivitást, egységes elméletet és racionális rendezettséget igényel, de ha ezt tesszük, akkor elvesz a tárgyhoz – a lelki élet alapvető jellegéhez való hűség.

Mit tegyen a pszichológia – várjon egy nagy elméletalkotóra, egy nagy rendteremtőre? Ebben nem lehet bízni, sokkal inkább fel kell vállalni, Dienes szerint, hogy a lelki jelenségek tanulmányozása terén „a valóság új keresésmódot akar kikényszeríteni az emberi elmétől ... (Dienes, 2014 / II., 4-5.o.)

*„Ha a lélektannak, ... új tudományfajt kell megalakulásával teremtenie, akkor ezt az új tudományt tárgya a filozófiával, módszerei a természettudományokkal tartják majd rokonságban. E tárgy és e módszerek azonban nem termettek egymás számára, s egymáshoz formálódásuk lényeges átalakulásukkal fog járni. E módszerek az anyag tudományai számára készültek és az eszméleti élet vizsgálatára eredeti formájukban nem alkalmasak”* (Dienes, 2014 / II., 5.o.).

A nemzetközi áttekintéssel rendelkező Dienes szerint az 1910-es években a lélektan tudomány előkészítő munkát végez. Bízunk abban, hogy „Majd kisarjadnak belőle termékeny pontokon oly középponti látások, melyek tudománnyá egységesítik, s ezzel a differenciálódásra képessé teszik a mostani határozatlanul összefüggő tanulmánytestet” 20.o.

Bergsoniánus gondolkodása mutatkozik meg abban, hogy ezen az úton a „genetikus rendeződést” – a fejlődéselvet – tartja vezérfonálnak.

„A saját közvetlenségében szemlélt belső élet csak egyetlenegy dologgal sugalmaz rendet és egységet, azzal a folytonos önmagából való kibontakozással, mely kezdetben összeférő, egymásbaolvadó, idővel azonban szétágazó hajlandóságok fáját mutatja mindenben, ami él. A lelkiélet alakulásának, folytonosan születőben levő és folytonosan kinyíló és elnyíló eseményeinek fejlődésükben való szemlélete és e fejlődést követő, annak szálait kibogozó s újból összefűző leírása nyújthatna oly lélektudományt, melynek tényei hívek és egysége mégis természetes volna, mert ez az egység nem több-kevesebb önkénnyel kiválasztott alapelvől vagy vezető tapasztalásból, hanem az anyagául szolgáló valóságok hű követéséből, azok genezisének tiszteletben tarlásából származnék” (Dienes, 2014 / II., 25.o.).

Írásunk súlypontja a *Mai lélektan főbb irányai* c. munka bemutatása. Ennek a műnek a jelentőségét az adja, hogy egyik első, széleskörű, elméleti koncepcióba foglalt, tárgyilagos tájékoztatás volt Magyarországon a lélektanról, mint új tudományról. Emellett figyelemreméltó, hogy az első diplomával rendelkező magyar filozófusnő tollából született ez az áttekintés, amelyben a képzett intellektus önálló hangját fedezhetjük fel. A munka egy korábbi bemutatása során Pléh Csaba (1987, 432.o.) megjegyezte: „Szinte mosolyt csal ajkunkra, hogy az egység hiánya, a módszer s tematika ellentétes irányba feszítő erői felett érzett aggodalmak már 70 évvel ezelőtt ugyanúgy aggasztották a pszichológusokat, mint ma”. További 20 év múltán hozzátehetjük: Dienes gondolatai, éleslátó „észrevevései” ma is relevánsak és továbbgondolandóak.

## AZ ÉLETTÖRTÉNET FOLYTATÁSA – EPILÓGUS

Dienes e munkájának megjelenését hosszú és termékeny évek követték, itt csak röviden térünk ki ezekre lezárásképpen. A *Mai lélektan főbb irányai* c. munka sorsfordító évben – az első világháború kitörésének évében – keletkezett. Ez az időszak sorsfordító volt a Galilei kör történetének alakulásában is – a kezdetben apolitikus, tudományos önképzésre létrejött szabadgondolkodó társaságban egyre meghatározóbbá váltak a szélsőbaloldali eszmék (Csunderlik, 2016). A magyar értelmiség kettészakadását megpecsételte a Tanácsköztársasághoz való viszony.<sup>16</sup> A társadalmi haladást gyorsítani akaró radikális polgári eszmék

<sup>16</sup> A magyar értelmiségiek közül sokan, akik távol álltak a kommunista eszméktől (például Babits Mihály, Illyés Gyula, Juhász Gyula, Krúdy Gyula, Márai Sándor, Móricz Zsigmond, Németh László,



képviselői az őszi rózsás forradalom mellé, majd sokan a Tanácsköztársaság mellé álltak és szerepet is vállaltak. A Galilei Körből a proletárdiktatúra több vezető népbiztosa került ki (Csunderlik, 2016). Az értelmiség más részei (köztük például Ranschburg Pál is, v.ö. Ranschburg Á.H., 2011) nem rokonszenveztek a radikális eszmékkel és megvalósításukkal.

A progresszív gondolkodású Dienes Pál (protestáns nemesi ősök leszármazottja) elköteleződött az Őszi rózsás forradalom, majd a Tanácsköztársaság mellett. Miután eltörölték az egyetemek autonómiáját, ő lett a budapesti egyetem élére kijelölt, radikális átalakulásokat levezénylő bizottság vezetője. A Marx—Engels Munkásegyletem megszervezésében is részt vállalt. Valéria, aki időközben a tánc- és mozdulatművészet irányába is elindult és kidolgozta és alkalmazta saját mozgásművészeti rendszerét, az orkesztikát (Boreczky és Fenyvesi, 2017; a Tanácsköztársaság alatt tervezetet készített a női testnevelés megreformálására (Életrajzi Lexikon). A bukás után megindult a számonkérés, amely elől Dienes Pál Bécsbe menekült. Felesége néhány hét múlva követte őt két gyermekükkel. Ebben az élethelyzetben megismétlődött édesanyja sorsa: férje két gyermekével elhagyta őt.

Válása után Franciaországban és Bécsben élt két gyermekével, majd 1923-ban tért haza és egészen 1944-ig vezette orkesztikai iskoláját. Spiritualitása elmélyült, Prohászka Ottokár<sup>17</sup>, lett lelki vezetője (Jakabffy, 2018). Tevékenységét elismerték, tagja volt az Aquinói Szent Tamás Társaságnak, társelnöke a Mozgáskultúra Egyesületnek. A mozgáskultúra esztétikájával, lélektanával, filozófiai kérdésekkel foglalkozott. 1934-ben Baumgarten-díjat kapott a magyar filozófiai nyelv megteremtése terén nyújtott teljesítményéért (ő fordította magyar nyelvre sok klasszikus, például Hume, Descartes, Berkeley, és természetesen Bergson, valamint a francia jezsuita teológus Teilhard de Chardin műveit). Misztériumjátékokat és „mozdulatdrámákat” írt, amelyeket a Kodály-tanítvány Bárdos Lajos zeneszerző és zenetudós zenésített meg. Az előadások, ahol ezeket bemutatták, eseményszámba mentek. 1938-ban a magyarországi Eucharisztikus Kongresszus alkalmával közel kilencszáz szereplős Szent Imre-misztériuma aratott óriási sikert (Pottyondi, 2003).

A második világháborút követő kommunista hatalomátvétel után Magyarországon a modern táncot, mint dekadens, individualista, burzsoá műfajt, ellehetetlenítették. A magyar mozdulatművészetet misztikus, test és lélek egységét hangsúlyozó volta miatt 1950-ben osztályidegennek nyilvánítva betiltották (Táncpédia, é.n.). A tánc mellett vallásossága, életfilozófiája, egész lénye sem illeszkedett a kurzus irányvonalához. Három évtizeden át elszigeteltségben élt, nevét és munkásságát homály és feledés fedte (Pléh, 1987, említi például, hogy Dienes neve szimptomatikusan nem szerepel egy olyan pszichológiatörténeti áttekintésben, amely az 1980-as évek közepén készült:

---

Szabó Dezső) eleinte lelkesen fogadták a Tanácsköztársaságot. A proletárdiktatúra első hetei után azonban a forradalmi terror és a nemzeti hagyományok megvetése miatt gyorsan kiábrándultak.

<sup>17</sup> Prohászka Ottokár 1905-től haláláig Székesfehérvár megyés püspöke volt. Emellett filozófiai és teológiai doktor, politikus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja és országgyűlési képviselő is volt.

Bárkán, 1985). Vallásfilozófiai tanulmányokat folytatott és fordított, a városmajori imaházban vallásfilozófiai lelkiórákat tartott (Pottyondi, 2003). A körülötte lévő hallgatást 1975-ben törte meg egy TV interjú<sup>18</sup>, a rendszerváltást követően pedig, és különösen az utóbbi években, az érdeklődés megújult irányában. Élete végéig megőrizte szellemi frissességét, utolsó előadását 95 évesen tartotta 1974-ben, a tihanyi Nemzetközi Szemiotikai Kongresszuson.

A táncos - filozófus - tudós szellemi hagyatékát a pszichológia számára is őriznünk és értelmeznünk kell.

### FELHASZNÁLT IRODALOM

- Babits, M. (1910). Bergson filozófiája. *Nyugat*, 3(14)., 945-961. Letölthető: <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00060/01697.htm>
- Bárkán, Gy. (1985). A pszichológia szerepe a századelő magyar társadalomtudományi megújulásában, *Magyar Pszichológiai Szemle*, 42, 471—494.
- Benedek, A. (2018). Dienes Valéria és Dienes Zoltán mint a matematika kommunikációelméleti filozófiájának előfutárai. *KELLÉK* (60), 61-110.
- Boreczky, Á., & Fenyves, M. (2017). Dienes Valéria bécsi évei és az Orkesztika Iskola. In: *Továbbélő utópiák – magyar életreform-törekvések és nemzetközi recepciós hatások. Neveléstudomány-történeti tanulmányok*. Gondolat Kiadó, Budapest, pp. 122-140
- Boreczky, Á. (2021). Az orkesztika tudományos rendszere és a pedagógia Dienes Valéria korai munkásságában. *Magyar Tudomány (Abszolút pedagógusok nyomában – különszám, szerk. Kiss Endre és Trencsényi László)*. 144-157.
- Covic, A. (2016). *Dienes Valéria orkesztikája, és a mai embodiment paradigma a pszichológiában*. Szakdolgozat, SZTE BTK Pszichológiai Intézet, Szeged
- Csunderlik, P. (2020). Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei Kör története, 1908-1919. Napvilág Kiadó, Budapest
- Curcio, M. (1991). *Parapszichológia A-tól Z-ig*. Arkánium Kiadó, Budapest
- Dienes, V. (1914). *A mai lélektan főbb irányai I*. Haladás Kiadó, Galilei Füzetek, Haladás Könyvkiadó Budapest.
- Dienes, V. (1914). *A mai lélektan főbb irányai II*. Haladás Kiadó, Galilei Füzetek, Haladás Könyvkiadó, Budapest.
- Fenyves, M. (2013). Orkesztika és Dr. Dienes Valéria, Berczik Sára és a Berczik-iskola. *Mozdulat-magyar mozdulatművészet és művészet tükrében*, 177.
- Fenyves, M. (2018). *Mozdulattudomány: orkesztika- mozdulatrendszer*, Kellék, 60.11-22.o.
- Fuchs, L. (2012). *Dienes Valéria, Dienes Gedeon hagyatékok a Táncarchívumban. Táncstudományi Közlemények*, 2012(2), 23-33.
- Gyimesi Júlia (2011). *Pszichoanalízis és spiritizmus*. Typotex

<sup>18</sup> 1975-ben Vitányi Iván készítette a 80 éves Dienes Valériával nagy érdeklődést kiváltó interjút, amit az MTV bemutatót. Ennek szövege először a Valóság c. folyóirat 1975/ 8. számában jelent meg, majd nemrég. A század nagy 40 tanúi” c. kötetben

- Jakabffy, É. (2018). Dienes Valéria életműve. *Valóság*, 61(11), 1-32.
- Pléh Csaba (1987). A pszichológus Dienes Valéria. *Magyar Pszichológia Szemle*, 7(3), 431-
- Pléh, Cs. (1998). A Hungarian Bergsonian psychologist: Valéria Dienes *Hungarian Studies* 5(1), 141-145.
- Pléh, Cs. (2005). A katolikus hagyomány a magyar pszichológia korai szakaszában: Harkai, Dienes, Schütz. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 6(1), 5-16.
- Pléh, Cs. (2018). Dienes Valéria és a modern pszichológia Bergson-alapú megújítása *Kellék* 60. 127-136.
- Ranschburg Á. H. (2011). Elismerések és előítéletek keresztüzében. Ranschburg Pál életútja a családi dokumentumok tükrében. In: Lányi G. Szerk. *Ranschburg Pál és a magyar pszichológia*. 113-144, Budapest: ELTE Eötvös Kiadó,
- Pottyondi, Zs. (2003). Mélyen hívő tudós nő...Huszonöt éve halt meg Dienes Valéria *Új Ember*, LIX. évf. 23. (2861)
- Szabó, F. (1979). Dienes Valéria, a század nagy tanuja *Szolgalat*, 42 (2). 40-45.o.
- Szabó, F. (2001) Dienes Valéria önmagáról. Agapé. Budapest
- Szabó, F. (2018). Bergson, Dienes Valéria, Prohászka és Teilhard duChardin szellemi-lelki kapcsolódása. *Kellék* 60. 137-178.
- Táncpédia (é.n.). Mozdulatművészet. Online:  
<http://tancpedia.hu/mozdulatmuveszet> Letöltve: 2021.10.12.
- Vitányi, I. (1975). Beszélgetés Dienes Valériával. *Valóság* 1975/8. 83-101.

# **RANSCHBURG ÁGNES HILDEGARD: KAPCSOLATOM DIENES VALÉRIÁVAL**

## **INTERJÚ**

**Készítette: Szokolszky Ágnes**

*Budapest, 2021 november 23*

Ranschburg Ágnes Hildegard pszichológus, Ranschburg Pál unokája. 1962-ben nagyapjáról írt OKTV I. díjas kis monográfiájával került be az ELTE pszichológia szakára. A klinikai alapképzés gyakorlatát Weiss Mária, Schnell János, Polcz Alaine és Mérei Ferenc vezetésével sajátította el. Pályája elején állami gondozott gyermekek számára iskola-dráma játékot alakított ki. Fehér József Andrással közösen dolgozták ki Jung pszichológiájára építő, kreatív személyiségfejlesztő módszerüket, és létrehozták sz ÉLETFA Jungiánus Egyesületet és az Életfa Jungiánus Alkotó-iskola Alapítványt. Ezt az Unesco Nevelési Bizottság keretében másság-tolerancia modellt fejlesztették tovább. 1993-ban (Hildegard néven) belépett a Magyar Bencés Kongregáció világi rendtagjainak Oblátusközösségébe, ettől kezdve Pannónhalmán él. Munkáját tanulás-módszertani és valláslélektani irányban folytatta. Fő kutatási területe nagyapja, Ranschburg Pál életútjának szakma-és családtörténeti feltárása.

Az itt közölt interjú alapját az adja, hogy Ranschburg Ágnes Hildegard közeli baráti viszonyt ápolt Dienes Valériával, így visszaemlékezése egy további nézőponttal gazdagítja a Dienes Valériáról alkotott képünket.



*Ranschburg Ágnes Hildegard*

*Hogyan és mikor találkoztál Dienes Valériával? Hogyan született ez az ismeretség, amely személyessé vált?*

A televízióban láthattuk először Dienes Valériát, még a rendszerváltás előtt Vitányi Iván készített vele interjút a 70-es években, pontosabban 1975-ben, annak apropóján, hogy előző évben, 95. életévében, előadóként vett részt és sikert aratott egy szemiotikai konferencián.<sup>1</sup> Előtte ismeretlen volt számomra a személyét övező elhallgatás miatt. Tulajdonképpen így került ő újra napvilágra, az ezt megelőző időszakra jellemző teljes blokkolás után.

Ő élete végéig folytatta a filozófiai és művészetelméleti gondolkodást, valódi filozófus volt. Nemcsak abban az értelmében, hogy gondolati eredményeket produkált, hanem mert állandó egzisztenciális kérdésként az élet miértje, mikéntje, hogyanja foglalkoztatta. A végsőkéig menően, és minél teljesebb körben kereste a választ. Gondolkodása összetettségében és sokszínűségében összetalálkozott a francia szemiotikai vonal gondolkodáskörével. Ő egyszerre tudta produkálni a filozófiai, a művészi, a matematikai és mint később személyesen is kiderült, a spirituális vagy transzcendentális szintjét is az életértelmezésnek.

A televízióadás után felkerestük őt személyesen, két egymást fedő okból. Fehér József András, egykori férjem, alapvetően a nagy tradíciók életértelmezésének összhangját kutatta, Gershom Sholemtól C.G. Jungig. Engem a pszichológia filozófiája érdekelt, és a mozgásművészet, mint önkifejezési nyelv, és mint terápiás nyelv is. A férjem és magam együtt dolgoztunk ki egy olyan kreatív személyiségfejlesztő módszert, amiben döntő szerepe volt a testkultúrának, annak azon formáihoz kapcsolódva, amelyek formát és értelmezési lehetőséget jelentettek; az ő részéről ez a jóga volt, a magam részéről az euritmia.<sup>2</sup>

*Az orkesztikáról nem hallottál akkor még?*

Nem. Éppen ez volt az érdekes, hogy ismertük az euritmiát, és ismertünk elvi lehetőségeket a klasszikus táncokon túl, de olyan iskolát, amelyiknek komplex filozófiája a test - lélek - szellem vonatkozásában egyaránt tud valamit mondani, ilyenrel nem találkoztunk. Ilyen nem volt a látótérben, nem is lehetett a látótérben, mert azt hogy test és lélek még fel lehetett vetni, de azt hogy szellem, ezt a kérdést nem lehetett feltenni. A hazai előírt világnézetbe ez semmiképpen sem fért bele. A szemiotika viszont egy szerencsés pálya volt akkor, amelyen a

<sup>1</sup> A nemzetközi konferenciát az MTA Szemiotikai Munkabizottsága rendezte Tihanyban, 1974. május 26-29. Dienes Valéria előadása megjelent „A szimbolika főbb formái” címmel a Kultúra és szemiotika c. tanulmánygyűjteményben. Szerk. Gráfik Imre-Voigt Vilmos. Akadémia Kiadó, Budapest, 1981, 15-39. A szemiotika a jelek értelmezésével foglalkozó interdiszciplináris tudományterület.

<sup>2</sup> Az euritmia egy mozgásművészeti ág, amelyet Rudolf Steiner, az antropozófia és a Waldorf iskolák atyja vezetésével dolgoztak ki az 1910-es években. 1920-as években kidolgozták az euritmia gyógyászati alkalmazását is, ami ma is fellelhető egyes klinikákon és gyógypedagógiai rendszerekben.

Népművelési Intézet sok jeles embere tudta kifejtetni sokoldalúságát. Vitányinak például a zene és önkifejezés volt önálló kutatási ága, Sági Máriával. Voltak kezdeményezések, több oldalról kerestük ugyanazt, hogy így mondjam. A 80-as évek végéig ez tabu téma volt, de a szemiotika adott egy lehetőséget arra, hogy a tudomány, a tradíció, és az emberi önmegvalósítás jó értelemben vett lehetőségei között valami híd jöjjön létre.

*Miben állt Dienes Valéria hozzájárulása ezekhez a szálakhoz?*

Az a két nagy filozófus, akiket Valériára továbbgondolt és bekapcsolt a mozgásos önkifejezés kultúrfilozófiájába, az Bergson és Teilhard duChardin volt.<sup>3</sup> Mindkettőjüktől az volt a legfontosabb üzenete az akkori kornak, de maradt mindmáig, hogy az emberi gondolkodás képes materiális, tapasztalati, természettudományos eszköztárral magas szintű felismerésekre jutni, de ez nem fedti le az emberi teljességet, az ember lehetőségeit. Mind Bergson, mind Chardin arra törekedett a maga eszköztárával, hogy feltárja: a spirituálisan vagy transzcendentálisan értelmezett tudás és a természettudományos tudás között nincs lövészárk. Mi csináljuk a lövészárkot, többnyire azért, hogy saját meggyőződéseinket másokéval szemben túlhangsúlyozzuk. Valéria is figyelmeztetett arra, hogy ezek nem egymás ellenére, hanem egymás segítésére adattak. Bárhogyan is értelmezzük ontológiailag a létezés, mindkettő nélkülözhetetlen eszköztár az ember számára.

1981-ben engem még, mint pszichológus hallgatót, az egyetemen Jungról letiltottak. Amióta ezek a kérdések idehaza is feltehetőkké váltak, és kinyílt a kapu a nyugati pszichológia, és ezen belül is Jung és a transzperszonális pszichológia előtt, sok minden evidenciának tűnik. De akkor az, amit Dienes Valéria is képviselt, éltető forrásként tört fel, lélegzetvételt jelentett az ember számára.

*Mit hozott a személyes találkozás?*

Mikor felkerestük személyesen, kiderült, hogy neki van egy tanítványi köre, akikkel szellemi építkezésben van. Mi nem társultunk be, mert saját koncepciókon dolgoztunk. De vele személyesen egy olyan mély és kedves emberi dialógus, barátság alakult ki, amiben még az akkor 6 éves fiunk is boldog szereplő volt, mert Vali nénivel fantasztikus módon tudtak egymással beszélgetni. Úgy, hogy amikor Vali néni 100. évében kórházba került, miután már sajnos már nem láthattuk viszont, akkor Miklós fiunk bement a magnetofonba, hogy Valéria néninek jobbulást kívánok és lejátszottuk neki amikor bementünk hozzá a kórházba. Akkor tudtuk meg, hogy Vali néni akkor sem unatkozott, mert tanította az ápolókat, hogy hogyan kell különböző testrészeket megmozgatni akkor is, amikor az nehezen megy.

<sup>3</sup> Henri Bergson (1845-1941) befolyásos francia filozófus volt. Pierre Teilhard de Chardin (1881-1955) a tudományos gondolkodás és a vallásos lelkeség egységét hirdető francia jezsuita teológus, filozófus gondolkodó volt.

Az ő mozgásfilozófiája és a mienk abban találkozott, hogy a mozgás egy olyan komplex nyelv, ami a materiális és a spirituális szintet össze tudja kötni. Az ember a művészet eszközeivel és a gondolkodás elmélyítésével egészséget, közelséget, kommunikációt tud teremteni, és mint tudjuk, gyógyítani is tud. A későbbiekben az ő tanítványi köre színházat alapított.<sup>4</sup> Azután már a pszichológia is bevonta a mozgást a munkakörébe, mint terápiás eszközt, és ma már lehet azt mondani, hogy élünk azzal az eszköztárral, amit ő felkínált, de akkor annak még híre-hamva sem volt. Veszteség volt mindannyiunk számára az ő eltávozása. Nagyon nagy élmény volt a vele való kapcsolat, mert olyan széles kulturális spektrumon és olyan széles emberi adottságokkal gazdagon művelte, amit művelt, hogy az maga egy frissítő és ösztönző hatás volt arra, hogy az ember vegye a bátorságot és folytassa a saját munkáját. Mi is ezt tettük.

*Miben állt ez a munka, amit ti az 1980-as évek elején végeztetek, és ami, ha jól tudom, akkor a „megtűrt” kategóriába tartozott?*<sup>5</sup>

Pontosan. Önkifejező személyiségfejlesztő eszköztárat kínáltunk azoknak, akik élni akartak vele, az óvodától az iskolákon át a vállalati színtérig, a katonaságig és a templomig. Jött az az évtized, amikor jártuk az országot a saját tréning módszerünkkel. Írásos elismerést kaptunk arról, hogy amit csinálunk az bevált módszer, de hivatalosan nem támogatták, arra hivatkozva, hogy már tudjuk, hogy bevált. Az egyetemi oktatásról még mindig letiltottak, mert Jungról még 1981-ben sem lehetett direktben beszélni.

1989-ben azonban tanítványainkkal egyesületet alapítottunk, ez volt az ÉLETFA Jungiánus Egyesület. Az ő révükön kaptunk egy lehetőséget, hogy a legújabb kori történeti múzeummal átalakulóban lévő Munkásmozgalmi Múzeum csodálatos hatalmas termében egy kiállítás és szimpozion sorozatot rendezzünk.<sup>6</sup> Ez volt az első, „Az alkotás ünnepe és hétköznapijai”. A célunk az volt, hogy nem csak a saját munkáinkkal, a saját tréning csoportjaink munkáival, festményekkel, előadásokkal, írásokkal demonstráljuk, hogy miért szükséges a komplex önkifejezés ahhoz, hogy az ember ismerje önmagát és kapcsolódni is tudjon másokkal, hanem mindazokat a művészeket, barátokat és távoli szimpatizánsokat is meghívtuk, akik ezzel az alapkoncepcióval egyetértettek, és akik ugyancsak levegőre vágtyak a hazai szellemi élet beszűkített szellemi színterén. Hát így jött létre egy kiállítás, ahol nagyon sok értékes munka láthatóvá vált. Itt kapott helyet, bizony elsőként, az orkesztika bemutatása is.

*Tehát itt esett szó hosszú évtizedek elhallgatása után először az orkesztikáról?*

<sup>4</sup> Ez a ma is létező Orkesztika Mozdulatszínház, amelyet Tatai Mária hívott életre 1987-ben.

<sup>5</sup> Az államszocializmus alatt Aczél György kultúrpolitikushoz kötődően megkülönböztették a „3T-ét” a szellemi-kulturális életben, ezek a Tiltott, Tűrt és Támogatott kategóriák voltak.

<sup>6</sup> A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum 1957 tavaszán jött létre mint önálló állandó múzeum. 1974-től a Budavári Palotában (I. ker. Budavári Palota "A" épület) működött a rendszerváltásig. 1990-től Magyar Nemzeti Múzeum Legújabbkori Történeti Múzeum-ként működött tovább.

Igen, de nem csak írások váltak láthatóvá, amit Valéria fia révén, és a Népművelési Intézet támogatásával megkaphattunk, hanem élőben, illetve felvételeken a különböző csoportok és a legjelesebb tanítványok: Tatai Mária, Hárs Klári, Osztrogonác Ágnes táncproduktumai is láthatóvá váltak. Számunkra ez egy nem mindennapi, hatalmas élmény volt. Ennyit tehattünk visszafelé, annak köszöneteképpen, amit mi is kaptunk tőle. Azután különböző iskolák vitték tovább a táncfelfogását és filozófiáját.

*Hová helyezhetjük el Dienes Valériát, mint pszichológust?*

Számomra ez a legizgalmasabb, azon túl, hogy végre találhattam egy embert, aki úgy beszélt a táncról és úgy élte a táncot ahogy én is szerettem volna gyerekkorom óta. Mint pszichológus, ő hallatlan pontossággal tette fel azt a kérdést, hogy mi a különbség a lélek, lélektan, és a szellemi lélek értelmezések között. Ezt olvasni kell, nem kifejezhető így. De egy pontos differenciáló munkát végzett el ezekkel az alapfogalmakkal. A teológia és a pszichológia gyakran rivalizálnak egymással, bár ma már nem bűn kölcsönösen odafordulni egymás felé és meghallgatni egymást. De ő a természettudomány és a teológiatudomány közötti dialógussal azt tette érthetővé, amit ma sem értenek legtöbben, mert nem is találkoznak a kérdésfeltevésnek ezzel a mélységével, hogy a kettő kölcsönösen egymásra van utalva. Nem arról van szó, hogy a természettudós ne foglalkozzon a hittel, és a hittudós ne foglalkozzon a természettudománnyal. Hanem kölcsönösen kell, hogy inspirálják egymást, a kiegészítés szintjén próbálják az emberi teljességet megérteni. Bergson a maga szubjektív időfilozófiájával az egyéni egzisztenciális létfeladatra hívta fel a figyelmet, Chardin pedig a tapasztalati tudomány értékeire hívta fel a figyelmet. Mindkettő egy olyan komplex emberkép felé irányította a gondolkodást és a tudományt, amire a mai embernek égető szüksége lenne ahhoz, hogy a saját létezési arányérzékét megtalálja.

*Azt mondhatjuk, hogy a pszichológia nem tudott sokat kezdeni Dienes világával.*

Hát valóban nem sokat. Haloványan megjelent ő a pszichológiában a szemiotika kapcsán, és a pszichológiatörténeti vonalon Pléh Csaba foglalkozott vele néhány írásában. De az az igazság, hogy a hétköznapi pszichológiához ez túl magas, bocsánat, hogy ezt mondom. A múltkor kaptam egy meglepő levelet a határon túlról. Ír valaki, aki nagyon szeretne átjönni, és beiratkozni pszichológiára, de nem akarja az árvagyerekeket, akikkel foglalkozik, otthagyni, és az is visszatartja, hogy sokan, akik beiratkoztak pszichológiára elvesztették a hitüket. Erre írtam neki, hogy azért vesztették el a hitüket, mert csak azokkal az ágakkal találtak, amelyek nem foglalkoznak ezzel. De ma már elvileg nyitottan, számtalan út vezet oda, hogy hit és tudomány összeköttetését megtaláljuk. De ez komoly szellemi erőfeszítést igényel.

Amikor jómagam a győri Hittudományi Főiskolán megkaptam az első pszichológiai akkreditáció kapcsán a lehetőséget, hogy lélektant tanítsak, én megmondtam, hogy nem azt a lélektant fogom tanítani, ami akkor



Magyarországon a könyvek világában elérhető volt, a rendszerváltást követő években. Hanem arra szeretném rávezetni a hallgatókat, hogy a hitbéli lélekértelmezés és a pszichológiai eméleti és gyakorlati lélekértelmezés hogyan függ egymástól, hol segíti egymást, és egyáltalán mit jelent. Én ezt külön munkának tartom, írtam is egy ilyen jegyzetet, ami nem jelent meg, de ez egy másik történet. Készséggel segítségére vagyok annak, akinek ilyen gondjai vannak. De ma már előforul, hogy a kognitív tudomány és a teológiatudomány ráismer egymásra időnként, erről például Tringer professzor fogalmazásában olvashatunk.<sup>7</sup> Tehát vannak válaszok, de keresni kell.

*Mit látsz a pszichológia feladatának a mai világban?*

Hát azt hiszem, hogy a pszichológia semmiképpen sem választható le az egzisztenciális kérdésekről. A jelen szituáció rengeteg egzisztenciális kérdést vet föl. És tényleg nagyon élesen veti föl azt, amit a vallás csak magának tulajdonít, noha a tudomány is ad valamilyen választ rá, azt, hogy a remény, mint perspektíva, nélkülözhetetlen. De egyúttal az is egy üzenet, hogy a reményt nem lehet kisajátítani csak a hittel megajándékozott ember oldaláról, mert aki komolyan veszi a teológiát annak tudnia kell, hogy a hit ajándék és nem érdem. Arról van szó, hogy én valahol, valamilyen módon kaptam egy perspektívát. Ha kaptam, arra is kaptam, hogy ki tudjam fejezni, és azt is meg kell tanulnom, hogy bármilyen bajban vagy nehéz helyzetben, vagy egyszerűen a növekedés kérdésében, valakit segíteni tudjak. Hogy a növekedést, mint perspektívát fel tudjam kínálni, és nem, mint gyötrelmet vagy lehetetlenséget. Amit mi csináltunk önismereti tréning formájában, az erről szólt, hogy minél sokoldalúbban tudod magad kifejezni, annál sokoldalúbban látsz rá a lehetőségekre, és ennek segítségével tudsz másokat is rávezetni erre az útra. Tény, hogy az élethosszig tanulás az valóban élethosszig tart.

*Köszönöm a beszélgetést.*

---

<sup>7</sup> Lásd például Tringer László „A lélek és az idegtudományok” c. írását: <https://adoc.pub/a-lelek-es-az-idegtudomanyok.html>

# PROFESSZIONÁLIS ONLINE PÓKERJÁTÉKOSOK TELJESÍTMÉNYÉT BEFOLYÁSOLÓ KOGNITÍV TÉNYEZŐK

**Simon Tamás<sup>1</sup>, Csábi Eszter<sup>2</sup>**

<sup>1</sup> SZTE BTK Pszichológiai Intézet, thomas.s850@gmail.com

<sup>2</sup> SZTE BTK Pszichológiai Intézet

Kutatási kérdésünk, hogy a koncentráció szintje (magas vagy alacsony), illetve a célorientáció típusa milyen hatással van a pókerjátékosok teljesítményére. A vizsgálatban összesen 84 professzionális és fél-professzionális pókerjátékos vett részt. A mintába való beválogatás kritériuma az volt, hogy legalább fél éve kell, hogy játszanak. A résztvevőknek egy online kérdőívet kellett kitölteniük, amelyben mértük a célorientáció típusát a Vandewalle féle Célorientáció Kérdőívvel, illetve a koncentrációt a Sportolói Megküzdés Kérdőív koncentráció alskálájával. A játékosok teljesítményét előző egy hónapnyi, háromhavi és fél éves nyeremények összegével és az általuk játszott limit nagyságával mértük. Eredményeink azt mutatják, hogy a magasabb téten játszó játékosoknál magasabb szintű koncentrációt mutattak és inkább jellemezte őket az elsajátítási célorientáció, illetve kevésbé volt rájuk jellemző a teljesítménykerülő viszonyító orientáció. A teljesítménykereső viszonyító orientáció viszont nem mutatott összefüggést a tétek nagyságával.

**Kulcsszavak:** online póker, koncentráció, tanulási orientáció, teljesítménykereső viszonyító orientáció, teljesítménykerülő viszonyító orientáció

A póker egy kompetitív játék, amelyben a tudás és a szerencse is szerepet játszik (Siler, 2010). Germain és Tenenbaum (2011) kutatásukban kimutatták, hogy ugyanazon (szimulált) körülmények között a „kezdő” játékosként kategorizált játékosok kevesebb, mint harmad annyi zsetont tudtak nyerni, mint a „szakértőként” kategorizált játékosok. Kutatásunkban olyan professzionális pókerjátékosokat vizsgáltunk, akik életvitelszerűen, pénzért és megélhetésért játszanak, ezáltal a póker számukra munkának tekinthető-, valamint fél-professzionális pókerjátékosokat, akiknek nem ez az elsődleges kereseti forrás). Kérdésünk az, hogy hogyan hatnak a játékos teljesítményére az olyan önszabályozó mechanizmusok, mint a koncentráció és a célorientáció.

A pókerjátékos a játék során különböző szintű kognitív funkciókat használ. A memória és a figyelem, alapképességeknek mondhatók, viszont a figyelmi flexibilitás, a tervezés, a megfelelő stratégiák aktiválása és a nem megfelelő cselekedetek gátlása már magasabb szintű végrehajtó funkcióknak minősülhetnek (Schiavella, Pelagatti, Westin, Lepore, Cherubini, 2018). A végrehajtó funkciók az én aktív és intencionális részét képezik, az én ágencia képességének hordozói (Leary & Tangney, 2011). Kritikus szerepet játszanak a pókerjáték során az optimális teljesítmény elérésében. Mindemellett a póker stratégiai játéknak is tekinthető, ami azt jelenti, hogy a játék kimenetele nem csupán a szerencsétől függ, hanem a stratégiai gondolkodás is befolyásolja (tisztán stratégiai játék pl.: sakk, tisztán szerencse alapú játék pl.: lottó). Azonban a stratégiai gondolkodáshoz szükséges ismétlődő folyamatok nagymértékben megterhelik a kognitív erőforrásokat és különösen nagymértékben igénybe veszik végrehajtó funkciókat is (Schiavella & mtsai, 2018).

### **KONCENTRÁCIÓ ÉS CÉLORIENTÁCIÓ MINT ÖNSZABÁLYOZÓ FOLYAMATOK**

A végrehajtó funkciók fontos részkomponenseinek tekinthetőek az önszabályozó folyamatok. Az önszabályozás mechanizmusai különösen relevánsak lehetnek egy pókerjátékos szempontjából is, hiszen szerteágazó területeken adnak magyarázatot az emberi problémákra (Diefendorff & Lord, 2008). Ha például ellen akarunk állni valamilyen csábításnak, akkor olyan önszabályozó folyamatokra lehet szükségünk, mint például a különböző cselekedetek végrehajtásának elindítása vagy gátlása, továbbá gondolatok, érzések és reakciók megváltoztatása (Leary & Tangney, 2011). Cellar és munkatársai (2011) szerint az önszabályozás egy olyan folyamat, amely lehetővé teszi a cselekedetek vagy reakciók közötti választást és az információk szelektálását (releváns/ irreleváns) egy kívánatosnak vélt kimenetel, a cél érdekében. Diefendorff és Lord (2008) szerint az önszabályozás jelentheti önmagunk irányításának képességét, célok felállítását és fenntartását, továbbá érzelmek, gondolatok, viselkedés és figyelem szándékos (tudatos) vagy automatizált (tudattalan) irányítását is. Az önszabályozó mechanizmusokat több szempont szerint vizsgálhatjuk. A különböző önszabályozó konstruktumokat és azok kapcsolatát az úgynevezett strukturális elméletek írják le (structural theory), azonban ez a megközelítés figyelmen kívül hagyja, hogy mit is szabályozunk. Azt, hogy a személy milyen

célokat tűz ki magának és ezek alapján milyen tevékenységekben vesz részt, illetve hogy a különböző célok hogyan befolyásolják az önszabályozó mechanizmusokat az úgynevezett tartalmi elméletek magyarázzák (content theory) (Diefendorff & Lord, 2008). Kutatásunk során ezt a kettős megközelítést alkalmazva vizsgáljuk az önszabályozó mechanizmusok teljesítményre gyakorolt hatását. Strukturális elemként a koncentráció képességét, tartalmi elemként pedig a célorientáció konstruktumát vizsgáljuk.

## KONCENTRÁCIÓ

A fentiek alapján a vizsgált koncentráció képessége strukturális (önszabályozó) elemnek számít. A figyelem irányítása pedig fontos tényező lehet a pókerjátékos teljesítménye szempontjából (Schiavella, et al. 2018). A figyelem számos olyan mechanizmust foglal magában, amely megalapozza a világgal kapcsolatos tudatosságunkat, illetve gondolataink és érzelmeink tudatos szabályozását (Posner & Rothbart, 2007). Moran (2012) szerint a figyelem egy multidimenzionális konstruktum és legalább három féle kognitív folyamatra utalhat. Az első folyamat a koncentráció: szándékos mentális energia befektetés valamilyen tevékenységbe, amely az adott helyzetben a legjelentősegteljesebbnek tűnik. „A koncentráció egy olyan figyelmi folyamat, amely magában foglalja az aktuális feladatra való fókuszálás és ezzel együtt az elterelő ingerek kizárásának képességét.” (Moran, 2012, 117.o). A második dimenzió a szelektív figyelem képességét foglalja magában, ez a feladat-releváns információra való fókuszálást teszi lehetővé a zavaró körülmények kizárásával. A harmadik faktor pedig a figyelem megosztásának képessége, ezáltal lehetővé válik, hogy figyelmünket megosztva egyszerre több feladatot végezzünk el.

Kutatásunk során a koncentráció és a pókerjátékosok teljesítményének összefüggését vizsgáljuk. A fenti definíció alapján a koncentráció folyamatában kulcsszerepet játszik a zavaró ingerek kizárásának képessége. Sörqvist és Marsh (2015) szerint feltételezhető, hogy minél erőteljesebben koncentrálnak a személyek, annál kevésbé észleli a feladat-irreleváns környezeti ingereket (ezek lehetnek külső ingerek vagy belső feladat-irreleváns gondolatok is). Sörqvist, Stenfelt és Rönneberg (2012) kutatásukban azt találták, hogy a vizuális munkamemória feladat nehézségének növelésével az agytörzs neuronjai alacsonyabb aktivitást mutattak a háttérben játszott (nem releváns) zenei stimulusra, amit a feladat nehézségét kompenzáló koncentráció növekedésével magyaráztak. A koncentráció mértékét tehát olyan külső faktorok befolyásolhatják, mint a fent említett feladatnehézség vagy az idői nyomás, illetve olyan személyes tényezők, mint a motiváció mértéke vagy a munkamemória kapacitás (Sörqvist & Marsh, 2015).

A póker szempontjából releváns, hogy a koncentráció mértéke a teljesítményre is hatással lehet. Mrazek, Franklin, Phillips, Baird és Schooler (2013) szerint is kritikus lehet a teljesítmény szempontjából a feladatra való fókuszálás képessége a legtöbb körülmény között. Schweizer és Moosbrugger (2004) kutatása kimutatta, hogy az intelligencia teszten elért teljesítménynek

fontos bejósolója a fenntartott figyelem, illetve hogy a munkamemória egyedül nem magyarázza meg a jó eredményeket. Lakey, Berry és Sellers (2011) kutatása is azt a feltételezést támasztotta alá, hogy a figyelmi folyamatok fontos szerepet játszhatnak a teljesítmény szempontjából, ebben a kutatásban mindfulness meditációval növelték a résztvevők figyelmi kapacitását és ezáltal a BCI (Brain-Computer-Interface, agyhullámok segítségével irányítható computer interface) feladatokban elért eredményeik pontosságát. Mivel zavaró ingerek, gondolatok a pókerjáték tevékenysége során is megjelenhetnek, a koncentráció, vagyis a zavaró ingerek kizárásának képessége jelentős mértékben növelheti a játékos teljesítményét.

### CÉLORIENTÁCIÓ

A pókerjátékos teljesítménye szempontjából fontosak lehetnek az olyan önszabályozó mechanizmusok (strukturális elemek) mint a koncentráció, ugyanakkor kritikus jelentőségű lehet annak a vizsgálata is, amit szabályozni szeretnénk. Annak megismerése, hogy a személyeket mi motiválja, milyen célokat tűznek ki maguk elé, illetve, hogy ezek a célok hogyan befolyásolják a teljesítményüket. Egyes emberek képesek jól alkalmazkodni a változó környezethez, míg mások elutasítják a változást, vagy nagymértékű stresszt élnek meg ilyen helyzetben. Amíg egyesek egész életük során arra törekednek, hogy fejlesszék magukat, mások megelégednek azzal, hogy elsajátítanak egy alapszintű tudást és egész életük folyamán erre támaszkodnak. Amíg egyes emberek képesek legyőzni káros szokásaikat, addig vannak, akik erre hosszútávon képtelenek. Egyesek szívesebben választanak kihívást jelentő feladatokat, mások pedig kerülnek azokat amennyire lehetséges. DeShon és Gillespie (2005) szerint ezekre a viselkedésmintákra a célorientáció konstruktuma legalább részben magyarázatot ad. A szerzők úgy vélik, hogy a célorientáció az egyik leginkább kutatott motivációs tényezővé vált az alkalmazott pszichológián belül és jelenleg ez a domináns terület a teljesítmény motiváció tanulmányozásának terén.

A célorientáció konstruktuma azokat célokat foglalja magában, amelyeket az egyén teljesítményszituációkban (pl.: tanulás, sport, munka) tűzhet ki magának (Dweck, 1986). Az elmélet szerint a személy ilyen helyzetben felállított céljai két csoportra bonthatók: elsajátítási cél (learning goal) és viszonyító cél (performance goal). Az elsajátítási orientációval rendelkező személyek arra törekednek, hogy szakértelmüket, tudásukat és kompetenciájukat fejlesszék a feladatok során. Azok a személyek, akikre a viszonyító orientáció jellemző azt tartják fontosnak, hogy az alkalmasság és szaktudás látszatát keltsék (a többiekhez viszonyítva) másokban. A meglévő két dimenziót Elliot és Harackiewicz (1996) kutatása alapján Vandewelle (1997) bővítette tovább. Az elsajátítási-viszonyító dimenziókon túl a viszonyítási orientáción belül különbséget tesz között, hogy valaki igyekszik a teljesítménye által jó képet kialakítani másokban (teljesítménykereső viszonyító orientáció) vagy pedig csupán igyekszik elkerülni, hogy negatív kép alakuljon ki a képességeiről

(teljesítménykerülő viszonyító orientáció). Az elsajátító-viszonyító dimenzió a viselkedés irányával foglalkozik, azonban a teljesítménykereső-kerülő dimenzió elsősorban a befektetett energia mennyiségére vonatkozik azáltal, hogy a viselkedést a pozitív kimenetel elérésére vagy a negatív kimenetel elkerülésére összpontosítja (Elliot & Friedman, 2007; idézi Fejes, 2011).

Ezek az orientációk eltérő viselkedésmintákkal párosulhatnak. Az elsajátítási orientációra leginkább olyan adaptív viselkedésminták jellemzők, amely során a személy jobban élvezi az új képesség elsajátítását igénylő munkát, nem nyugtalanítja, ha hibázik, a fejlődési folyamatra fókuszál, illetve kitartóbb és eredményesebb az új kihívások felmerülése esetén. A viszonyító orientációkra jellemzőbb az új képességek megszerzésére irányuló csökkent motiváció, ezáltal a meglévő kognitív képességek kihasználatlanul hagyása, illetve a negatív önkogníció is. Továbbá, az ilyen orientációjú személyt jellemzi a kihívások kerülése, alacsonyabb kitartás a kihívást jelentő szituációk esetén, mindamelllett, hogy az elért eredményekkel kapcsolatos ítéletekre helyezi a hangsúlyt és nem a fejlődési folyamatra (Dweck & Leggett, 1988). A viszonyító orientáción belül fontos megemlíteni azt a különbséget, hogy amíg a teljesítménykerülő viszonyító orientációra jellemzőbb a nem kívánt következmények elkerülésére irányuló célok kitűzése (például hogy ne mutassunk negatív képet magunkról), addig a teljesítménykereső viszonyító orientációra pozitív célok (például pozitív kép kialakítása másokban) felállítása jellemzőbb. A pozitív célok felállítása pozitív irányba befolyásolja a kitartást, kevesebb distressz megtapasztalásával, illetve kevesebb ruminációval jár együtt, ezen felül növelik a munkára szánt időt és energiát (vagyis növelik a kitartás mértékét), azonban a nem kívánt következmények elkerülésére irányuló célok hatása ezzel ellentétes (Brett & VandeWalle, 1999; Roney, Higgins & Shah, 1995).

A különböző orientációkra jellemző viselkedésminták a személy teljesítményére is hatással lehetnek. Teljesítményre gyakorolt hatást tekintve a korábbi kutatások elemzése alapján Pieterse, Kinppenber és Van Dierendonck (2013) úgy vélik, hogy az elsajátítási orientáció stabilan pozitív kimenetekkel társul, azonban teljesítménykerülő viszonyító orientáció konzisztensen negatív eredményekhez vezet. Ugyanakkor a teljesítménykereső viszonyító orientáció nem köthető konzisztensen pozitív vagy negatív teljesítményváltozáshoz, ugyanis az hasznos és káros hatásokkal is jellemezhető. Porath & Bateman (2006) értékesítési szakembereken végzett longitudinális kutatása jól szemlélteti a fenti állítást. Kutatásukban a teljesítménykerülő viszonyító orientáció negatívan korrelált az eladási teljesítményekkel, illetve egy önszabályozó mechanizmussal sem mutatott összefüggést. Ezzel szemben a tanulási orientáció és a teljesítménykereső viszonyító orientáció pozitív összefüggést mutatott a teljesítménnyel, illetve több önszabályozó mechanizmussal is. A tanulási orientáció olyan önszabályozó mechanizmusokkal korrelált, mint például a proaktív viselkedés, az érzelmi kontroll és a szociális kompetencia, a teljesítménykereső viszonyító orientáció pedig a visszacsatolás-kereséssel és proaktív viselkedéssel volt összefüggésbe hozható.

A különböző orientációk különböző viselkedésmintákkal járnak együtt, ezek pedig eltérő teljesítményt eredményezhetnek teljesítményhelyzetekben. De mi okozhatja a különböző orientációk kialakulását, illetve az individuális különbségeket? Deshon és Gissespie (2005) Motivált Cselekvés Modellje (MCSM - ez a célorientáció dinamikus önszabályozó modellje) szerint a gyakrabban aktivált célok könnyebben elérhetővé válnak, és úgymond „krónikusan” aktiválhatóak lesznek, ezek a krónikus célok aztán változatos viselkedésmintákban nyilvánulhatnak meg. Ugyanakkor bizonyos szituációs elemek átmenetileg hatással lehetnek az adott cél aktivációs szintjére. Ezek alapján a célorientációk felfoghatóak a célok egyedi mintázatként. Ezt a mintázatot a személy (jelenleg aktivált céljai) és az aktuális helyzet dinamikus kapcsolata határozza meg és egy olyan koherens viselkedésmódot eredményez, amely az adott aktivált cél elérése irányul. Erre a dinamikus kapcsolatra hatással lehetnek még a személy elvárásai, hitrendszere és világgal kapcsolatos elképzelései is. Például a képességek stabilitásáról/fejleszthetőségéről kialakult hit nagy szerepet játszhat a célválasztásnál. Azok a személyek, akik úgy gondolják, hogy a képességek és adottságok (pl.: intelligencia) tartós személyiségjellemzők, amelyekben változtatni nem lehet inkább olyan célok választását helyezhetik előtérbe, amelyek ezeket a tartós személyiségvonásokat előnyös színben tüntethetik fel (vagy legalábbis nem hátrányosan). Az ilyen személyek számára a fokozott energia befektetés valamibe, illetve a kemény munka azt jelenti, hogy az adott személy képességei gyengébbek, ezért van szüksége nagyobb erőfeszítésre. Az ilyen (viszonyító) személy tehát kevesebb célt tűzhet ki képességei fejlesztésével kapcsolatban, továbbá kerülheti az olyan nehéz, kihívást jelentő szituációkat, amelyek növekedési lehetőségekkel járhatnának, azonban kudarc esetén rossz színben tüntethetné fel őket. Azon (elsajátító) személyek viszont, akik úgy gondolják, hogy a képességek fejleszthetők, nagyobb hangsúlyt fektethetnek az életük növekedéssel kapcsolatos aspektusaira (Brett & VandeWalle, 1999). Elliot és Church (1997) szerint a hibázástól való félelem, vagyis hibáknak tulajdonított túlzott jelentőség is szerepet játszik az orientációk kialakulásában, vagyis minél inkább fél valaki a hibázástól, annál inkább jellemző lehet rá a viszonyító orientáció illetve az elkerülő magatartás kihívást jelentő helyzetekben. A szituáció is fontos szempont lehet a cél típusának megválasztásánál, például lehetnek olyan helyzetek, ahol a hibák ára kifejezetten magas (például versenyhelyzetben), illetve egy helyzetet lehet úgy is befolyásolni, hogy a hibák kevésbé tűnjenek fenyegetőnek a személy számára.

Az elmondottak alapján megalapozottnak tűnhet az az állítás, hogy az egyén célorientációja befolyásolja a pókerjáték során mutatott teljesítményt. Az elsajátítási orientációjú játékos valószínűbb, hogy fejleszti képességeit, jobban keresi a kihívásokat jelentő szituációkat és kitartóbb, ezáltal valószínűbb, hogy nagyobb tétre lép (ahol nagyobb keresettel számolhat hosszútávon). Az ilyen beállítódású játékos inkább a fejlődési folyamatra fókuszálhat és kevésbé az eredményeket helyezheti középpontba. Ez azért bírhat különös jelentőséggel a pókerjáték esetén, mert ebben a játéktípusban rövidtávon a szerencse is szerepet játszik az eredmények szempontjából. Ha a balszerencsés időszakot él át a játékos,

akkor nagyobb eséllyel őrizheti meg motivációját, ha figyelme folyamat orientált. A viselkedési kontroll, a nehezebb időszakokban szintén segíthet abban, hogy a játékos megőrizze egyensúlyát, ne essen kétségbe és ne hozzon rossz döntéseket. Ezáltal valószínűsíthető, hogy az elsajátítási viszonyító orientációjú játékos hosszútávon jobban fog teljesíteni a játék során. Azonban teljesítménykerülő viszonyító orientációjú játékosra inkább a gyengébb teljesítmény lehet a jellemzőbb, hiszen a legtöbb fent említett pozitív tényező nem vagy kevésbé jellemző. Egy ilyen játékos a képességeit fixnek tarthatja, ezért kevésbé fejlesztheti, így képességei kihasználatlanul maradhatnak. A kihívást jelentő helyzeteket nagyobb eséllyel kerülheti, valószínűbb, hogy az alacsonyabb téten lévő könnyebb ellenfeleket keresi, itt viszont a kereseti lehetőségek korlátozottabbak. A teljesítménykereső viszonyító orientációval rendelkező pókerjátékosra jellemzőek lehetnek a viszonyító orientációval járó negatív percepciók és megküzdési módok, azonban a visszacsatolás keresés és proaktív viselkedés is jellemezheti őket, illetve a teljesítmény fontosabb lehet számára, nem elégszik meg azzal, hogy ne tűnjön inkompetensnek. Ezek a faktorok elősegíthetik, hogy az ilyen orientációjú játékos fejlessze képességeit és nagyobb teljesítményre törekedjen. A pozitív és negatív aspektusok tehát egyaránt jellemzik ezt a játékos típust, ezért elképzelhető, hogy ez a fajta orientáció nem növeli és nem is csökkenti a játékos teljesítményét.

#### **A PÓKERJÁTÉK JELLEMZŐI**

A pókerjáték egyedi aspektusainak tisztázása fontos tényező lehet a kutatás szempontjából, hiszen ezek is befolyásolhatják az eredményeket. Például a pókerjáték típusa, nevezési díja eltérő lehet, ami hatással lehet a varianciára, várható nyereményre és ezáltal a játékoskal kapcsolatos pszichológiai faktorokra. A pókerjátékok egyik legegyszerűbb típusa a Heads-up játék, ez egy olyan két fős játékformátum, amely akkor ér véget, ha az egyik játékos elnyert minden zsetont a másiktól. A győztes játékos nyeri a nevezési alapot (amely a két játékos nevezési díjának összege). Egy játék átlagosan 5-15 perc. A SPIN játékban már hárman vesznek részt és a győztes „visz mindent”, átlagos játékidő 5-15 perc. A legnagyobb versenyzőszámmal rendelkező játékformátum a MTT (Multi Table Tournament), ezeken több száz, esetenként több ezer fő indul. A nyereményt - a verseny struktúrájától függően - az első x játékos kapja meg, az első helyezett a legtöbbet, második helyezett már kevesebbet stb.

A pókerjáték kezdetén nevezési díjat kell fizetni (tét/limit), ez képezi majd a nyereményalapot, ami szétosztásra kerül a győztes(ek) között. A kaszinójátékok során a játékos a pénztárcájához mérten választhatja meg a tét nagyságát. Például a ruletkezés közben tehet nagyobb vagy kisebb tétet, ezzel növelve/csökkentve a várható nyeremény összegét - ugyanígy pókerben is választhat a játékos a között, hogy nagyobb tétű (pl. \$100) vagy kisebb tétű (pl. \$1) játékon szeretne indulni. A tét ideális mérőeszköze lehet a játékos tudásának és teljesítményének, hiszen magasabb téten több a jó játékos.



A varianciának és a hosszútávú kimenetelnek nagy szerepe lehet a játék során ugyanis a szerencsefaktor a pókerjátékban ingadozást okozhat a nyeremény összegében. Hogyha „fej vagy írás” játékot játszunk, elképzelhető, hogy egymás után sokkal többször kapunk írást, mint fejet, ugyanakkor minél többször játszunk a játékot, annál inkább csökken a szerencse szerepe és annál nagyobb valószínűséggel lesz megfigyelhető az eredményben a valós matematikai arány. A pókerjátékban is lehetséges, hogy az egy havi nyeremény vagy a háromhavi nyeremény nagyban eltér egymástól. A hathavi nyeremény ezért jobban tükrözi a játékos „valós” nyereményét, mint az egyhavi. (Megjegyzés: Az online pókertermék a nevezési díjból pár százalékot levonnak a szolgáltatás biztosításáért cserébe.)

Az eddig ismertetett szakirodalom alapján kutatási kérdésünk, hogy a koncentráció szintje (magas vagy alacsony), illetve a célorientáció típusa (elsajátítási, teljesítménykerülő viszonyító, illetve teljesítménykereső viszonyító orientáció) milyen hatással van a pókerjátékosok teljesítményére.

**A nyereményekre vonatkozó hipotézisek:** 1/A hipotézis szerint, a magasabb koncentrációs értékkel rendelkező játékosok szignifikánsan többet nyernek. 1/B hipotézis szerint, a magasabb elsajátítási orientációval rendelkező játékosok szignifikánsan többet nyernek. 1/C hipotézis szerint, a magasabb teljesítménykerülő viszonyító orientációval rendelkező játékosok szignifikánsan kevesebbet nyernek. 1/D hipotézis szerint, a teljesítménykereső viszonyító orientáció nem függ össze a pókerjátékosok teljesítményével.

**A tételekre vonatkozó hipotéziseim:** 2/A hipotézis szerint: a magasabb koncentrációs értékkel rendelkező játékosok közül szignifikánsan több játszik magasabb téten. 2/B hipotézis szerint, a magasabb elsajátítási orientációval rendelkező játékosok közül szignifikánsan több játszik magasabb téten. 2/C hipotézis szerint, a magasabb teljesítménykerülő viszonyító orientációval rendelkező játékosok közül szignifikánsan kevesebb játszik magasabb téten. 2/D hipotézis szerint, a teljesítménykereső viszonyító orientáció nem függ össze azzal, hogy a pókerjátékos milyen téten játszik.

## MÓDSZEREK

### RÉSZTVEVŐK

A mintában lévő személyek pókerjátékosok, akik a Pro Poker Backing (röviden PPB) nevű vállalkozás tagjaként Spin&Go (3 fős miniverseny), Heads-up (2 fős miniverseny) vagy Multi Table Tournament (akár több száz/több ezer fős verseny) formátumú pókerjátékokat játszanak online kártyatermekben. A szervezet vállalatszerűen működik, kártyatőkét (ebből tud nevezési díjat fizetni a játékos) és felkészítést biztosít a játékosainak, a játékos pedig ezért a profitja egy részét a vállalat számára átengedi. A játékosok egy applikációs procedúra sikeres teljesítésének eredményeként kerülhetnek felvételre a társasághoz – a procedúra

során mérlegelik az adott játékos addig elért eredményeit, illetve meghatározzák, hogy alkalmas-e a felvételre. A játékosok a szintjüknek megfelelő játékokon indulhatnak. A nagyobb tétű játékokra akkor léphet fel a játékos, ha a vezető edzői csoport úgy határoz, hogy a képességei megfelelőek hozzá. A kutatásban résztvevő személyek a PPB tagjai közül önkéntes módon kerültek ki; olyan személyek, akik a 18. életévüket már betöltötték és minimum 6 hónapja pókereznek a szervezetnél. A minta 84 személyt tartalmaz, ebből kizárásra kerültek, akik 6 hónapnál kevesebb ideje tagjai a PPB-nek. A megmaradt 64 résztvevő életkora 23-49 éves intervallumba esik, az átlagéletkor 31 év (szórás: 5,6). A résztvevők iskolai végzettség szerinti eloszlása: szakmunkás 3,1%, gimnázium/szakközépiskola: 57,8%, főiskola/egyetem: 39,1%. A mintában - 1 nő kivételével - mindenki férfi. A résztvevők önként vettek részt a kutatásban.

### VIZSGÁLATI ESZKÖZÖK

*Demográfiai adatok és egyéni (pl. pókerjátékkal, teljesítménnyel kapcsolatos) kérdések.* A demográfiai kérdések mellett pókerjátékkal kapcsolatos kérdéseket is feltettünk pl.: „Melyik játék a fő területe?“, „Mekkora a legnagyobb tét, amin játszik?“, „Az előző hónapban (március) az Ön kézhez kapott nyereménye?“, „Lépett tétet az előző 6 hónap során?”

*Célorientáció Kérdőív (Vandewalle, 1997).* A célorientáció három típusát méri fel (elsajátítási orientáció, teljesítménykereső viszonyító orientáció, teljesítménykerülő viszonyító orientáció). A 13 tételből álló kérdéssorban a kitöltőnek hatfokú Likert-skálán kell önmagára vonatkozóan értékelnie a megadott állításokat (pl.: „Igyekszem megtalálni a módját annak, hogy hogyan bizonyíthatnám a képességeimet munkatársaim előtt; Jellemző rám, hogy olyan kihívást jelentő feladatokat választok, amelyekből sokat tanulhatok.”). A Likert-skála 1-től („Határozottan nem értek egyet”) 6-ig („Határozottan egyetértek”) terjed. A kérdőív nem tartalmaz fordított tételeket.

*Sportolói Megküzdés Kérdőív (ACSI-28)(Jelinek, 2000). Koncentráció alskála.* A mérőeszköz a sportolók megküzdési stratégiáinak felmérésére alkalmas, az egyik (a kutatás során használt) alskálája a koncentráció képességét méri fel. Az alskála négy állítást tartalmaz (pl. „Amikor figyelek valamire, vagy hallgatok valamit, könnyen távol tudom tartani a zavaró gondolatokat.”). Az alskála egyes tételeit úgy módosítottuk, hogy jobban illeszkedjen a pókerjáték kontextusához (pl. „Sportolás közben jól tudok koncentrálni, és ki tudom zárni a zavaró ingereket” tételt így módosítottuk: „Póker közben jól tudok koncentrálni, és ki tudom zárni a zavaró ingereket”). A válaszadónak az állítást önmagára vonatkozóan kell értékelni egy négyfokú Likert-skálán (1= szinte soha, 4= majdnem mindig). Az alskála fordított tételeket nem tartalmaz.

A *teljesítmény méréséhez* két faktort határoztunk meg, amelyeket egyedi kérdéseken keresztül mértünk fel. Az egyik faktor a játékos aktuális kézhez kapott nyereménye, ezt három szinten mértük fel: az előző egy hónapra vonatkozóan („Az előző hónapban (március) az Ön kézhez kapott nyereménye: 0-500, 500-

1000...”), az előző 3 hónapra vonatkozóan és az előző 6 hónapra vonatkozóan. A másik faktor, hogy a játékos milyen nagyságú téten játszik, a játékosnak meg kellett adnia, hogy milyen téten játszik, és ez alapján három kategóriát (alacsony, közepes, magas) különítettünk el az alábbi táblázat szerint (1. táblázat).

ALACSONY TÉT	KÖZEPES TÉT	MAGAS TÉT
HU/SPIN 7 (\$/€)	HU/SPIN 30 (\$/€)	HU/SPIN 100 (\$/€)
HU/SPIN 15 (\$/€)	HU/SPIN 60 (\$/€)	HU/SPIN 500 (\$/€)
MTT Tier: 12-13-14	MTT Tier: 10-11	MTT Tier: 7-8-9

1. táblázat: Limitek a játék során.

A HU (2 fős) és a SPIN (3 fős) típusú játékok tétjei egybeesnek (pl. van \$7-os SPIN és HU tét is a legtöbb esetben) és ezek közül 6 szint van. Ezek alapján a legalsó két szint (7, 15 \$/€) adja az alacsony tétet, a következő két szint (30, 60 \$/€) a közepes tétet, a két legmagasabb szint pedig a magas tétet (100, 500 \$/€).

Az MTT versenyek formátuma más (itt nagyon sok résztvevős versenyekről beszélhetünk, a nyerési esélyek kisebbek, a nyeremények viszont nagyobbak) - a PPB egyedi „Tier” rendszeren belül határozza meg, hogy a játékosok milyen tétű és típusú versenyeken indulhatnak; ez egy összetettebb rendszer, amely gyakran változik. Ezek alapján a legalacsonyabb „tier” (12, 13, 14) kerültek az alacsony tétet, a közepes „tier” (10-11) a közepes tétet, a 7-8-9 pedig a magas tétet. Hetes alatti „tier” nincs, ezekre a tétet a játékos még nem tudott feljutni.

## A VIZSGÁLAT MENETE

A kérdőív felvétel során a vizsgálati személyek egy közösségi applikáción/platformon keresztül (Discord) kapták meg a kérdőív linkjét a PPB által megosztva, amely egy Google-úrlaphoz vezette őket. Az informált beleegyezés elfogadása után tölthették ki a kérdőívet. A kérdőív kitöltése kb. 30 percet vett igénybe és tartalmazott más kutatáshoz szükséges kérdőíveket is. Az adatfelvétel 2019.04.07-én kezdődött és 2019.04.11-én zárult le. A kutatás során az SZTE Pszichológia Intézet által elfogadott etikai szabályoknak megfelelően jártunk el.

## EREDMÉNYEK

### LEÍRÓ STATISZTIKÁK

A játékosok tét szerinti eloszlása az alábbiak szerint alakult: a játékosok 39,1%-a játszik alacsony téten, 34,4%-a közepes téten illetve 26,6%-a magas téten játszik. Az alacsony téten lévő játékosok közül 68%-nak van más kereseti lehetősége is a pókeren kívül, a közepes és magas téten ez az érték már csak 18%. A játékosok

9,4%-a végez egyéb tanulmányokat is. A 64 fős mintából, 36 egyén nem végez egyéb tanulmányokat, illetve nem él más pénzkereseti lehetőséggel, ők leginkább azok a játékosok, akik már jó kereseti lehetőséget biztosító tétéken játszanak. Az előfordulásuk alacsony téten 19,4%, közepes téten 41,7%, magas téten 38,9%.

A játékosok 65,6%-a már több mint két éve a PBB-nél játszik, 17,2%-a 1-2 év éve, 17,2%-a pedig 1 évnél kevesebb ideje tagja a társaságnak. A játékosok 48,4%-a lépett tétet az elmúlt 6 hónap során legalább egyszer. A játékosok megítélése változó abban a kérdésben, hogy mennyire tartják biztos megélhetési forrásnak a pókert (egyáltalán nem: 1,6%, nem: 15,6%, közepesen: 25%, igen: 34,4%, nagyon: 23,4%). A játékosok átlagosan 1000-1500 játékot játszanak egy hónapban, átlagosan hetente 5 napon.

A játékosok kézhez kapott nyereményei az adatfelvételt megelőző teljes egy hónapos intervallumra vonatkozóan az alábbiak szerint alakultak: a játékosok 56,3%-a vitt haza 0-500\$ nyereményt, 18,8% 500-1000\$ nyereményt, 14,1% 1000-2000\$ nyereményt, 9,4% 2000-5000\$ nyereményt, illetve a játékosok 1,6%-a vitt haza 5000\$ nyeremény felett. A játékosok kézhez kapott nyereményei az adatfelvételt megelőző három hónapos intervallumra vonatkozóan az alábbiak szerint alakultak: a játékosok 45,3%-a vitt haza 0-1500\$ nyereményt, 28,1% 1500-3000\$ nyereményt, 17,2% 3000-6000\$ nyereményt, 4,7% 6000-15000\$ nyereményt, illetve a játékosok 4,7%-a vitt haza 15000\$ nyeremény felett. A játékosok kézhez kapott nyereményei az adatfelvételt megelőző hat hónapos intervallumra vonatkozóan az alábbiak szerint alakultak: a játékosok 46,9%-a vitt haza 0-3000\$ nyereményt, 21,9% 3000-6000\$ nyereményt, 23,4% 6000-12000\$ nyereményt, illetve a játékosok 7,8%-a vitt haza 12000-30000\$ nyereményt. A fenti adatokból egy heterogén csoport képe rajzolódik ki, különböző pókerrel kapcsolatos diszpozíciókkal, eredményekkel.

A vizsgálatban használt kérdőívek skáláinak Cronbach-alfa értékei majdnem minden esetben megfelelő belső megbízhatóságot mutattak. A skálák alfa értékei a következők: *elsajátítási célorientáció* 0,81, *teljesítménykerülő viszonyító orientáció* 0,861, *teljesítménykereső viszonyító orientáció* 0,728. A *koncentráció* esetén azonban 0.7 alatti alfa érték volt megfigyelhető: 0,683.

A kutatásban felhasznált változók normáeloszlás vizsgálatára Shapiro-Wilk próbát végeztünk. A próba eredményéből leolvasható, hogy a *teljesítménykereső viszonyító orientáció* ( $W = 0,952$ ;  $p = 0,15$ ) és az *elsajátítási célorientáció* ( $W = 0,977$ ;  $p = 0,278$ ) változók normáeloszlást követnek, azonban a *koncentráció* ( $W = 0,957$ ;  $p = 0,024$ ) és a *teljesítménykerülő viszonyító orientáció* ( $W = 0,912$ ;  $p < 0,001$ ) skála értékei nem követnek normáeloszlást.

#### **A KÜLÖNBÖZŐ CÉLORIENTÁCIÓJÚ JÁTÉKOSOK ELOSZLÁSA A TÉTEK FÜGGVÉNYÉBEN**

Aszerint, hogy mekkora volt az elsajátítási orientáció értékük, a játékosokat három hasonló nagyságú csoportra osztottuk: 1. akik a legalacsonyabb elsajátítási orientáció értékkel rendelkeztek, ők „alacsony elsajátítási orientáció” besorolást kaptak, 2. a közepes értékűek „közepes elsajátítási orientáció” besorolást, 3. a

legmagasabb pontszámmal rendelkezők pedig „magas elsajátítási orientáció” besorolást kaptak.

Az elsajátítási orientációk a következőképpen oszlottak meg a tétek tekintetében. Alacsony téten: alacsony elsajátítási orientációjú játékosok aránya 48%, közepes 20%, magas 32%. Közepes téten: alacsony elsajátítási orientációjú játékosok aránya 27,3%, közepes 50%, magas 22,7%. Magas téten: alacsony elsajátítási orientációjú játékosok aránya 5,9%, közepes 35,3%, magas 58,8%. Ugyanezt a kategorizációs folyamatot a teljesítménykerülő viszonyító orientációra is elvégeztük, ezek alapján szintén három csoport jött létre: „alacsony teljesítménykerülő viszonyító orientáció”, „közepes teljesítménykerülő viszonyító orientáció” illetve „magas teljesítménykerülő viszonyító orientáció”. Az teljesítménykerülő viszonyító orientációk a következőképpen oszlottak meg a tétek tekintetében. Alacsony téten: alacsony teljesítménykerülő viszonyító orientációjú játékosok aránya 20%, közepes 28%, magas 52%. Közepes téten: alacsony teljesítménykerülő viszonyító orientációjú játékosok aránya 27,3%, közepes 45,5%, magas 27,3%. Magas téten: alacsony teljesítménykerülő viszonyító orientációjú játékosok aránya 47,1%, közepes 41,2%, magas 11,8%. Megfigyelhető, hogy a magas téten játszó játékosok között - a kisebb limitű játékosokhoz képest - magasabb arányban szerepelnek a „magas elsajátítási orientációjú” játékosok és kisebb arányban az „alacsony elsajátítási orientációjú” játékosok. Továbbá megfigyelhető, hogy a magas téten játszó játékosok között - a kisebb limitű játékosokhoz képest - nagyobb arányban szerepelnek az „alacsony teljesítménykerülő viszonyító orientációjú” játékosok és kisebb arányban a „magas teljesítménykerülő viszonyító orientációjú” játékosok.

#### **A TANULÁSRA FORDÍTOTT IDŐ ÉS A TÉTEK ÖSSZEFÜGGÉS**

Annak érdekében, hogy fel tudjuk mérni, hogy a játékosok mennyi időt töltenek átlagosan tanulással, az alábbi kérdést tettük fel a kérdőívben: „*Hetente kb. hány órát fordít tanulásra?*” A játékosnak öt lehetőség közül kellett megadnia magára vonatkozóan a válaszát (1: Heti 0-1 óra, 2: Heti 2 óra, 3: Heti 3-5 óra, 4: Heti 6-10 óra, 5: Heti 10 óra +). A *tanulásra fordított idő* és a *tétek összefüggését* Spearman-féle rangkorrelációval vizsgáltam. A *tanulásra fordított idő* és a *tétek nagysága* között szignifikáns pozitív, közepes korreláció állt fent ( $r(62) = 0,328$ ,  $p = 0,008$ ).

#### **A KÉZHEZ KAPOTT NYEREMÉNYRE VONATKOZÓ EREDMÉNYE**

Spearman-féle rangkorrelációt végeztünk annak érdekében, hogy megállapítsuk az összefüggéseket az egy havi, kéthavi és féléves nyeremények között (ezek ordinális változók). Megfigyelhető, hogy a mintában a hosszú távú (hat havi) nyeremény értéke erősebben korrelált a háromhavi nyeremény értékével, mint az egyhavival. A féléves és az egy havi nyeremény összege között szignifikáns közepes pozitív korreláció állt fent ( $r_s(62) = 0,643$ ,  $p < 0,001$ ), azonban a féléves és a háromhavi nyeremény között még erősebb, szignifikáns pozitív korreláció állt fent ( $r(62) = 0,827$ ,  $p < 0,001$ ). Ez azt mutatja, hogy rövidtávon a nyeremény jobban ingadozhat, azonban az egyre nagyobb lejátszott mennyiség után egyre jobban

„beáll”. Ezért érdemes felmérni, hogy a játékos hogyan teljesít a különböző időintervallumokban, hiszen az a nyereség, ami hosszútávon stabilnak bizonyulhat, kisebb időintervallumokban mutathat ingadozást - akár negatív irányba is - amely negatív hatással lehet az egyén pszichikumára

Hipotézis 1. Az *előző havi nyereségek* (előző egy hónap, három hónap, hat hónap) összefüggéseit a *koncentrációval*, illetve az *elsajátítási orientációval*, *teljesítménykerülő viszonyító orientációval* és *teljesítménykereső viszonyító orientációval* Spearman-féle rangkorrelációval vizsgáltuk. A nyereségre vonatkozó hipotézisek közül csupán egy igazolódott be, eszerint a teljesítménykereső viszonyító orientáció és a nyereségek összege között nem volt szignifikáns összefüggés.

Hipotézis 1/A: A koncentráció szintje és előző havi nyereségek összege között nem találtunk szignifikáns összefüggést. Az *előző egy hónapnyi nyereség összege* és a *koncentráció szintje* között nem állt fent szignifikáns korreláció ( $r(62) = 0,136, p = 0,283$ ). Az *előző három havi nyereség összege* és a *koncentráció szintje* között nem állt fent szignifikáns korreláció ( $r(62) = 0,170, p = 0,180$ ). Az *előző hat havi nyereség összege* és a *koncentráció szintje* között nem állt fent szignifikáns korreláció ( $r(62) = 0,141, p = 0,267$ ).

Hipotézis 1/B: Az elsajátítási orientáció szintje és előző havi nyereségek összege között nem találtunk szignifikáns összefüggést. Az *előző egy hónapnyi nyereség összege* és az *elsajátítási orientáció szintje* között nem állt fent szignifikáns korreláció ( $r(62) = -0,003, p = 0,981$ ). Az *előző három havi nyereség összege* és az *elsajátítási orientáció szintje* között nem állt fent szignifikáns korreláció ( $r(62) = 0,018, p = 0,885$ ). Az *előző hat havi nyereség összege* és az *elsajátítási orientáció szintje* között nem állt fent szignifikáns korreláció ( $r(62) = 0,070, p = 0,583$ ).

Hipotézis 1/C: A teljesítménykerülő viszonyító orientáció szintje és előző havi nyereségek összege között nem találtunk szignifikáns összefüggést. Az *előző egy hónapnyi nyereség összege* és a *teljesítménykerülő viszonyító orientáció szintje* között nem állt fent szignifikáns korreláció ( $r(62) = -0,074, p = 0,563$ ). Az *előző háromhavi nyereség összege* és a *teljesítménykerülő viszonyító orientáció szintje* között nem állt fent szignifikáns korreláció ( $r(62) = -0,099, p = 0,435$ ). Az *előző hat havi nyereség összege* és a *teljesítménykerülő viszonyító orientáció szintje* között nem állt fent szignifikáns korreláció ( $r(62) = -0,159, p = 0,211$ ).

Hipotézis 1/D: A teljesítménykereső viszonyító orientáció szintje és előző havi nyereségek összege között nem találtunk szignifikáns összefüggést. Az *előző egy hónapnyi nyereség összege* és a *teljesítménykereső viszonyító orientáció szintje* között nem állt fent szignifikáns korreláció ( $r(62) = -0,117, p = 0,359$ ). Az *előző háromhavi nyereség összege* és a *teljesítménykereső viszonyító orientáció szintje* között nem állt fent szignifikáns korreláció ( $r(62) = -0,222, p = 0,078$ ). Az *előző hat havi nyereség összege* és a *teljesítménykereső viszonyító orientáció szintje* között nem állt fent szignifikáns korreláció ( $r(62) = -0,090, p = 0,477$ ). A fenti hipotézisekhez tartozó statisztikai értékek összefoglalása az alábbi táblázatban található (2. táblázat).

	Egy hónapnyi (előző hó) nyereménye (\$/€)	Előző három hó nyereménye (\$/€)	Előző hat hó nyereménye (\$/€)
Koncentráció	0,136 0,283 64	0,170 0,180 64	0,141 0,267 64
Elsajátítási orientáció	-0,003 0,981 64	0,018 0,885 64	0,070 0,583 64
Teljesítménykerülő v.o.	-0,074 0,563 64	-0,099 0,435 64	-0,159 0,211 64
Teljesítménykereső v.o.	-0,117 0,359 64	-0,222 0,078 64	-0,090 0,477 64

2. táblázat: Előző havi nyeremények összefüggései a koncentrációval és a célorientációk típusaival (v.o.=viszonyító orientáció). Spearman-féle korreláció alapján, a \*-gal jelölt értékek esetében  $p < 0,05$ , a \*\* -gal jelölt értékek esetében  $p < 0,01$ .

#### A TÉTEKRE VONATKOZÓ HIPOTÉZISEK

Hipotézis 2. A limit (alacsony, közepes, magas) összefüggéseit a koncentrációval, illetve az elsajátítási orientációval, teljesítménykerülő viszonyító orientációval és teljesítménykereső viszonyító orientációval Spearman-féle rangkorrelációval vizsgáltuk (ezek ordinális változók). A tételre vonatkozó hipotézisek kivétel nélkül beigazolódtak.

Hipotézis 2/A: A koncentráció mértéke és a tétel nagysága között szignifikáns pozitív közepes korreláció állt fent ( $r(62) = 0,398, p = 0,001$ ).

Hipotézis 2/B: Az elsajátítási orientáció mértéke és a tétel nagysága között szignifikáns pozitív közepes korreláció állt fent ( $r(62) = 0,335, p = 0,007$ ).

Hipotézis 2/C: A teljesítménykerülő viszonyító orientáció mértéke és a tétel nagysága között szignifikáns negatív közepes korreláció állt fent ( $r(62) = -0,322, p = 0,009$ ).

Hipotézis 2/D: A teljesítménykereső viszonyító orientáció mértéke és a tétel nagysága között nem volt szignifikáns korreláció ( $r(62) = 0,008, p = 0,952$ ). A fenti hipotézisekhez tartozó statisztikai értékek összefoglalása az alábbi táblázatban található meg (3. táblázat).

	Koncentráció	Elsajátítási orientáció	Teljesítménykerülő v.o.	Teljesítménykereső v.o.
Limit (alacsony, közepes, magas)	0,398**	0,335**	-0,322**	0,008
	0,001	0,007	0,009	0,952
	64	64	64	64

3. táblázat: A limitek összefüggései a koncentrációval és a célorientációk típusaival (v.o.=viszonyító orientáció). Spearman-féle korreláció alapján, a \*-gal jelölt értékek esetében  $p < 0,05$ , a \*\* -gal jelölt értékek esetében  $p < 0,01$ .

## MEGVITATÁS

Jelen kutatás kérdése az volt, hogy hatással van-e a játékos teljesítményére a koncentráció mértéke, illetve az adott játékosra jellemző célorientáció típusa. A kutatás eredménye semmilyen összefüggést nem igazolt a vizsgált pszichológiai faktorok és a teljesítmény között abban az esetben, amikor a teljesítmény a készhez kapott havi nyeremények (előző egyhavi, előző háromhavi, előző fél éves) alapján lett meghatározva. Ugyanakkor abban az esetben, amikor a teljesítmény mutatója a játékos által játszott tét nagysága volt, a tét nagysága együttjárást mutatott a koncentráció, illetve az elsajátítási orientáció és teljesítménykerülő viszonyító orientáció mértékével.

### A TELJESÍTMÉNYRE VONATKOZÓ EREDMÉNYEK ÉRTELMEZÉS

A kutatás során felmerülő probléma volt, hogy nehéz eldönteni és meghatározni, hogy mi határozza meg a teljesítményt a pókerjátékosoknál, hiszen például az a tényező, hogy a játékos mekkora téten játszik csak közepes mértékben járt együtt azzal, hogy féléves távlatban mekkora összeget nyer. Ennek több oka is lehet, elképzelhető, hogy egy magasabb tétre fellépő játékos arányaiban gyengébben teljesít a magasabb téten. Elképzelhető továbbá, hogy az alacsonyabb téten is sok jó játékos van, akik nagyon jól keresnek az adott téten, viszont nem akarnak már „feljebb lépni”. Az is lehetséges, hogy a féléves eredmény is még magas varianciát mutat a nyeremény tekintetében, ezért minimum egy éves intervallumot lenne érdemes nézni a hosszútáv szempontjából. A tét nagysága és a keresett nyeremény közötti kapcsolatot gyengítheti továbbá, hogy több játékos lépett tétet az előző 6 hónapos időintervallum alatt, így bár magasabb téten vannak, az idejük nagyobb részét kisebb téten tölthették, amely csökkentheti a nyeremény mértékét és nem az aktuális téthez illő nyereményt mutathatja. Továbbá fontos szempont lehet, hogy a vizsgálat eredménye azt mutatja, hogy számos teljesítményhez köthető érték is korrelál a limit nagyságával, az aktuális nyeremény összegével viszont egy vizsgált változó sem mutat összefüggést. Ez arra enged következtetni, hogy a tét nagyobb eséllyel bejósolja a teljesítménynek, azonban a hat hónapra eső nyeremény nem elégséges a teljesítmény bejósolásához a túlzott mértékű variancia miatt. A fentiek tekintetében a limit nagysága nagyobb eséllyel köthető a teljesítményhez, mint a rövidtávú nyeremény (akár a hat hónapos nyeremény összege). Ez magyarázatot adhat arra, hogy a nyeremény összegével miért nem függött össze egyik skála értéke sem a kutatásban.

A teljesítmény megítélése szempontjából tehát különösen fontos lehet az idői perspektíva. A MCSM is különbséget tesz a rövidtávon és hosszútávon mutatott teljesítmény között és bevezeti a hatékonyság fogalmát (Deshon & Gissespie, 2005). A hatékonyság olyan hosszú távú eredményességét jelent, amelyhez szükséges, hogy a személy ne csak a munkára (pl.: pókerjátékra) fókuszáljon, hanem olyan tevékenységekre is, amelyek fejlesztik a sokrétűségét is (pl.: játéktudását, pszichológiai erőforrásait és készségeit, szociális erőforrásait). A nem közvetlenül munkára fordított energia úgy fogható fel ebben



a tekintetben, mint olyan erőforrás, amit nem élünk fel azonnal (vagyis nem munkára fordítjuk), hanem olyan tevékenységbe fektetjük, amely által a jövőben nagyobb haszonra tehetünk szert. Ezek alapján egy átlagos tudású játékos, aki csak játékra fordítja az energiáit egy adott időintervallum alatt nem tekinthető hatékonynak, még akkor sem, ha sokat játszik. Továbbá az a játékos, aki kiugróan sokat játszik egy adott időszak alatt és kiugróan sokat is tanul, azonban az utána következő időszakban képtelen megfelelően funkcionálni, ugyanis kimerítette erőforrásait, szintén nem tekinthető hatékonynak. Az is elképzelhető, hogy valaki szinte csak tanulásra fókuszál a játék helyett, valószínűleg ez sem optimális stratégia. A játékos szempontjából tehát kritikus fontosságú lehet megállapítani azt az időmennyiséget, amelyet összességében a játékra tud szánni és azt az időt úgy felosztani (pl.: játék, tanulás, gyakorlás, memorizálás stb.), hogy segítse a hosszú távú hatékonyságot. A tanulásra fordított idő különösen fontos lehet a hosszú távú hatékonyság szempontjából, sakkjátékosok esetén például a legjobb előrejelzője a játékos tudásának, hogy mennyi időt tölt hetente komoly tanulással, illetve mennyi időt szánt karrierje során célzott gyakorlásra (deliberate practice) (Bruin, Smits, Rikers & Schmidt, 2008; Charness, Tuffiash, Krampe, Reingold & Vasyukova, 2005). Eredményeink egybevágóak a fenti kutatások eredményeivel abban a tekintetben, hogy a magasabb téten játszó játékosoknál megfigyelhető volt, hogy szignifikánsan több időt fordítanak tanulásra, mint az alacsonyabb limiten játszóak.

#### **A KONCENTRÁCIÓRA VONATKOZÓ EREDMÉNYEK ÉRTELMEZÉSE**

A kutatás során két önszabályozó mechanizmussal összefüggésbe hozható konstrukumot vizsgáltunk, ezek a koncentráció és a célorientáció. A koncentráció és a játékosok teljesítménye pozitív összefüggést mutatott a mintában. Ez az eredmény egybevág más kutatások eredményével, amelyek szintén megállapították a koncentráció és a teljesítmény közötti kapcsolatot (Lakey, Berry és Sellers, 2011; Mrazek, et al. 2013; Schweizers & Moosbrugger, 2004;). Mivel a koncentráció mértéke a személy kognitív képességeitől is függ, ezért elképzelhető, hogy ennek a kognitív képességnek a fejlesztésével javulás érhető el a játékos teljesítményében (Sörqvist & Marsh, 2015). Ugyanakkor felmerülhet az a lehetőség is, hogy a koncentráció mértéke részben azért magasabb a jobb játékosoknál, mert nagyobb játéktudással rendelkeznek. Sörqvist, és mtsai. (2012) kutatásukban egyre nehezedő n-back feladatok során azt figyelték meg, hogy a feladat nehezedésével együtt csökken a nem feladat-specifikus/zavaró ingerekre fordított kognitív erőforrások mennyisége, illetve ezzel párhuzamosan nő a koncentráció mértéke is. Egy másik kutatásban, ahol a résztvevőknek helyesírás-ellenőrzési feladatban kellett részt venniük a perceptuális terhelést azáltal növelték az egyik kondícióban, hogy nehezebben kiolvasható betűtípust használtak, ebben az esetben a koncentráció mértéke szintén nőtt és a háttérzajra fordított figyelem mértéke pedig csökkent (Halin, Marsh, Haga, Holmgren & Sörqvist, 2014). Sörqvist, Dahlström, Karlsson és Rönnerberg (2016) szerint a terhelés (kognitív, illetve perceptuális) növelésével együtt csökken figyelem elterelhetőségének mértéke.

Ugyanakkor ezeknek a helyzeteknek a közös jellemzője, ami hatására a kognitív terhelés nőhet feltételezhetően az, hogy fokozott mennyiségű, illetve komplexitású ingert kell feldolgoznia a személynek. A szakértő pókerjátékosok több mint dupla annyi (3012) gondolatot dolgoznak fel a játék közben, mint a kezdők (1412) és szignifikánsan többet, mint a haladók (2500) (Germain & Tenenbaum, 2011). Elképzelhető tehát, hogy a megnövekedett koncentráció mértéke részben a magasabb tudás által generált gondolatokból fakadó kognitív terhelésnek köszönhető. Ez a jelenség állhat részben a flow jelenségének kialakulása mögött is, hiszen az egy olyan állapot, amelyben a koncentráció szintje nagyon magas, az irreleváns gondolatok és érzelmek kizárásra kerülnek (Swann, Crust & Vella, 2017). Mindemellett, ennek az állapotnak az eléréséhez szükséges, hogy a személy a feladathoz szükséges magas szintű szaktudással rendelkezzen (Csíkszentmihályi, 2009). Ezek alapján a koncentráció mértéke részben a tudás mértékét tükrözheti, és a tudás mértéke járulhat hozzá a magasabb teljesítményhez, valamint a koncentráció magasabb értékeihez (illetve akár flow állapothoz is).

A tudás mellett nem zárhatjuk ki a koncentráció, mint kognitív képesség szerepét a teljesítmény szempontjából, ugyanis korábbi kutatások szerint a koncentráció fejlesztése megnövekedett teljesítményt eredményezhet a kognitív igénybevétellel járó feladatok során (Lakey et al., 2011; Mrazek et al., 2013; Schweizer & Moosbrugger, 2004). Mrazek és munkatársainak (2013) kutatásában a két hétig tartó mindfulness tréningben résztvevők szignifikánsan pontosabb eredményeket értek el szövegértelmezési feladatok során, növekedett a munkamemória kapacitásuk és kevesebb feladat-irreleváns gondolatot tapasztaltak meg a tesztek során, illetve könnyebben felismerték a feladat-irreleváns gondolatokat, mint a tréning előtt. Ebből következik, hogy a feladat-irreleváns gondolatok aránya, vagyis az, hogy a személyre mennyire jellemző a gondolatvándorlás mediáló faktornak bizonyulhat a koncentráció szempontjából. A mindfulness technika olyan mentális stratégiákat használ a koncentráció növelésének érdekében, amelyek megváltoztathatják a személy saját gondolataival kapcsolatos percepcióját (pl.: különbségtétel a maguktól feljövő gondolatok és az akaratlagos gondolatok között, gondolatok mentális projekcióként való értelmezése és újrakeretezése). Továbbá fontos része a technikának, hogy a személyek ne fojtsák el a gondolataikat (gondolatok felmerülését ne akadályozzák). A figyelmi fókusz megalapozásához a személynek figyelmét a légzésére kell fókuszálnia abban az esetben, ha nincsenek felmerülő gondolatai, ez egyfajta horgonyként, keretként szolgál a résztvevő számára, ami segíti a figyelmét a feladatra összepontosítani. Összességként elmondható, hogy koncentráció fontos képesség lehet a pókerjátékosok számára, ugyanakkor mivel a póker egy összetett játék, ezért nehéz megállapítani a kutatás alapján, hogy a koncentráció és a teljesítmény összefüggésében mekkora szerepet játszik kontextuális tudás, illetve a különböző kognitív képességek.

**CÉLORIENTÁCIÓRA VONATKOZÓ EREDMÉNYEK ÉRTELMEZÉSE**

A koncentráció mellett a kutatásban vizsgált második önszabályozó konstruktum a célorientáció volt. A célorientáció két típusa összefüggést mutatott a mintában a pókerjátékosok teljesítményével, az elsajátítási orientáció esetében ez pozitív, a teljesítménykerülő viszonyító orientáció esetén negatív együttjárást jelent. A teljesítménykereső viszonyító orientáció nem mutatott összefüggést a teljesítménnyel. Ez az eredmény egybevág több korábbi kutatással is, amelyek a célorientáció teljesítményre gyakorolt hatását vizsgálták (Pieterse, Kinppenber & Van Dierendonck, 2013; Porath & Bateman, 2006). A tanulási orientáció és a teljesítménykerülő viszonyító orientáció az eredmények alapján szembeállítható egymással, hiszen az előbbi pozitív, az utóbbi pedig negatív kimenetellel társul a teljesítmény szempontjából. Erre a dichotómiára az eddigi kutatások eredménye alapján is következtetni lehetett (Dweck, 1986; Dweck & Leggett, 1988; Roney, Higgins és Shah, 1995; Brett & Vandewalle, 1999). A teljesítménykereső viszonyító orientáció viszont nem mutatott a mintában együttjárást a teljesítménnyel. A teljesítménykereső viszonyító orientációra is jellemzők a viszonyító orientációhoz általánosan köthető negatív tényezők, azonban a teljesítménykerülő viszonyító orientációval szemben nem csak káros hatások jellemzik, hanem pozitívak is (Pieterse, et al. 2013; Porath & Bateman, 2006). Elmondható tehát, hogy pozitív és negatív faktorok egyaránt jellemzik azt a játékost, akire ez a beállítódás jellemzőbb, lehetséges, hogy emiatt lesz semleges a kapcsolat a teljesítménykereső viszonyító orientáció és a játékteljesítmény között. Azonban elképzelhető, hogy azok a pókerjátékosok, akikre ez az orientáció a jellemzőbb szintén a potenciáljuk alatt teljesítenek és az elsajátítási orientációjú beállítódással jobb teljesítményre lennének képesek.

Eredményeink alapján elmondható, hogy a játékos teljesítménye szempontjából ideális lehet a magasabb mértékű elsajátítási orientáció. Ennek érdekében érdemes lehet az olyan tulajdonságok, képességek fejlesztésének bátorítása, amelyek magas elsajátítási orientációjú személyeket jellemeznek. Továbbá előnyös lehet a játékos számára olyan környezetet kialakítani, amely nagyobb hangsúlyt fektet, illetve jobban motiválja a növekedést és kevésbé teljesítmény orientált. A MCSM (Deshon & Gissespie, 2005) szerint, ez több módon is elérhető lehet. Például, a célok tartalma szempontjából fontos lehet, hogy minél nagyobb kihívást jelentő és konkrét legyen az adott cél, ezáltal valószínűbb, hogy a személy kitartóbban és nagyobb energia befektetéssel fog dolgozni rajta. Érdemes lehet tanulás fókuszú célok választását bátorítani (pl.: „sajátíts el bizonyos számú stratégiai vagy taktikai elemet”) teljesítmény helyett („lehetőleg keress meg bizonyos mennyiségű összeget”) – explicit vagy implicit módon. Az elsajátítási orientációjú személyek a saját teljesítményük megítélésekor inkább saját magukat használják mérceként és nem normatív standardokat követnek (például egy koncepció elsajátítása vagy megértése a cél saját magam számára, nem pedig az, hogy másokhoz képest mennyire vagyok okos).

A szituációs elemek nagyban befolyásolhatják ezt a tényezőt is, pl.: olyan motiváló stratégiák, amelyek mindenki számára feltűntetik a legjobban kereső

játékosok nevét és teljesítményét (egyfajta ranglista formájában) a normatív standard irányába tolhatja el a játékost, ezzel a teljesítménymotivációt erősítve. Az is fontos lehet, hogy a célt mennyire absztrakt módon fogalmazzuk meg. Egyesek olyan célokat fogalmazznak meg, amik a cél-hierarchia alján helyezkednek el, illetve alacsony absztrakciós szintjük van (pl.: elmosogatok, oktatóanyagot nézek), mások pedig magas absztrakciós szintű célokkal azonosulnak (pl.: tiszta és harmonikus környezetet teremtek magamnak, fejleszttem a képességeimet). Ez azért lehet fontos, mert ha olyan célt választunk, ami a cél-hierarchia magasabb fokán áll (ezek azon célok, amik érdekében alacsonyabb rendű célokat tűzünk ki), akkor kevésbé lehet elterelni a figyelmet és kevésbé valószínű, hogy a személy teljesítmény cél választ, illetve kevésbé befolyásolják a szociális hatások (kevésbé választ normatív célt). Ezen kívül, a személy hitrendszerének befolyásolásával is (pl.: a képességek fejleszthetőek, a hibázás normális része a játéknak) módosítható lehet a célorientáció típusa és csökkenthető lehet a hibáktól való félelem is.

Érdekes lehet még bátorítani a folyamatra (pl.: tanulás, póker) való fókuszálás képességét is az eredmények helyett (megtanult anyag mennyisége, nyereség), ami szintén az elsajátítási orientáció jellemzője. Kreuse és Freund (2014,2016) kutatásukban kimutatták, ha a személy a cél helyett a cél eléréséhez szükséges folyamatra fókuszál (process focus), akkor a prokrasztináció mértéke is csökkenthető. A prokrasztináció és az elsajátítási orientáció negatív irányú összefüggését pedig több kutatás is igazolta (Howell & Watson, 2007; Howell & Buro, 2009; Seo, 2009).

Habár a MCSM szerint számos módon befolyásolható lehet az orientáció típusa, Deshon és Gissespie (2005) szerint nehézséget jelenthet, hogy ezek a stratégiák nem mindig általánosíthatók, ugyanis különböző embereknek különböző céljaik lehetnek. Egy olyan egyén, aki magas társas affiliációs célokkal és szükségletekkel rendelkezik különösen fenyegetőnek érezhet például egy teljesítményét érintő kritikus hangvétell, de objektív visszajelzést, hiszen úgy érezheti, hogy a készségében mutatkozó hiányosságok a csoporthoz való tartozását fenyegetik. Ennek hatására aztán könnyebben választhat teljesítmény cél tanulás cél helyett, azonban alacsonyabb affiliációs célokkal rendelkező személy számára ez nem feltétlenül jelent problémát. A szerzők ezért azt javasolják, hogy a tanulási vagy teljesítmény környezet megvalósítása helyett érdemesebb lehet olyan környezetet teremteni, ami egyértelműen támogatja a növekedést, azáltal, hogy méltányosságot, bizalmat és átláthatóságot teremt, illetve olyan utat mutat a sikerhez, ami egyértelmű és nem zavaros, vagy nehezen érthető, továbbá olyan mindenki számára publikus jutalomrendszert biztosít, ami az effektív viselkedést bátorítja.

Összefoglalásként elmondható, hogy az elsajátítási orientáció pozitív, az elkerülési viszonyító orientáció viszont negatív együttjárást mutatott a tétek nagyságával, ezért érdemes lehet olyan környezetet kialakítani a játékosok számára, illetve olyan viselkedésmódokat jutalmazni, amelyek bátorítják az előbbi, ugyanakkor csökkentik az utóbbi kialakulását. A kutatás eredménye alapján, a koncentráció is szerepet játszhat a teljesítményben, azonban a

hatásmechanizmusa nem egyértelmű, mivel a koncentrációhoz hozzájárulhat az addig megszerzett tudás mértéke is.

Az eredmények megvitatása mellett érdemes kitérni a jelen kutatás limitáló tényezőire. A kutatás során a teljesítmény mérése problémásnak bizonyult, ugyanis úgy tűnik, hogy a hat havi nyereség nem elég megbízható bejósolója a teljesítménynek; elképzelhető, hogy az egy éves eredmények pontosabb képet mutatnának. Mindemellett a limittel, mint teljesítményt mérő faktorról felmerülhet az a probléma, hogy nem ad oly módon számszerűsíthető, objektív eredményt, mint amit a konkrét pénznyereség adhatna. A koncentrációt tekintve további kutatásokra lehet szükség ahhoz, hogy megismerjük, hogy a koncentráció mértékéhez milyen arányban járul hozzá a szaktudás szintje, illetve milyen arányban járul hozzá a kognitív készségek mértéke olyan összetett feladatoknál, mint a póker.

A limitáló tényezők ellenére a kutatás eredményei hasznosak lehetnek abból a szempontból, hogy megismerjük, milyen pszichológiai faktorok befolyásolhatják a személy teljesítőkéességét teljesítményhelyzetekben, ezen felül útmutatásul szolgálhatnak olyan személyek vagy szervezetek számára, akik érdekeltek a teljesítmény növelésében. Mindezekon felül a kutatás eredményei több olyan kérdést is felvethetnek, amelyek jövőbeni kutatások témájaként szolgálhatnak.

#### FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Anderman, E. M., & Maehr, M. L. (1994). Motivation and Schooling in the Middle Grades. *Review of Educational Research*, 64(2), 287–309.
- Brett, J. F., & VandeWalle, D. (1999). Goal Orientation and Goal Content as Predictors of Performance in a Training Program. *Journal of Applied Psychology*, 84(6), 863.
- Bruin, A. B. H., Smits, N., Rikers, R. M. J. P., & Schmidt, H. G. (2008). Deliberate practice predicts performance over time in adolescent chess players and drop-outs: A linear mixed models analysis. *British Journal of Psychology*, 99(4), 473–497.
- Cellar, D. F., Stuhlmacher, A. F., Young, S. K., Fisher, D. M., Adair, C. K., Haynes, S., ... & Riestler, D. (2011). Trait goal orientation, self-regulation, and performance: A meta-analysis. *Journal of Business and Psychology*, 26(4), 467–483.
- Charness, N., Tuffiash, M., Krampe, R., Reingold, E., & Vasyukova, E. (2005). The role of deliberate practice in chess expertise. *Applied Cognitive Psychology*, 19(2), 151–165.
- Csíkszentmihályi M. (2009). *Az öröm művészete*. Budapest, HU: Nyitott Könyvműhely.
- DeShon, R. P., & Gillespie, J. Z. (2005). A Motivated Action Theory Account of Goal Orientation. *Journal of Applied Psychology*, 90(6), 1096–1127.

- Diefendorff, J. M., & Lord, R. G. (2008). Goal-striving and selfregulation processes. In R. Kanfer, G. Chen, & R. D. Pritchard (Eds.), *Work motivation: Past, present, and future* (pp.151–196). New York: Routledge.
- Dweck, C. S. (1986). Motivational Processes Affecting Learning. *American Psychologist*, 41(10), 1040.
- Dweck, C. S., & Leggett, E. L. (1988). A Social-Cognitive Approach to Motivation and Personality. *Psychological Review*, 95(2), 256.
- Elliot, A. J., & Church, M. A. (1997). A hierarchical model of approach and avoidance achievement motivation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(1), 218–232.
- Elliot, A. J., & Friedman, R. (2007). Approach-avoidance: A central characteristic of personal goals. In B. R. Little, K. Salmela-Aro, & S. D. Philips (Szerk.), *Personal project pursuit: Goals, action, and human flourishing*. (o. 97–118). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Elliot, A. J., & Harackiewicz, J. M. (1996). Approach and avoidance achievement goals and intrinsic motivation: A mediational analysis. *Journal of personality and social psychology*, 70(3), 461.
- Fejes J. B. (2011). A tanulási motiváció új kutatási iránya: A célorientációs elmélet. *Magyar Pedagógia*, 111(1), 25–51.
- Halin, N., Marsh, J. E., Haga, A., Holmgren, M., & Sörqvist, P. (2014). Effects of speech on proofreading: Can task-engagement manipulations shield against distraction? *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 20(1), 69–80.
- Howell, A. J., & Buro, K. (2009). Implicit beliefs, achievement goals, and procrastination: A mediational analysis. *Learning and Individual Differences*, 19(1), 151–154.
- Howell, A. J., & Watson, D. C. (2007). Procrastination: Associations with achievement goal orientation and learning strategies. *Personality and Individual Differences*, 43(1), 167–178.
- Jelinek Zs. (2000): *A sportbeli fizikai sérülékenység személyiség háttere. Szakdolgozat*. ELTE PPK Pszichológia szak.
- Krause, K., & Freund, A. M. (2014). How to beat procrastination: The role of goal focus. *European Psychologist*, 19(2), 132.
- Krause, K., & Freund, A. M. (2016). It's in the means: Process focus helps against procrastination in the academic context. *Motivation and Emotion*, 40(3), 422–437.
- Lakey, C. E., Berry, D. R., & Sellers, E. W. (2011). Manipulating attention via mindfulness induction improves P300-based brain-computer interface performance. *Journal of Neural Engineering*, 8(2), 025019.
- Leary, M. R., & Tangney, J. P. (Eds.). (2011). *Handbook of self and identity*. Guilford Press. USA, New York, NY
- Moran, A. (2012). Concentration: Attention and Performance. In S. M. Murphy (Szerk.), *The Oxford Handbook of Sport and Performance Psychology* (o. 117–130). USA: Oxford University Press.

- Mrazek, M. D., Franklin, M. S., Phillips, D. T., Baird, B., & Schooler, J. W. (2013). Mindfulness training improves working memory capacity and GRE performance while reducing mind wandering. *Psychological science*, 24(5), 776-781.
- Nederveen Pieterse, A., van Knippenberg, D., & van Dierendonck, D. (2013). Cultural Diversity and Team Performance: The Role of Team Member Goal Orientation. *Academy of Management Journal*, 56(3), 782-804.
- Porath, C. L., & Bateman, T. S. (2006). Self-Regulation: From Goal Orientation to Job Performance. *Journal of Applied Psychology*, 91(1), 185-192.
- Posner, M. I., & Rothbart, M. K. (2007). Research on Attention Networks as a Model for the Integration of Psychological Science. *Annual Review of Psychology*, 58(1), 1-23.
- Roney, C. J., Higgins, E. T., & Shah, J. (1995). Goals and framing: How outcome focus influences motivation and emotion. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21(11), 1151-1160.
- Schiavella, M., Pelagatti, M., Westin, J., Lepore, G., & Cherubini, P. (2018). Profiling Online Poker Players: Are Executive Functions Correlated with Poker Ability and Problem Gambling? *Journal of gambling studies*, 34(3), 823-851.
- Schweizer, K., & Moosbrugger, H. (2004). Attention and working memory as predictors of intelligence. *Intelligence*, 32(4), 329-347.
- Seo, E. H. (2009). The Relationship of Procrastination with a Mastery Goal Versus an Avoidance Goal. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 37(7), 911-919.
- Siler, K. (2010). Social and Psychological Challenges of Poker. *Journal of Gambling Studies*, 26(3), 401-420.
- Sörqvist, P., Dahlström, Ö., Karlsson, T., & Rönnerberg, J. (2016). Concentration: The neural underpinnings of how cognitive load shields against distraction. *Frontiers in human neuroscience*, 10, 221.
- Sörqvist, P., & Marsh, J. E. (2015). How Concentration Shields Against Distraction. *Current Directions in Psychological Science*, 24(4), 267-272.
- Sörqvist, P., Stenfelt, S., & Rönnerberg, J. (2012). Working Memory Capacity and Visual-Verbal Cognitive Load Modulate Auditory-Sensory Gating in the Brainstem: Toward a Unified View of Attention. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 24(11), 2147-2154.
- St. Germain, J., & Tenenbaum, G. (2011). Decision-making and thought processes among poker players. *High Ability Studies*, 22(1), 3-17.
- Swann, C., Crust, L., & Vella, S. A. (2017). New directions in the psychology of optimal performance in sport: flow and clutch states. *Current Opinion in Psychology*, 16, 48-53.
- Vandewalle, D. (1997). Development and Validation of a Work Domain Goal Orientation Instrument. *Educational and Psychological Measurement*, 57(6), 995-1015.

## „ELKÉPZELEM, DE UGYANÚGY?” – A SZAGLÁS MINŐSÉGE BEFOLYÁSOLJA, HOGYAN KÉPZELJÜK EL A TEREKET

Fűrészes Enikő<sup>1</sup>

<sup>1</sup> SZTE BTK Pszichológiai Intézet, furesz.eniko@gmail.com

Kutatások szerint a természet a mentális egészségre gyakorolt pozitív hatásait akkor is kifejti, ha csak vizuális ingereken keresztül találkozunk vele. Még nem tudjuk pontosan meghatározni, hogy hogyan zajlik ez a folyamat, azonban feltehető, hogy az úgynevezett szaglási képzeletnek (*olfactory imaginary*) is szerepe van ebben (Fantin és mtsai, 2020). Kutatásomban arra a kérdésre kerestem a választ, hogy hogyan hat a szaglás elvesztése a terek elképzelésének képességére? A kutatást kifejezetten aktuálissá tette, hogy a SARS-CoV-2 koronavírus egyik vezető tünete a szaglászvesztés, így a szaglászkárosodásban szenvedők száma világszerte jelentősen megemelkedett a pandémia következtében (Gori és mtsai, 2020). A vizsgálathoz egy angol és francia nyelven validált, a szaglász képzeletet vizsgáló kérdőívet (VOIQ) alakítottam át a kutatási kérdésnek megfelelően, melyet szaglászkárosodással, valamint ép szaglással rendelkező csoportokkal töltettem ki. Az eredmények alapján szignifikáns összefüggéseket találtam a szaglász(károsodás), valamint a terek és a hozzájuk köthető illatok / szagok elképzelésének képessége között. Az eredmények alapján a szaglász minősége meghatározó lehet abban, hogy ki mennyire képes elképzelni a tereket; azok, akik szaglászkárosodástól szenvednek, kevésbé képesek erre.

**Kulcsszavak:** szaglász, szaglász képzelet, VOIQ, természetes tér, épített tér

**Köszönetnyilvánítás:** A kutatás során dr. Szokolszky Ágnes témavezetőként nyújtott jelentős segítséget. Jelen publikált verzió elkészítéséhez is hozzájárult iránymutatásával – ezt ezúton is szeretném megköszönni.



Kutatásom során arra voltam kíváncsi, hogyan hat a szaglás elvesztése a terek elképzelésének képességére. Munkám során két, önmagukban sokat vizsgált témakört igyekeztem egyidejűleg vizsgálni: a szaglás kognitív folyamatokra gyakorolt hatását, valamint a természet mentális egészséget érintő hatásait.

Habár a szaglást sokan az egyik legkevésbé „fontos” emberi érzékszervnek tartják, ennek ellenére a szagok, illatok jelentősen befolyásolják, hogyan érezzük magunkat. Emellett hatással van az észlelésünkre és a viselkedésünkre is (Soudry és mtsai, 2011). Munkám során felhasználtam az úgynevezett szaglási képzelet fogalmát. Ez a szenzoros képzeletek (*sensory imagery*) szagláshoz kapcsolódó modalitására utal és arra vonatkozik, hogy szagok és illatok alapján hogyan képezzük le (tudatosan) a világban tapasztaltakat (Andrade és mtsai, 2012). A szaglási képzelet számos ponton hasonlóan működik mint más modalitású – például a vizuális vagy hallási – képzelet, azonban van egy jelentős eltérés: a szaglási képzelet esetében minden más modalitásnál jellemzőbb az egyéni eltérés, amit befolyásolhat a szemantikai tudás, az észlelési tapasztalat, valamint a szaglási érdeklődés is (Arshamian & Larsson, 2014). A szaglásunk teljes vagy részleges, ideiglenes vagy tartós elvesztésével számos mentális zavar kialakulásának megnő a kockázata. Rochet és mtsai (2018) kutatásuk során azt találták, hogy a szaglás elvesztése nem csak a mindennapi életünk minőségére van negatív hatással, hanem akár depresszióhoz is vezethet. Mások a skizofréniával, vagy éppen az Alzheimer-kórral hozták összefüggésbe a szaglórendszer diszfunkcionális működését. Így például Dintica és mtsai (2019) eredményei szerint a károsodott szaglás gyorsabb mentális hanyatlást eredményez, ezzel a szaglás romlása általánosan a neurodegeneratív megbetegedések fontos markere lehet. Ugyanitt arra is kitérnek, hogy a csökkent szaglás összefüggésbe hozható kifejezetten az Alzheimer-kórral.

A másik témakör, ami a kutatást inspirálta, a természet hatása a mentális egészségre. Számos kutatás bizonyítja, hogy a természetben töltött időnek és a környezethez való kapcsolódás érzésének pozitív hatása van a mentális állapotunkra (Lawton és mtsai, 2017). Ennek ellenére a természet még mindig nagyon kevésbé felfedezett területe az egészség forrásának (Summers & Vivian, 2018). A természet pozitív hatásait azonban nem kizárólag a természetben töltött idő alatt tapasztalhatjuk meg. Jo és munkatársai (2019) 37 olyan kutatást találtak az elmúlt 50 évre visszamenően, amelyek különböző módszerekkel bizonyítják, hogy már annak is van kimutatható pszichológiai hatása, ha a kísérleti személyeknek természetéről készített vizuális anyagokat mutatnak. Azaz vizuális ingereken keresztül is lehetséges a természetes környezet elképzelése, felidézése, amelyre az emberi test a legtöbb esetben az idegsejtek szintjén csökkent stresszszinttel és nyugodtabb működéssel reagál (Jo és mtsai, 2019). Fontos kérdés azonban, hogy hogyan is zajlik a terek elképzelése. Habár az említett kísérletben a felidézést a vizuális ingerek indítják el, a terek elképzelésében vélhetően nagy szerep jut a korábban kifejtett szaglási képzeletnek/képeknek is (*olfactory imagery*) (Fantin és mtsai, 2020).

A fenti két téma vezetett el a jelen kutatás megszületéséig, amelyben a szaglási képzeleten keresztül vizsgálom a különböző terek elképzelésének

képességét. Kiinduló hipotézisem az volt, hogy a szaglás(károsodás) befolyásolja a terek elképzelésének képességét.

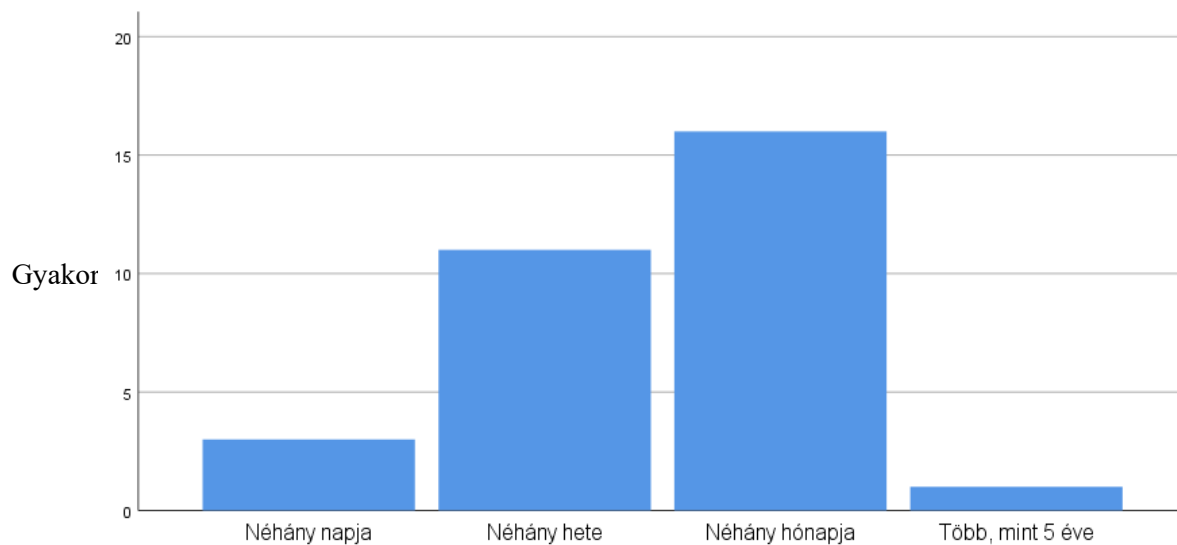
## MÓDSZEREK

### RÉSZTVEVŐK

A résztvevők toborzásához létrehoztam egy Facebook csoportot kifejezetten az anosmiában és annak további változataiban (hyposmia, parosmia stb.) szenvedők számára. A csoportban jelenleg 44 tag van. Ezen felül mivel a SARS-CoV-2 koronavírus egyik leggyakoribb tünete a szaglásvesztés vagy szaglaskárosodás, ezért különböző koronavírushoz köthető csoportokban tettem közzé a kutatási részvételi lehetőséget. A kutatásban összesen 47 fő vett részt és a legtöbben (n = 45) 2021. április 11. és 2021. április 19. között töltötték ki a kérdőívet. Összesen 8 férfi és 39 nő vett részt a kutatásban, többségében 30 és 59 év között (n = 44). A lakóhelyüket illetően változatos eloszlást mutatnak (22 fő lakik Budapesten vagy nagyvárosban, 25 fő él kisvárosban vagy falun). 27 fő egyetemi végzettséggel rendelkezik, 20 pedig érettségivel.

A résztvevőket három csoportba osztottam: 1) azok, akik a kitöltés idejekor teljes szaglásvesztéstől szenvedtek (13 fő – a továbbiakban 1-es csoport), 2) azok, akik a kitöltés idejekor módosult szaglással rendelkeztek (18 fő – a továbbiakban 2-es csoport), valamint 3) a teljes ép szaglásúak (16 fő – a továbbiakban 3-as csoport). A 47 kitöltőből 31 fő szenved valamilyen szaglaskárosodástól, a legtöbb résztvevőnek a SARS-CoV-2 vírus következtében károsodott a szaglása (n = 30) és néhány hete, hónapja áll fenn ez az állapot (n=26). Egyetlen olyan kitöltő volt, akinek 5 évnél hosszabb ideje áll fenn az állapota. Habár az 5 évnél régebb óta fennálló szaglaskárosodás szélsőséges esetnek számíthatna, számomra a kutatás ezen fázisában a szaglás minősége fontosabb volt, mint az, hogy mióta áll fenn az állapot, így nem zártam ki. A fentieket az 1. ábrán foglaltam össze. Az adatok alapján az is látható, hogy a nők jelentősen felülreprezentáltak (az 1-es csoport tagjai kizárólag nők, a 2-es csoport 83,3 %-a nő, míg a 3-as csoport 68,8 %-a nő). Az adatok a kis elemszám miatt nem tekinthetők reprezentatívnak. A résztvevők demográfiai adatai az 1-3. számú táblázatokban találhatóak.

A SZAGLÁS ÉS TEREK ELKÉPZELÉSÉNEK KAPCSOLATA



1. ábra: Mióta áll fenn a szaglászavarosodás?

Lakhely	Kor	Nem	
		Férfi	Nő
<b>Budapest</b>	20-29 év között	-	1
	30-39 év között	5	6
	40 - 49 év között	-	2
	50 - 59 év között	-	2
	60 éves vagy idősebb	-	1
<b>Nagyváros (pl. megyeszékhely)</b>	30-39 év között	1	-
	40 - 49 év között	-	3
	50 - 59 év között	-	1
<b>Kisváros</b>	20 évesnél fiatalabb	-	1
	20-29 év között	-	2
	30-39 év között	1	4
	40 - 49 év között	1	5
	50 - 59 év között	-	1
	60 éves vagy idősebb	-	1
<b>Falu</b>	30-39 év között	-	3
	40 - 49 év között	-	3
	50 - 59 év között	-	3

1. táblázat: Résztevők eloszlása lakóhely, életkor és nem szerint

Iskolai végzettség	Nem	
	Férfi	Nő
Egyetemi / főiskolai szintű	5	22
Érettségi szintű	3	17

2. táblázat: Résztvevők eloszlása iskolai végzettség szerint

Szenved-e jelenleg szaglászvesztéstől / módosulástól?	Mióta áll fenn károsodás?	Férfi			Nő			
		Budapest	Kisváros	Nagyváros	Budapest	Falu	Kisváros	Nagyváros
Igen, elveszítettem a szaglásomat	Néhány hónapja	-	-	-	1		4	1
	Néhány hete	-	-	-	2	2	-	-
	Néhány napja		-	-	-	1	1	1
Igen, módosult a szaglásom	Néhány hónapja	2	-	-	2	3	3	-
	Néhány hete		-	-	1	1	4	1
	Több, mint öt éve	1	-	-	-	-	-	-
Nem, teljesen rendben van a szaglásom	N/A	2	2	1	6	2	2	1

3. táblázat: Résztvevők eloszlása szaglásminőség szerint

### VIZSGÁLATI ESZKÖZÖK

A vizsgálathoz online kitölthető kérdőívet állítottam össze. Ehhez elsősorban egy már meglévő, az angol és francia nyelvű populációra validált kérdőívet (*Vividness of Olfactory Imagery Questionnaire, a továbbiakban VOIQ*) vettem alapul (Fantin és mtsai, 2020). Ez a kérdőív összesen 16 itemet tartalmaz, 4 szituációra bontva, szituációként 4 helyzetet bemutatva. A helyzetek többnyire különböző terek és az azokhoz köthető illatok / szagok elképzelését kérik a kitöltőktől. Miután ezeket magyar nyelvre fordítottam, kiegészítettem a kérdőívet további két szituációval (összesen további nyolc itemmel), amelyek kifejezetten természeti és a nagyvárosi terek elképzelésére vonatkoznak (a szituációkat és a hozzájuk tartozó kérdéseket / itemeket a 4. táblázatban foglaltam össze).

Ezeket – eltérően a VOIQ által tartalmazott szituációktól – képekkel egészítettem ki. A képek kiválasztásánál Brown és mtsai (2013) kutatását vettem alapul. Az említett kutatás során azt vizsgálták, hogy különböző terek milyen hatást fejtenek ki az autonóm idegrendszerre úgy, hogy a kísérleti alanyok kizárólag képeken keresztül találkoznak azokkal. Azt találták, hogy a természeti teret ábrázoló képek jobban elősegítették az autonóm idegrendszer helyreállítását akut stressz esetén, mint az épített terek. A fentiekből kiindulva olyan képeket használtam, amelyek valamilyen épített vagy természeti teret ábrázolnak. A kiválasztásnál szempont volt, hogy az ábrázolt terek a legtöbb ember számára könnyen elképzelhetőek legyenek és nagy eséllyel személyes tapasztalat is kapcsolódjon hozzájuk. A képeket ingyenesen hozzáférhető stock-fotó adatbázisból gyűjtöttem össze (1. számú melléklet).

Az egyes itemekre vonatkozóan 5 fokú likert-skálán kellett megjelölnie a résztvevőnek, hogy a kitöltés pillanatában mennyire képes elképzelni az adott illatot / szagot. Ezen felül demográfiai adatokra, valamint a szagláshoz, természethez és városi környezethez kapcsolódó jellemzőkre és attitűdökre kérdeztem rá a kérdőívben.

Kutatásom kiinduló kérdése az volt, hogy vajon van-e összefüggés a terek elképzelésének képessége és a szaglás(károsodás) között? A kérdőívben szereplő 4+2 szituáció és a hozzájuk tartozó kérdések közül az első négy a VOIQ alapján általánosságban vizsgálja a szaglási képzeletet, míg az utolsó 2 szituáció vonatkozik kifejezetten a kiinduló kérdésre. Ezeket is az első négy szituáció alapján építettem fel. Abban azonban eltérnek a VOIQ-ban megtalálható kérdésektől, hogy ezekhez a kérdőívben képeket is megadtam. Először általánosan, mind a 4+2 szituációt együtt vizsgáltam a csoportok közötti lehetséges eltéréseket. Ezt követően kifejezetten az 5. és 6. szituációra kapott eredményeket néztem meg.

Az adatok elemzését SPSS-szel végeztem, a táblázatok egy részét *Tableau Public 2021* programmal készítettem.

Szituáció	Item / Kérdés
<b>1. szituáció:</b> Képzeld el egy pillanatot, amelyben úgy érzi, hogy mindenképpen meg kell fürödni vagy le kell zuhanyoznia - a ruhái büdösek és haját kell mosnia.	1. item: A póló / ing szaga, amikor leveszi.
	2. item: A szappan / tusfürdő / sampon illata, mialatt mosakodás közben használja.
	3. item: A friss ruháinak szaga / illata, amit felvesz.
	4. item: A parfüm / aftershave / kölni illata, amit fürdés után használ.
<b>2. szituáció:</b> Képzeld el, hogy éppen egy kültéri sütőgetésen vagy barbecuezáson vesz részt - idézze fel a szituációhoz kapcsolódó szagokat / illatokat.	5. item: A faszén vagy fa éppen meggyulladt és elkezdett égni.
	6. item: Az étel sül a grillen és majdnem készen van.
	7. item: A étel illata, amikor megkóstolja az első falatot.
	8. item: A tűzben megégett, hátrahagyott szemét büze.
	9. item: A nem égő dohány szaga - egy cigaretta, szivar vagy egy zacskó pipadohány.

<p><b>3. szituáció:</b> Gondoljon valakire, akit Ön ismer és aki dohányzik. Idézza fel a szagokat / illatokat, amelyek vele kapcsolatban eszébe jutnak.</p>	<p>10. item: Sűrű cigarettafüst-felhő tölti be a szobát. 11. item: Az elnyomott cigaretta- vagy szivarcsikk a hamutartóban. 12. item: A ruháján megmaradt dohány / cigaretta füst szaga, miután elhagyta a szobát.</p>
<p><b>4. szituáció:</b> Képzeld el egy családi autót, melybe beszáll és elmegy vele egy körre.</p>	<p>13. item: Az autó belsejének - a kárpitnak és más elemeknek - a szaga / illata. 14. item: Egy Ön mellett elhaladó teherautó kipufogójának a szaga. 15. item: Gázolaj szagát érzi, amint megtankolják az autót. 16. item: Egy autószerelőnél (beltér) - az új gumiabroncsok és gépolaj / gépszír szaga / illata.</p>
<p><b>5. szituáció:</b> Képzeld el, hogy egy tavaszi napon éppen egy erdőben sétál. Idézza fel a megjelenő szagokat / illatokat! (+képek)</p>	<p>17. item: A Ön mellett folyó patak szaga / illata. 18. item: A nyíló virágok illata. 19. item: Belép egy barlangba - az ott megjelenő szagok / illatok (kőzet, levegő stb.). 20. item: A távolban valaki tábortűzet gyújtott - a szálló füst szaga / illata.</p>
<p><b>6. szituáció:</b> Éppen egy nagyváros forgalmas útja mellett sétál a járdán. Képzeld el az Önt körülvevő szagokat / illatokat! (+képek)</p>	<p>21. item: Elhalad egy olcsó bazár mellett - az asztalokra kirakott áru, kiakasztott ruhák szaga / illata. 22. item: Egy aluljárón keresztül lemegy a metróhoz: az aluljáróban érezhető szagok / illatok. 23. item: Elhalad egy gyorsétterem mellett - az étteremből kiszűrődő szagok / illatok. 24. item: Keresztül meg egy zsúfolt, forgalmas utcán - az Ön mellett elhaladó emberek szaga / illata.</p>

4. táblázat: Összefoglaló a 4+2 szituációról, valamint a hozzájuk tartozó itemekről

### A VIZSGÁLATI ELJÁRÁS

A kérdőívet anonim módon tölthették ki a résztvevők, akik a kutatás előzményeként létrehozott anosmiás Facebook csoport tagjai voltak. A kérdőív online volt elérhető 4 héten keresztül (2021. április 11 és 2021. május 6. között). A kérdőív önbevallásos volt. A kitöltés hozzávetőlegesen 30-40 percet vett igénybe. A kutatás az SZTE Pszichológiai Intézete eljárásrendje szerint nyert etikai engedélyezést.

## EREDMÉNYEK

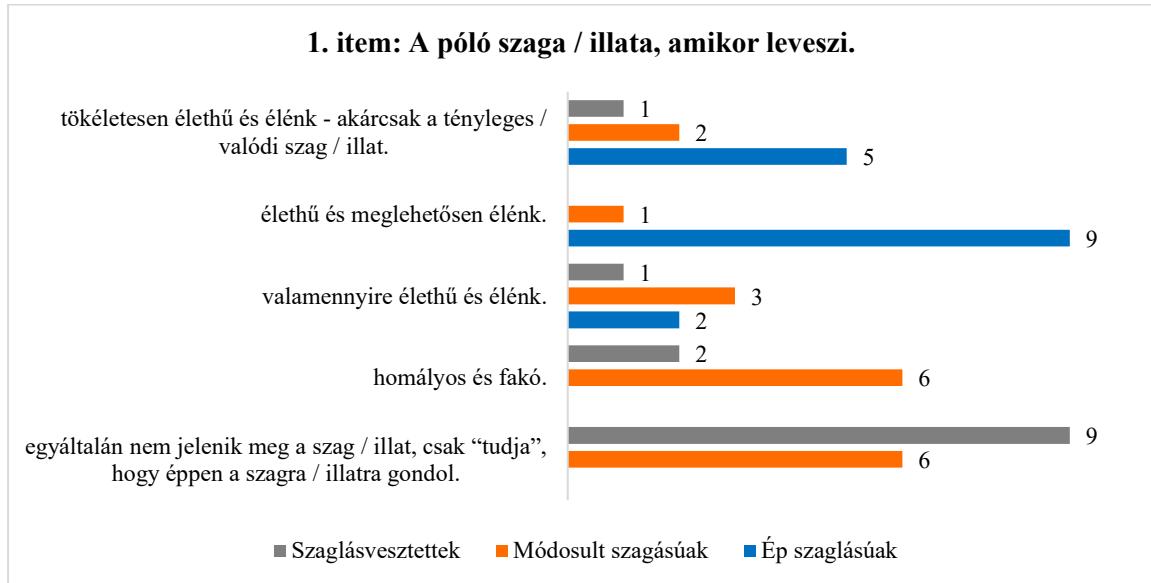
A kutatási kérdés (*hogyan hat a szaglás a terek elképzelésének képességére*) megválaszolására nem-parametrikus próbákat végeztem, mivel a kérdőívben elsősorban nominális és ordinális változókkal dolgoztam. A három független csoport összehasonlítására a Kruskal-Wallis próbát alkalmaztam.

### VAN-E KÜLÖNBSÉG A TEREK ELKÉPZELÉSÉBEN?

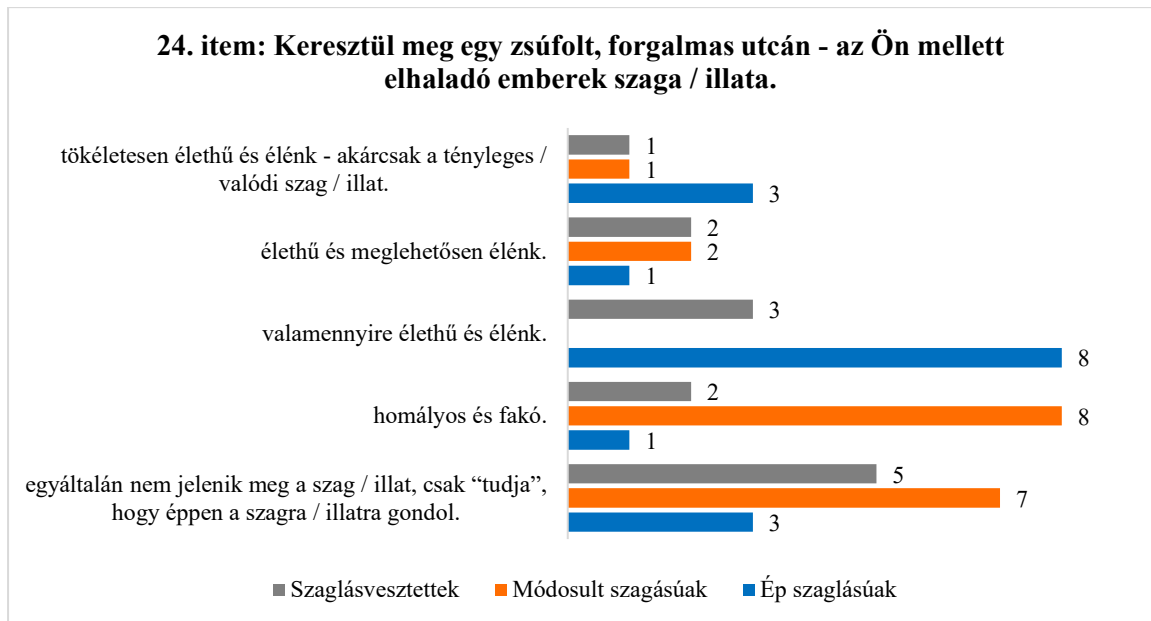
Az első teszt során azt vizsgáltam meg, hogy a csoportok között van-e különbség a terek elképzelésében. A 24 kérdésből 21 esetben szignifikáns különbséget kaptam (*a részletes eredményeket kérdésenként lebontva a 2. számú mellékletben foglaltam össze*). Ez azt jelenti, hogy a három csoport különbözőképpen képes elképzelni a tereket. A kapott eredmények érdekessége, hogy a 3 kérdés közül, amelyekre nem szignifikáns eredményeket kaptam, kettő az utolsó szituációra<sup>1</sup> vonatkozik, amely során az alanyoknak egy nagyobb városhoz kapcsolódó tereket kellett felidézniük. Ugyanakkor mindhárom nem szignifikáns eredményű kérdés esetében  $0,5 < p < 0,1$ , a csoportok közötti eltérés tehát itt is feltételezhető. Ráadásul ugyanerre a szituációra vonatkozóan egy harmadik kérdés esetében is éppen csak szignifikáns az eltérés (21. kérdés:  $X^2(2) = 6,091, p = 0,48$ ). Ezek alapján tehát arra következtethetünk, hogy a városi terek elképzelésében van a legkisebb különbség a csoportok között.

Az alábbiakban két példát mutatok be a válaszok eloszlására (egy szignifikáns különbségeket adó kérdés – 2. ábra –, valamint egy nem szignifikáns különbségeket adó kérdés – 3. ábra – esetében. Az összes kérdés bemutatására terjedelmi okok miatt nem vállalkoztam). Mindkét ábrán az ötfokú likert skála választási lehetőségei láthatóak, valamint a válaszok eloszlása a három meghatározott csoport (*szaglászvesztettek, módosult szaglászúak, ép szaglászúak*) szerint. A ábrákon jól látható, hogy amíg az első kérdés esetében az ép szaglászúak főként a „tökéletesen élethű és élénk”, valamint az „élethű és meglehetősen élénk” kategóriákat jelölték meg, addig a módosult szaglászúak és a szaglászvesztettek inkább a skála másik oldalán szereplő kategóriákat választották („homályos és fakó”, „egyáltalán nem jelenik meg a szag / illat”). Ugyanez a 24 kérdésre vonatkozóan nem mondható el, a válaszok sokkal jobban eloszlának az egyes választási opciók között mindhárom csoportban.

<sup>1</sup> Az utolsó két szituáció során a kitöltők nem csak a leírt szituációval találkoztak, hanem a szituációhoz kapcsolódó képeket is láttak.



2. ábra: Példa a válaszok eloszlására egy szignifikáns különbségeket adó kérdés esetében



3. ábra: Példa a válaszok eloszlására egy nem szignifikáns különbségeket adó kérdés esetében

### A TEREK ELKÉPZELÉSÉBEN JELENTKEZŐ KÜLÖNBSÉGEK

Mivel a Kruskal-Wallis próba alapján láthatóvá vált, hogy a csoportok különbözőképpen képesek elképzelni a tereket, további elemzéseket végeztem. A fenti teszt alapján ugyanis csak a különbség látható, de az nem, hogy ez pontosan miből ered és mely csoportok különböznek egymástól. A részletek kiderítése érdekében egyrésztől összehasonlítottam a három csoportot páronként egymással, másrésztől létrehoztam egy új változót, amelyben a teljesen szaglászvesztett alanyok és a módosult szaglásúak egy csoportba kerültek – tehát összevontam az 1-es és 2-es csoportokat. Ez utóbbi lehetővé tette, hogy az ép



szaglással rendelkezőket hasonlítsam össze a károsodott szaglásúak teljes csoportjával.

A párok összehasonlításához Mann-Whitney próbát alkalmaztam. Elsőként az ép vs. károsodott szaglásúakat vizsgáltam meg. Ebben az esetben minden kérdésnél szignifikáns eredményeket kaptam – nem volt tehát olyan kérdés, amelyben a szagláskárosodásban szenvedők és az ép szaglásúak ne mutattak volna eltérést. Az adatok alapján az is látható, hogy minden esetben az ép szaglással rendelkezők tudják jobban elképzelni a különböző terekhez / szituációkhoz kapcsolódó illatokat / szagokat. Az eredményeket a 2. számú melléklet 2 számú táblázatában foglaltam össze.

Ezt követően azt néztem meg, hogy a módosult szaglással rendelkezők vagy a teljes szaglásvesztéstől szenvedők különböznek-e jobban az ép szaglásúaktól a terek elképzelésében. Az előzetes elvárásaimnak megfelelően az látszik, hogy az 1-es csoport és a 3-as csoport között nagyobb különbség van, mint a 2-es csoport és a 3-as csoport között. Tehát azok, akik teljesen elveszítették a szaglásukat jelentősen máshogyan – mégpedig a kapott rangátlagok alapján rosszabbul – tudják elképzelni a tereket és illatokat / szagokat, mint azok, akiknek teljesen ép a szaglása.

A fentiekből kiindulva arra is kíváncsi voltam, hogy 5. és 6. szituációkra<sup>2</sup> vonatkozóan megállapíthatóak-e ugyanezek a különbségek. Ezek kifejezetten terekre vonatkozó kérdéseket tartalmaztak (természetes vs. épített tér), valamint mindkét szituáció előtt a terekhez kapcsolódó képekkel is találkozott a kitöltő. A fenti vizsgálatokból már láthatóvá vált, hogy az utolsó (6.) szituáció kapcsán kaptam a legkevésbé szignifikáns eredményeket. Ebben a helyzetben a kitöltőknek egy nagyvárost és ahhoz kapcsolódó, teljesen hétköznapi szituációkat kellett elképzelniük a kérdések és a képek alapján.

#### **SEGÍTI-E A FELIDÉZÉST, HA AZ ALANY GYAKRAN TALÁLKOZIK AZ ADOTT TÉRREL?**

Mivel a csoportok esetében a hatodik szituációnál kevésbé látható különbség, felmerül a kérdés, hogy vajon a képek segítették-e a helyzetek elképzelését vagy esetleg az, hogy nagyon gyakori, jellegzetes szituációkkal találkoztak? Hogy közelebb kerüljek ennek a kérdésnek a megválaszolásához, azt is megnéztem, hogy a lakóhely befolyásolhatja-e a különbséget a csoportok között. Mivel mindhárom csoport összehasonlítását nem tudtam elvégezni az alacsony elemszám miatt (jóval kevesebb budapesti vagy nagyvárosi és szagláskárosodott alany töltötte ki a kérdőívet, mint vidéki / kisvárosi), ezért az általam létrehozott binumerikus (ép vs. károsodott szaglásúak) változó mentén vizsgáltam meg a kérdést. Így már megfelelő elemszámot kaptam és el tudtam végezni a Mann-Whitney próbát. Elsőként a Budapesten vagy nagyvárosban élők adatait elemeztem ki. Ebből az látszik, hogy a négy kérdésből három esetében nincs eltérés a csoportok között, egy kérdés esetében (*Elhalad egy gyorsétterem mellett*

<sup>2</sup> Az 5. szituáció: Képzeld el, hogy egy tavaszi napon éppen egy erdőben sétál. Idézza fel a megjelenő szagokat / illatokat. A 6. szituáció: Éppen egy nagyváros forgalmas útja mellett sétál a járdán. Képzeld el az Önt körülvevő szagokat / illatokat!

- az étteremből kiszűrődő szagok / illatok.) azonban szignifikáns az eredmény ( $U = 24,000$ ,  $p = 0,017$ ). Érdekes módon a károsodott szaglászúak jobban el tudják képzelni ezt a helyzetet, mint az ép szaglászúak. Hasonló eredményeket kaptam kisváros és falun élőkre vonatkozóan.

#### AZ ÉRZÉKSZERVEK FONTOSSÁGÁNAK MEGÍTÉLÉSE

A hipotézistesztelés mellett további két kérdést tartottam fontosnak a kutatás szempontjából, amelyekre leíró statisztika segítségével kerestem a válaszokat: egyrészt azt, hogy látható-e bármilyen tendencia arra vonatkozóan, hogy a kitöltők hogyan ítélik meg az egyes érzékszervek fontosságát. Másrészt azt vizsgáltam meg, hogyan jellemezhető az egyes terekhez (*természetes vs. épített tér*) kapcsolódó viszonyuk.

Az első kérdés kapcsán a kitöltők elenyésző hányada, mindössze 4 fő, azaz 8,5% priorizálta a szaglást a legfontosabb vagy a második legfontosabb érzékszervként. Azok, akik ép szaglással rendelkeznek, kisebb eltérést mutatnak az érzékszervek priorizálásában, mint azok, akiknél módosult a szaglást. Utóbbiak közül ketten nem adtak meg sorrendet. (az eredményeket a 5. és az 6. táblázatban foglaltam össze).

Érzékszervek sorrendje*	Kitöltők aránya	Kitöltők száma
12345	25,00%	4
12354	25,00%	4
12534	25,00%	4
12453	6,25%	1
12543	6,25%	1
13254	6,25%	1
15234	6,25%	1
<b>Total</b>	<b>100,00%</b>	<b>16</b>

\* 1 = Látás, 2 = Hallás, 3 = Szaglás, 4 = Ízezés, 5 = Tapintás

5. táblázat: Érzékszervek fontossági sorrendje – Ép szaglással rendelkezők

Érzékszervek sorrendje*	Kitöltők aránya	Kitöltők száma
12435	20,69%	6
12453	13,79%	4
12543	13,79%	4
12345	10,34%	3
12534	6,90%	2
12354	3,45%	1
14523	3,45%	1
15243	3,45%	1
21354	3,45%	1
22435	3,45%	1
24315	3,45%	1

31254	3,45%	1
35142	3,45%	1
41523	3,45%	1
43125	3,45%	1
<b>Total</b>	<b>100,00%</b>	<b>29</b>

\* 1 = Látás, 2 = Hallás, 3 = Szaglás, 4 = Ízlelés, 5 = Tapintás

6. táblázat: Érzékszervek fontossági sorrendje – Károsodott szaglással rendelkezők

### A TERMÉSZETJÁRÁS MINT HÁTTÉRTÉNYEZŐ

Arra vonatkozóan, hogy milyen gyakran járnak természetben, illetve nagyvárosban nem találtam egyértelmű tendenciát, az adatok nagyon változatos képet mutatnak. Annyi azonban látható, hogy a kitöltők gyakrabban járnak nagyvárosban, mint természetben (amíg mindössze a 42,6% jár legalább hetente kétszer-háromszor természetben, addig 59,6 % jár hetente 2-3 alkalommal nagyvárosban).

## ÉRTELMEZÉS ÉS KONKLÚZIÓ

Kutatásomban arra kerestem a választ, hogyan hat a szaglás a terek elképzelésének képességére. Az adatok alapján egyértelműen azt a választ kaptam, hogy van összefüggés a szaglás és a szaglási képzelet működése között. A legtöbb esetben (24 kérdésből 21 esetben) szignifikáns különbségek vannak az ép szaglásúak és a károsodott szaglással rendelkezők között abban, hogyan képesek elképzelni a tereket. A kapott adatok alapján az is bebizonyosodott, hogy azok, akiknek ép a szaglásuk, jobban el tudják képzelni azokat, mint a szagláskárosodott csoportok. Mindemellett fontos hangsúlyozni, hogy a kérdőívben bemutatott 4+2 szituáció összesen 24 kérdéséből (szituációként 4 kérdés) az utolsó kettő vonatkozott direkt módon a térelképzelésre (*természetes vs. városi tér*) és az utolsó (6. szituáció – *városi terek elképzelése*) esetben mutatkozott a legkevesebb eltérés a csoportok között. Ennél a szituációnál ugyanis négyből két kérdés esetén nem kaptam szignifikáns eltérést a három csoportra vonatkozóan. A jelenlegi adatok alapján nem állapítható meg, hogy a képek segítettek-e a 6. szituációhoz tartozó helyzetek elképzelését vagy az, hogy nagy valószínűséggel ez a leggyakoribb élethelyzet a kitöltők életében. Az utóbbit erősíti az, hogy az 5. szituáció esetében szignifikáns eltéréseket találtam a csoportok között – tehát ennél a szituációnál a képek nem segítettek a szagláskárosodott kitöltőket a terek elképzelésében. Szintén az utóbbi melletti lehet érv Arshamian és Larsson kutatása (2014) melyet fentebb részleteztem és miszerint a szaglási képzelet – ellentétben a többi modularitástól – nagyon nagy egyéni különbségeket mutat és ezen különbségek egyik dimenziója a szemantikus tudás. Amennyiben az utóbbi eset áll fenn, úgy izgalmas lehetőségek merülnek fel a szaglás és tanulás

témakörében, azonban erre a kérdésre a kutatás alapján nem tudtam pontos választ adni.

A fent bemutatott eredmények alapján elmondható, hogy a szaglaskárosodás befolyásolja – mégpedig negatívan – azt, hogy ki mennyire képes elképzelni a tereket. Azok képesek a legkevésbé erre, akik teljes szaglászvesztéstől szenvednek, a legjobb eredményeket pedig az ép szaglással rendelkezők csoportja érte el. Mindemellett úgy tűnik, sem a lakóhely, sem más demográfiai dimenzió nem befolyásolja a szaglás és a terek elképzelésének kapcsolatát. Habár nem találtam olyan kutatást, amely kifejezetten a szaglás és a terek elképzelésének képességét vizsgálja, az eredményeket erősíti meg Fantin és mtsai kutatása is, amely jelen tanulmány egyik kiindulópontját képezte, és amely szerint a különböző minőségű szaglással rendelkező csoportok szignifikánsnak eltérnek egymástól a szaglási képzelet képességében (2020).

A fentiek gyakorlati szempontokból is fontosak lehetnek, mivel így szaglaskárosodott emberek esetében vélhetően kevésbé hatásosak azok a terápiák, amelyek vizuálisan felidézett terek elképzelésével igyekeznek javítani a mentális állapotot (hivatkozás ilyenre). Ez kapcsolódik a kutatás másik fontos pilléréhez, azaz a természet mentális egészségre gyakorolt hatásához. Ez utóbbit nem közvetlenül vizsgáltam, hanem a szagláson, a szaglási képzeleten keresztül. Ezen belül is arra fókuszáltam, hogy a kísérletben résztvevők mennyire képesek elképzelni a természeti tereket. Így arra közvetlenül nem kaptam választ, hogy a természet valóban pozitív hatással van-e a mentális egészségükre. Arra viszont igen, hogy amennyiben korábbi kutatások alapján a természet valóban pozitív hatással van a mentális egészségre, ez a hatás pedig a természet felidézésével is elérhető, úgy a szaglás minősége egy fontos tényező lehet egy ilyen jellegű terápia sikerességében.

A gyakorlati összefüggések mellett elméleti kérdések felmerülnek: amennyiben a szaglás minősége összefüggésben van a terek elképzelésének folyamatával, úgy egy jóval átfogóbb kutatás alkalmával érdemes olyan további kérdéseket is megvizsgálni, mint a tájékozódás és a szaglás összefüggése a szaglási képzelet tükrében, vagy akár a vizuális leképezés, valamint a szaglási képzelet összefüggései. Jelen kutatás eredményei felvetik a lehetőséget, hogy a szaglási képzelet romlása okozhat nehézséget a tájékozódásban is szaglaskárosodott embereknél – korábban ugyanis bizonyították, hogy a szaglás és a tájékozódási képesség között összefüggés van (Dahmani és mtsai, 2018). Ennek bizonyítására azonban ugyancsak további vizsgálatok szükségesek.

A kutatás limitációjaként említhető meg, hogy a kérdőív önbevallásos alapon működött, és fennáll annak a veszélye, hogy a szaglaskárosodással rendelkezők – mivel a legtöbben a SARS-CoV-2 vírus kapcsán kerültek a jelenlegi helyzetükbe – az egyéb, akár az életüket is veszélyeztető tünetek miatt eltúlozták a kitöltéskor, hogy mennyire képesek / nem képesek elképzelni az adott illatot/szagot.

Szintén kevesebb szó esett a természethez és városi környezethez kapcsolódó attitűdök és a szaglás(károsodás) és szaglási képzelet

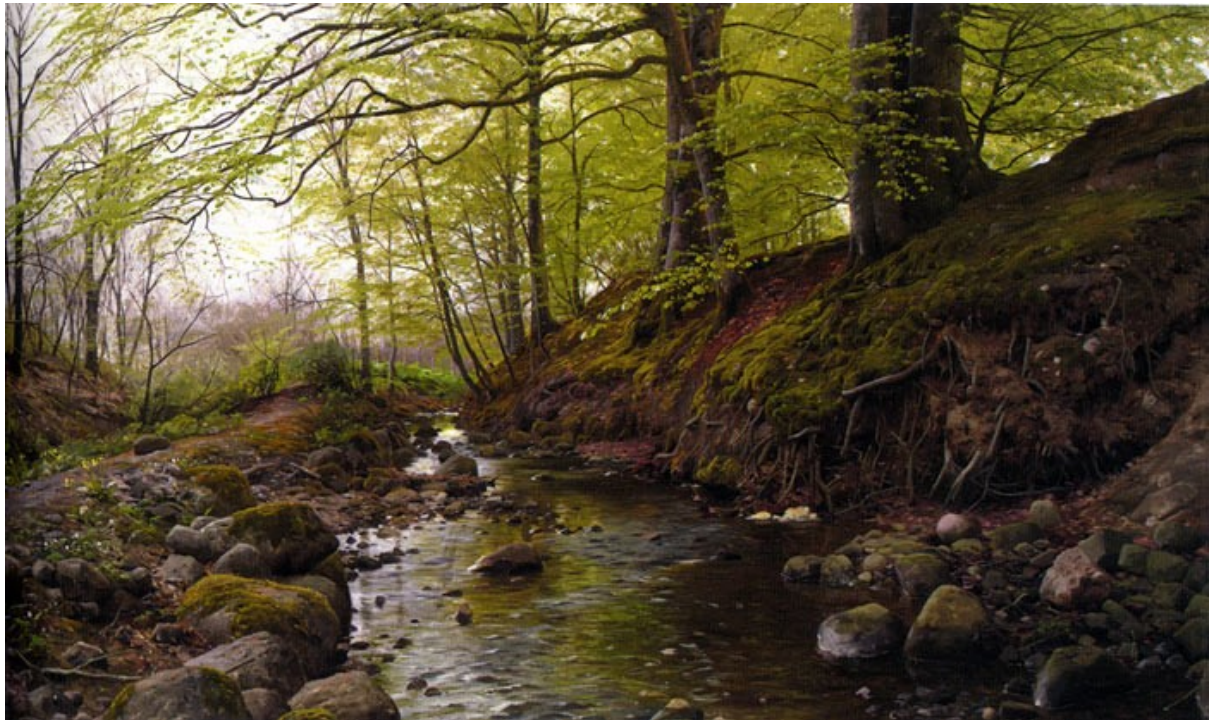
összefüggéseiről. Ezen dimenziók esetében további lehetséges kutatási terület a tanulás és szaglás, valamint a vizuális memória kapcsolatának vizsgálata.

#### FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Andrade, J., May, J., & Kavanagh, D. (2012). Sensory Imagery in Craving: From Cognitive Psychology to New Treatments for Addiction. *Journal of Experimental Psychopathology*, 3(2), 127–145. <https://doi.org/10.5127/jep.024611>
- Arshamian, A., & Larsson, M. (2014). Same same but different: The case of olfactory imagery. *Frontiers in Psychology*, 5. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.00034>
- Brown, D. K., Barton, J. L., & Gladwell, V. F. (2013). Viewing Nature Scenes Positively Affects Recovery of Autonomic Function Following Acute-Mental Stress. *Environmental Science & Technology*, 47(11), 5562–5569. <https://doi.org/10.1021/es305019p>
- Dahmani, L., Patel, R. M., Yang, Y., Chakravarty, M. M., Fellows, L. K., & Bohbot, V. D. (2018). An intrinsic association between olfactory identification and spatial memory in humans. *Nature Communications*, 9(1), 4162. <https://doi.org/10.1038/s41467-018-06569-4>
- Dintica, C. S., Marseglia, A., Rizzuto, D., Wang, R., Seubert, J., Arfanakis, K., Bennett, D. A., & Xu, W. (2019). Impaired olfaction is associated with cognitive decline and neurodegeneration in the brain. *Neurology*, 92(7), e700–e709. <https://doi.org/10.1212/WNL.0000000000006919>
- Fantin, L., Ceyte, H., Ramdane-Cherif, Z., Jacquot, M., & Hossu, G. (2020). French Vividness of Olfactory Imagery Questionnaire: A Potential Tool for Diagnosing Olfactory Loss by Assessing Olfactory Imagery? *Frontiers in Psychology*, 11, 606667. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.606667>
- Gori, A., Leone, F., Loffredo, L., Cinicola, B. L., Brindisi, G., De Castro, G., Spalice, A., Duse, M., & Zicari, A. M. (2020). COVID-19-Related Anosmia: The Olfactory Pathway Hypothesis and Early Intervention. *Frontiers in Neurology*, 11, 956. <https://doi.org/10.3389/fneur.2020.00956>
- Jo, H., Song, C., & Miyazaki, Y. (2019). Physiological Benefits of Viewing Nature: A Systematic Review of Indoor Experiments. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(23), 4739. <https://doi.org/10.3390/ijerph16234739>
- Lawton, E., Brymer, E., Clough, P., & Denovan, A. (2017). The Relationship between the Physical Activity Environment, Nature Relatedness, Anxiety, and the Psychological Well-being Benefits of Regular Exercisers. *Frontiers in Psychology*, 8, 1058. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.01058>
- Rochet, M., El-Hage, W., Richa, S., Kazour, F., & Atanasova, B. (2018). Depression, Olfaction, and Quality of Life: A Mutual Relationship. *Brain Sciences*, 8(5), 80. <https://doi.org/10.3390/brainsci8050080>

- Soudry, Y., Lemogne, C., Malinvaud, D., Consoli, S.-M., & Bonfils, P. (2011). Olfactory system and emotion: Common substrates. *European Annals of Otorhinolaryngology, Head and Neck Diseases*, 128(1), 18–23. <https://doi.org/10.1016/j.anorl.2010.09.007>
- Summers, J. K., & Vivian, D. N. (2018). Ecotherapy – A Forgotten Ecosystem Service: A Review. *Frontiers in Psychology*, 9, 1389. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01389>

**I. SZÁMÚ MELLÉKLET**



1. számú kép: példa a természetes térre



2. számú kép: példa a természetes térre



3. számú kép: példa az épített térre



4. számú kép: példa az épített térre



2. SZÁMÚ MELLÉKLET

Szituáció	Item	Kruskal-Wallis teszt eredménye
1. szituáció: Képzeld el egy pillanatot, amelyben úgy érzi, hogy mindenképpen meg kell fürödni vagy le kell zuhanyoznia - a ruhái bűdösek és haját kell mosnia.	1. item: A póló / ing szaga, amikor leveszi.	X2 (2) = 22,413, p < 0,001
	2. item: A szappan / tusfürdő / sampon illata, mialatt mosakodás közben használja.	X2 (2) = 16,337, p < 0,001
	3. item: A friss ruháinak szaga / illata, amit felvesz.	X2 (2) = 18,337, p < 0,001
	4. item: A parfüm / aftershave / kölni illata, amit fürdés után használ.	X2 (2) = 15,053, p = 0,01
2. szituáció: Képzeld el, hogy éppen egy kültéri sütőgetésen vagy barbecuezáson vesz részt - idézze fel a szituációhoz kapcsolódó szagokat / illatokat.	5. item: A faszén vagy fa éppen meggyulladt és elkezdett égni.	X2 (2) = 18,480, p < 0,001
	6. item: Az étel sül a grillen és majdnem készen van.	X2 (2) = 24,653, p < 0,001
	7. item: A étel illata, amikor megkóstolja az első falatot.	X2 (2) = 16,664, p < 0,001
	8. item: A tűzben megégett, hátrahagyott szemét bűze.	X2 (2) = 6,592, p = 0,037
3. szituáció: Gondoljon valakire, akit Ön ismer és aki dohányzik. Idézza fel a szagokat / illatokat, amelyek vele kapcsolatban eszébe jutnak.	9. item: A nem égő dohány szaga - egy cigaretta, szivar vagy egy zacskó pipadohán.	X2 (2) = 12,569, p = 0,002
	10. item: Sűrű cigarettafüst-felhő tölti be a szobát.	X2 (2) = 20,703, p < 0,001
	11. item: Az elnyomott cigaretta- vagy szivarsikk a hamutartóban.	X2 (2) = 12,566, p = 0,002
	12. item: A ruháján megmaradt dohány / cigaretta füst szaga, miután elhagyta a szobát.	X2 (2) = 17,300, p < 0,001
4. szituáció: Képzeld el egy családi autót, melybe beszáll és elmegy vele egy körre.	13. item: Az autó belsejének - a kárpitnak és más elemeknek - a szaga / illata.	X2 (2) = 12,103, p = 0,002
	14. item: Egy Ön mellett elhaladó teherautó kipufogójának a szaga.	X2 (2) = 17,557, p < 0,001
	15. item: Gázolaj szagát érzi, amint megtankolják az autót.	X2 (2) = 22,162, p < 0,001
	16. item: Egy autószerelőnél (beltér) - az új gumibroncsok és gépolaj / gépszír szaga / illata.	X2 (2) = 5,214, p = 0,074
5. szituáció: Képzeld el, hogy egy tavaszi napon éppen egy erdőben sétál. Idézza fel a megjelenő szagokat / illatokat! (+képek)	17. item: A Ön mellett folyó patak szaga / illata.	X2 (2) = 10,867, p = 0,004
	18. item: A nyíló virágok illata.	X2 (2) = 17,300, p < 0,001
	19. item: Belép egy barlangba - az ott megjelenő szagok / illatok (kőzet, levegő stb.).	X2 (2) = 8,896, p = 0,012
	20. item: A távolban valaki tábortűzet gyújtott - a szálló füst szaga / illata.	X2 (2) = 11,858, p = 0,003
6. szituáció: Éppen egy nagyváros forgalmas útja mellett sétál a járdán. Képzeld el az Önt körülvevő szagokat / illatokat! (+képek)	21. item: Elhalad egy olcsó bazár mellett - az asztalokra kirakott áru, kiakasztott ruhák szaga / illata.	X2 (2) = 6,091, p = 0,048
	22. item: Egy aluljárón keresztül lemegy a metróhoz: az aluljáróban érezhető szagok / illatok.	X2 (2) = 4,986, p = 0,083
	23. item: Elhalad egy gyorsétterem mellett - az étteremből kiszűrődő szagok / illatok.	X2 (2) = 13,739, p = 0,001
	24. item: Keresztül meg egy zsúfolt, forgalmas utcán - az Ön mellett elhaladó emberek szaga / illata.	X2 (2) = 4,770, p = 0,092

1. számú táblázat: A módosult szaglással rendelkezők, a szaglászestettek, valamint az ép szaglásúak csoportjainak összehasonlítása

A SZAGLÁS ÉS TEREK ELKÉPZELÉSÉNEK KAPCSOLATA

Szituáció	Item	Mann-Whitney teszt eredménye
1. szituáció: Képzeld el egy pillanatot, amelyben úgy érzi, hogy mindenképpen meg kell fürödni vagy le kell zuhanyoznia - a ruhái büdösek és haját kell mosnia.	1. item: A póló / ing szaga, amikor leveszi.	U = 51,000, p < 0,001
	2. item: A szappan / tusfürdő / sampon illata, mialatt mosakodás közben használja.	U = 86,500, p < 0,001
	3. item: A friss ruháinak szaga / illata, amit felvesz.	U = 67,500, p < 0,001
	4. item: A parfüm / aftershave / kölni illata, amit fürdés után használ.	U = 106,500, p = 0,001
2. szituáció: Képzeld el, hogy éppen egy kültéri sütögetésen vagy barbecuezáson vesz részt - idézze fel a szituációhoz kapcsolódó szagokat / illatokat.	5. item: A faszén vagy fa éppen meggyulladt és elkezdett égni.	U = 74,000, p < 0,001
	6. item: Az étel sül a grillen és majdnem készen van.	U = 50,000, p < 0,001
	7. item: A étel illata, amikor megkóstolja az első falatot.	U = 90,000, p < 0,001
	8. item: A tűzben megégett, hátrahagyott szemét büze.	U = 144,000, p = 0,015
3. szituáció: Gondoljon valakire, akit Ön ismer és aki dohányzik. Idézza fel a szagokat / illatokat, amelyek vele kapcsolatban eszébe jutnak.	9. item: A nem égő dohány szaga - egy cigaretta, szivar vagy egy zacskó pipadohán.	U = 119,500, p = 0,003
	10. item: Sűrű cigarettafüst-felhő tölti be a szobát.	U = 103,000, p = 0,001
	11. item: Az elnyomott cigaretta- vagy szivarsikk a hamutartóban.	U = 148,500, p = 0,019
4. szituáció: Képzeld el egy családi autót, melybe beszáll és elmegy vele egy körre.	12. item: A ruháján megmaradt dohány / cigaretta füst szaga, miután elhagyta a szobát.	U = 78,500, p < 0,001
	13. item: Az autó belsejének - a kárpitnak és más elemeknek - a szaga / illata.	U = 109,500, p = 0,001
	14. item: Egy Ön mellett elhaladó teherautó kipufogójának a szaga.	U = 84,000, p < 0,001
	15. item: Gázolaj szagát érzi, amint megtankolják az autót.	U = 59,500, p < 0,001
5. szituáció: Képzeld el, hogy egy tavaszi napon éppen egy erdőben sétál. Idézza fel a megjelenő szagokat / illatokat! (+képek)	16. item: Egy autószerelőnél (beltér) - az új gumiabroncsok és gépolaj / gépszír szaga / illata.	U = 159,000, p = 0,037
	17. item: A Ön mellett folyó patak szaga / illata.	U = 111,000, p = 0,001
	18. item: A nyíló virágok illata.	U = 78,500, p < 0,001
	19. item: Belép egy barlangba - az ott megjelenő szagok / illatok (kőzet, levegő stb.).	U = 135,000, p = 0,008
6. szituáció: Éppen egy nagyváros forgalmas útja mellett sétál a járdán. Képzeld el az Önt körülvevő szagokat / illatokat! (+képek)	20. item: A távolban valaki tábortűzet gyújtott - a szálló füst szaga / illata.	U = 117,500, p = 0,002
	21. item: Elhalad egy olcsó bazár mellett - az asztalokra kirakott áru, kiakasztott ruhák szaga / illata.	U = 157,000, p = 0,034
	22. item: Egy aluljárón keresztül lemegy a metróhoz: az aluljáróban érezhető szagok / illatok.	U = 156,500, p = 0,033
	23. item: Elhalad egy gyorsétterem mellett - az étteremből kiszűrődő szagok / illatok.	U = 96,500, p < 0,001
	24. item: Keresztül meg egy zsúfolt, forgalmas utcán - az Ön mellett elhaladó emberek szaga / illata.	U = 161,000, p = 0,043

2. számú táblázat: Szaglaskárosultak vs. ép szaglások

# **A BÉLFLÓRA ÉS AZ ÉTREND HATÁSAI AZ IDEGRENDSZER MŰKÖDÉSÉRE ÉS A MENTÁLIS EGÉSZSÉGRE. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS**

**Szigetvári Krisztina<sup>1</sup>**

<sup>1</sup> SZTE BTK Pszichológiai Intézet, szkrisztina01@freemail.hu

Számos kutatás rámutat a bélflóra szerepére a mentális egészség és a kognitív képességek befolyásolásában. A vizsgálatok eredményei bemutatják, hogy az étrendünk hatással van a bélflóránkra és ezáltal a mentális állapotunkra is. A kutatási eredmények feltárása fontos szerepet játszik a mentális problémák, mint például a szorongás és a depresszió, a gyermekek idegrendszeri fejlődés zavarai, valamint az időskori neurodegeneratív betegségek megértésében. Kutatásom során olyan vizsgálatok eredményeit foglalom össze, amelyek a bélflóra idegrendszerre gyakorolt hatásait vizsgálják, valamint azt, hogy az étrendünk hogyan befolyásolja a bélflóránkat és a mentális állapotunkat. A vizsgálatok eredményei alapján a bélflóránk állapota hatással van a depresszióra, a szorongásra, a kognitív képességeinkre. A bélflóra egyensúlyának felborulása hozzájárulhat az Alzheimer-kór és a Parkinson-kór kialakulásához, valamint gyulladásos folyamatokat válthat ki, ami depressziós tüneteket okozhat. A teljes értékű növényi ételmiszereken alapuló táplálkozás elősegíti a bélflóránk egyensúlyának fenntartását, a feldolgozott élelmiszerek gyakori fogyasztása pedig hozzájárul a bélflóra egyensúlyának felborulásához.

**Kulcsszavak:** bélflóra, mikrobiom, étrend, depresszió, szorongás, idegrendszer

Ma már számos kutatás rámutat arra, hogy a bélflóránk hatással van az idegrendszeri működésünkre, és hogy a táplálkozásunk jelentősen befolyásolja a bélflóránk állapotát (Clapp, Herrera, Bhatia, Wilen, & Wakefield, 2017; David, Maurice, Camody, Gootenberg, Button, Wolfe, & Turnbaugh, 2014). Nemrég felismerés, hogy idegrendszerünk működésének és zavarainak megértése céljából fontos minél több vizsgálatot végeznünk a bélflóra és az étrend hatásaival kapcsolatban. Bélrendszerünkben található az idegrendszerünk egy jelentős része - az enterális idegrendszer -, körülbelül 200-600 millió idegsejttel (Ye & Liddle, 2017).<sup>1</sup> A bélrendszerünkben körülbelül 100 milliárd baktérium található. A bélbaktériumaink génjeinek összessége több, mint százszorosa a saját, emberi génjeink összességének – tehát van egy „második” genom a testünkben, amelyik nagyobb, mint a „saját” genomunk (Galland, 2014).

A bélbaktériumaink fontos szerepet játszanak számos hangulatszabályozásért felelős neurotranszmitter termelésében. Például a szerotonin hormonnak kb. 90%-a a bélrendszerünkben termelődik (Yano, Yu, Donaldson, Shastri, Ann, Ma, & Hsiao, 2015). A Bifidobacterium spp. és Lactobacillus baktériumok a gammaaminovajsav, a Streptococcus, Candida, Enterococcus spp. és Escherichia baktériumok a szerotonin, a Bacillus spp. baktérium pedig a dopamin termeléséért felelős. A bélbaktériumaink feladata a rövidláncú zsírsavak termelése is, amik befolyásolják a szerotonin felszabadulását, a szimpatikus idegrendszert, a tanulást és a memóriát. Számos neurotranszmitterből ugyanannyi vagy még több van jelen a bélrendszerünkben, mint az agyunkban (Afzal et al., 2020). A központi idegrendszerünk közvetlenül is kommunikál a bélrendszerünkkel és a bélflóránkkal a bolygóidegen keresztül, a bél és az agy összeköttetését bél-agy tengelynek is szokták nevezni.

A bolygóideg idegrostjainak 80%-a afferens, vagyis a bélrendszerből vezet az agyba. Tehát a bélrendszer és az agy közötti kommunikáció 80%-a a beleink agyunknak küldött jelzéseiből áll, ez pedig befolyásolja a pszichológiai állapotunkat (Meyyappan, Forth, Wallace, & Milev, 2020). A bélflóránk a vér-agy gátat is erősíti, ami az agyat a vérkeringésünktől elválasztó sejtsor, melynek feladata, hogy megakadályozza a káros anyagok bejutását az agyunkba és fenntartsa az agy homeosztázisát. A steril környezetben nevelt, bélbaktériumoktól mentes patkányoknyál megfigyelték, hogy ha lehetővé teszik náluk a bélflóra kialakulását, akkor noramlizálódik a vér-agy gát átjárhatósága. A kutatás szerint az anyai bélflóra is befolyásolja az utódok vér-agy gát átjárhatóságát (Afzal et al., 2020). Mivel a bélrendszerünk befolyásolja az idegrendszeri működéseinket, fontos, hogy minél több kutatási eredménnyel rendelkezünk a témával kapcsolatban. Írásomban összefoglalom azokat az újabb ismereteket, amelyek a bélflóra széleskörű hatásaira, a mentális egészségre, a kognitív képességekre és a gyermekkori idegrendszer fejlődésére vonatkoznak, kitérve az életmóddal és étrenddel kapcsolatos összefüggésekre.

---

<sup>1</sup> Ez a szimpatikus és a paraszimpatikus rendszer mellett – az autonóm (vegetatív) idegrendszer harmadik része.

## A BÉLFLÓRA HATÁSAI A MENTÁLIS EGÉSZSÉGRE

A depresszióval küzdő személyeknél gyakran megfigyelhető a bélflóra egyensúlyának felborulása, a diszbiózis (Chao et al., 2020). Egy áttekintés során 21 kutatást vizsgáltak meg, amelyek célja az volt, hogy megfigyeljék, hogy a szorongással és depresszióval küzdő személyek bélflórájának cseréje egészséges személyek bélflórájával okoz-e változást a mentális állapotban. Mindegyik tanulmány arra az eredményre jutott, hogy ha pszichiátriai zavarokkal küzdő személyek bélflóráját ültetjük át egészséges személyek bélrendszerébe, akkor depressziós és szorongásos tünetek jelennek meg náluk, valamint fordítva, ha egészséges személyek bélflóráját transzplantáljuk szorongó és depressziós emberek beleibe, a szorongásos és depressziós tünetek csökkennek (Meyyappan, Forth, Wallace, & Milev, 2020). Egy másik vizsgálat során megfigyelték, hogy egészséges személyeknél probiotikumkészítmények harminc napig történő szedése hasonló mértékű pszichológiai hatásokat és kortizolszint-csökkenést vált ki, mint a Diazepam nevű szorongásoldó gyógyszer (Clapp, Herrera, Bhatia, Wilen, & Wakefield, 2017; David, Maurice, Camody, Gootenberg, Button, Wolfe, & Turnbaugh, 2014). Egy tanulmány során egy probiotikumkészítmény (*Lactobacillus helveticus* R0052 és *Bifidobacterium longum* R0175) mentális állapotra gyakorolt hatásait vizsgálták, és az eredmények alapján a probiotikum 30 napig történő fogyasztása jelentősen csökkentette a vizsgálati személyeknél a szorongás, a düh-agresszió és a depresszió szintjét (Messaoudi et al., 2011). Egy áttekintés során 10 olyan kutatást elemeztek, amelyek a probiotikumok hangulatra, szorongásra és gondolkodásra gyakorolt hatását vizsgálták. Ezek közül 5 kutatás foglalkozott a hangulattal, 7 a szorongással és 3 a gondolkodással. A hangulattal foglalkozó kutatások közül 2 kivételével mindegyik arra az eredményre jutott, hogy a probiotikumok jelentős pozitív hatást gyakorolnak a hangulatra. Egy kutatás vizsgált depresszióval diagnosztizált személyeket, egy kutatásban krónikus fáradtság szindrómával küzdőket figyeltek meg, egy másik kutatás súlyos stresszel és fáradtsággal küzdőket vizsgált, a többi 7 kutatásban pedig egészséges emberek állapotát követték. A depresszióval diagnosztizált személyeket vizsgáló kutatásban 40 személy vett részt, akik 8 hétig fogyasztottak probiotikumkészítményeket. A vizsgálat előtt és után is a résztvevők a Beck Depresszió Kérdőívet végezték el. Az eredmények szerint a probiotikumkészítmények fogyasztása jelentősen csökkentette a vizsgálati személyek depressziós tüneteit. A krónikus fáradtsággal küzdőket is ezzel a módszerrel vizsgálták, náluk a probiotikumok a szorongás tüneteit jelentősen csökkentették, de a depresszióra nem voltak hatással. A stresszt és a szorongást vizsgáló 7 kutatás közül 2 tanulmány kivételével az összes kutatás során megfigyeltek szignifikáns csökkenést a szorongás tüneteiben. A súlyos stresszel és fáradtsággal küzdőket vizsgáló kutatás eredményei szerint a kezelés során a résztvevők állapota jelentős javulást mutatott, és 73%-uk értékelte a kezelést „jónak” vagy „nagyon jónak”.

A gondolkodást vizsgáló mindhárom kutatás szerint pozitív hatást gyakorolnak a probiotikumkészítmények a kognitív képességekre. Az egyik kutatás például a Megküzdési MódoK Kérdőív segítségével vizsgálta a résztvevők megküzdési stratégiáit érzelmileg megterhelő helyzetekben. Az eredmények szerint a probiotikumokkal történő kezelés után csökkent a résztvevők pontszáma az „önhibáztatás” értéken, és a „problémamegoldás” értéken pedig növekedett a pontszámuk, tehát nagyobb hangsúlyt fektettek a problémák megoldására. Az áttekintésben a fő korlátot az jelentette, hogy a probiotikumkészítmények tartalma, adagolása és a kezelés időtartama kutatásonként változó volt. A leggyakrabban használt baktérium a *Lactobacillus casei* volt, és a kezeléseik időtartama 3 hét és 6 hónap között változott (Wallace & Milev, 2007). Egy metaanalízis során 10 olyan kutatást elemeztek, amelyek depresszióval vagy valamilyen szorongásos zavarral diagnosztizált személyek, valamint stressz hatása alatt levő egészséges emberek probiotikumokkal történő kezelését vizsgálták. A kutatás eredményei alapján a probiotikumkészítmények jelentősen csökkentik a depresszió tüneteit a depresszióval küzdő személyeknél, a szorongás tüneteiben és a stressz alatti teljesítményben viszont nem volt megfigyelhető szignifikáns javulás (Chao et al., 2020).

## A BÉLFLÓRA ÉS A KOGNITÍV KÉPESSÉGEK

Egyre több tanulmány mutat arra, hogy a kognitív képességeinket is jelentősen befolyásolják a bélbaktériumaink. Egy áttekintés során kifejezetten olyan vizsgálatokat elemeztek, amelyek a bélflóra kognitív működésekre gyakorolt hatásait vizsgálták. A megfigyelt kutatások eredményei konzisztensen arra mutatnak, hogy a bélflóra változtatásával a kognitív képességek is változtathatók. Egy 2015-ös kutatás például arra az eredményre jutott, hogy bizonyos baktériumfajok (*Actinobacteria*) magas szintje jobb motoros és figyelmi képességekkel hozható összefüggésbe, míg más baktériumok (*Prevotella*) magas szintje esetén hosszabb reakcióidő és gyengébb koncentráció figyelhető meg (Tooley, 2020). Ezen kívül a bélrendszerünk összefüggésben áll a neurodegeneratív zavarokkal is. A leggyakrabban előforduló neurodegeneratív zavar az Alzheimer-kór, ami a szellemi képességek folyamatos romlásával jár (Selkoe & Lansbury, 1999). Kutatások szerint a bélflóra állapota összefüggésben állhat ezzel a betegséggel.

Egy áttekintés (Jiang, Li, Huang, Liu, & Zhao, 2017) során megvizsgálták azokat az eddigi kutatásokat és eredményeket, amik arra mutatnak, hogy a bélflóra befolyásolja az Alzheimer-kór kialakulását. Az áttekintés célja az volt, hogy feltárják azokat a mechanizmusokat, amiken keresztül a mikrobiom hozzájárul az Alzheimer-kór jelentkezéséhez. Patkánykísérleteken már megfigyelték azt, hogy a steril környezetben nevelt, bélbaktériumokkal egyáltalán nem rendelkező egyedek munkamemóriája rosszabb volt, hasonlóan a BDNF hormon szintjéhez hím egyedeknél, ami szerepet játszik a memória

működésében és az idegsejtek létrehozásában, növekedésében és fejlődésében. A BDNF hormon szintje az Alzheimer-kóros személyeknél is alacsony. Patkányoknál az ampicillin antibiotikummal történő kezelés hatására is csökkent a BDNF hormon szintje, valamint romlott ezeknek az állatoknak a térbeli memóriája is.

A probiotikumokkal történő kezelést is érdemes vizsgálni, hiszen például a gamma amino vajsav ingerületátvivő anyagot bélbaktériumok termelik, és ez a neurotranszmitter is alacsonyabb szinten fordul elő az Alzheimer-kóros személyeknél. Egy kutatás során (Akbari, 2016) megfigyelték például, hogy a probiotikum készítmények 12 hétig történő fogyasztása pozitív hatást gyakorolt a vizsgálati személyek kognitív képességeire. 60 személyt vizsgáltak, közülük 30 személy képezte a kontrollcsoportot, a másik 30 személy pedig különböző baktériumokból (*Lactobacillus acidophilus*, *Lactobacillus casei*, *Bifidobacterium bifidum* és *Lactobacillus fermentum*) álló probiotikumkészítményt fogyasztott. A vizsgálat előtt és után is a résztvevőknek el kellett végezniük a Mini Mentál Tesztet, ami egy demencia mérésére használt kérdőív. A probiotikumokat fogyasztó személyek a kezelés után szignifikánsan jobb eredményt értek el a Mini Mentál Teszten, tehát a probiotikumok fogyasztása pozitív hatással volt az Alzheimer-kórban szenvedők kognitív képességeire.

A második leggyakrabban előforduló neurodegeneratív betegség a Parkinson-kór. Fő tünetei a tremor (remegés), izomfeszülés, bradikinézia (mozgás meglassulása) (Mhyre, Boyd, Hamill, & Maguire-Zeiss, 2015). Gyakran megfigyelhető, hogy a betegség kialakulását bélrendszeri problémák előzik meg (Romano, Savva, Bedarf, Charles, Hildebrand, & Narbad, 2021). A Parkinson-kórral rendelkező személyek 80%-a küzd bélrendszeri problémákkal, mint pl. a székrekedés, hányinger, puffadás. Egy metaanalízis során (Shen et al., 2021) azt vizsgálták, hogy megfigyelhető-e egy konkrét fajta mikrobiom-elváltozás, ami jellemző a Parkinson-kórral rendelkező egyénekre. A vizsgálat során 14 olyan kutatás eredményeit elemezték, amelyek az egészséges és Parkinson-kóros személyek bélflórájának különbségeit figyelték még. Az eredmények szerint bizonyos baktériumcsaládok (pl. *Prevotellaceae*, *Faecalibacterium*) jelentősen kisebb mennyiségben fordulnak elő a Parkinson-kórral küzdők bélrendszerében, míg más baktériumcsaládok (pl. *Bifidobacteriaceae*, *Ruminococcaceae*) nagyobb számban találhatóak meg náluk. A *Prevotellaceae* baktériumcsalád például a szénhidrátok lebontásában játszik szerepet és rövidláncú zsírsavakat hoz létre, amik szabályozzák az enterális idegrendszer aktivitását és segítenek a bélrendszer homeosztázisának fenntartásában. A *Prevotellaceae* baktériumok számának csökkenése esetén megfigyelhető a ghrelin nevű bélrendszeri hormon csökkenése is. Ez a hormon szabályozza a dopaminerg (dopamintermelő) idegsejtek működését. A Parkinson-kór oka a dopaminerg neuronok pusztulása, ebből tehát következtethetünk arra, hogy a dopaminerg neuronokra ható baktériumok befolyásolhatják a betegség alakulását. Ez felveti a kérdést, hogy a probiotikumokkal történő kezelés gyakorolhat-e hatást a Parkinson-kórra. A jövőben jelentős szerepük lesz az ezzel kapcsolatos kutatásoknak.

## A GYERMEKKORI IDEGRENSZERI FEJLŐDÉS ÉS A BÉLRENDSZER

Vizsgálatok rámutatnak arra, hogy a bélflóra befolyásolja a kognitív képességeket csecsemőkorban és hosszú távú viselkedésváltozásokat okoz, valamint hogy a csecsemőkori bélflóra összetétele fontos szerepet játszik az érzelmi és kognitív fejlődésben. Tehát lehetséges, hogy a bélflóra összefüggésben áll a kognitív és nyelvi elmaradásokkal járó fejlődési zavarokkal is. Egy tanulmány eredményei szerint (Carlson et. al., 2018) a bélflóra egyéves kori összetételéből következtethetünk a kétéves kori kognitív teljesítményre, különösen a kommunikáció területén. A kisgyermek korai táplálása befolyásolja a fejlődő bélflóra összetételének kialakulását. Kutatások összefüggést találtak az anyatejjel történő táplálás és Bifidobacterium nemzetségbe tartozó baktériumok között a csecsemők bélrendszerében, aminek hátterében az állhat, hogy az emészthetetlen cukrok az anyatejben táplálják a „hasznos” baktériumainkat. A Bifidobacterium a csecsemők bélflórájának fontos része, mert szerepet játszik a gammaaminovajsav termelésében, ami a központi idegrendszer egy fontos gátló hatású ingerületátvivő anyaga. Az életük első 4 hetében tápszerrel táplált csecsemők bélrendszere kevesebb baktériumfajjal rendelkezik (Clapp, Herrera, Bhatia, Wilen, & Wakefield, 2017; David, Maurice, Camody, Gootenberg, Button, Wolfe, & Turnbaugh, 2014.). Kutatások szerint az anyatejjel történő táplálás fontos szerepet játszik a csecsemők idegrendszeri fejlődésében, hiszen a bélflóránk befolyásolja a kognitív képességeinket is.

## A BÉLFLÓRA ÉS AZ AUTIZMUS SPEKTRUM ZAVAR ÖSSZEFÜGGÉSE

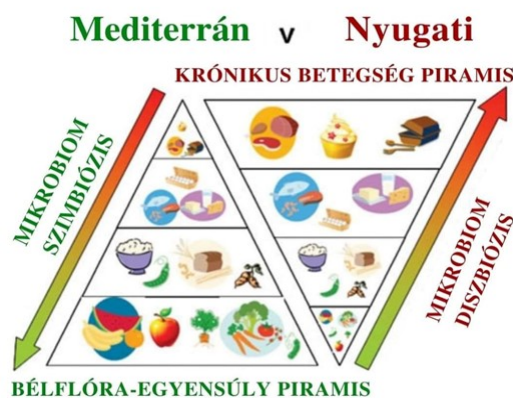
Egy áttekintés eredményei alapján a Clostridia baktériumosztályba tartozó baktériumok jelenléte a bélrendszerben összefüggésben áll az autizmus spektrum zavarral (Argou-Cardozo & Zeidán-Chuliá, 2018). Az antibiotikumok sokféle kórokozó baktériumot elpusztítanak, viszont a Clostridia baktériumosztályba tartozó fajok különösen ellenállóak a legtöbb antibiotikummal szemben, amiket a csecsemőkorban fertőzésekre használnak. A Clostridia baktériumosztályról tudjuk, hogy nagyobb számban van jelen az autizmus spektrum zavarral küzdő személyek beleiben és hogy az általa termelt propionsav autizmus tüneteit okozza patkányoknál (MacFabe, 2012). Az autizmus spektrum zavarral élő személyeknél gyakran jelentkeznek krónikus bélrendszeri problémák. Egy áttekintés eredményei rámutatnak arra, hogy az autizmus spektrum zavarral rendelkező személyek bélflórája eltér más emberekéétől, bizonyos baktériumok nagyobb, mások alacsonyabb számban fordulnak elő. Egy tanulmány szerint például egy Bifidobacteriumot tartalmazó probiotikumkészítmény szedése hozzájárul az autizmus tüneteinek javulásához. Több kutatást lenne érdemes végezni a témában ahhoz, hogy kijelenthessük, hogy a kórokozó baktériumok magas száma az autizmus spektrum zavar oki tényezői között szerepelhet, de a kutatási



eredmények arra mutatnak, hogy fontos foglalkoznunk ezzel az összefüggéssel (Argou-Cardozo & Zeidán-Chuliá, 2018).

## AZ ÉLETMÓD ÉS AZ ÉTREND HATÁSAI A BÉLFLÓRÁRA ÉS A MENTÁLIS EGÉSZSÉGRE

A bélflórákat számos faktor befolyásolja, mint például az alvásminőség, a distressz, gyógyszeres kezelések, és – nem utolsó sorban – az étrend (Tooley, 2020). A következőkben legfőképpen az étrend hatásaira irányuló kutatásokat tekintem át. Számos kutatás rámutatott már arra, hogy a magas állati fehérje és – zsírtartalmú étrend szélsőségesen átalakíthatja a bélflórákat – csökkenti a „jó” és növeli a „rossz” mikroorganizmusok mennyiségét. A magas zsír- és alacsony rosttartalmú táplálkozás a „jó” baktériumok jelentős pusztulásához vezet: egy tanulmány szavaival élve ez a fajta étrend – amit általában arra használnak, hogy anyagcserezavarokat váltsanak ki a kísérleti állatokban – megtizedeli a hasznos baktériumainkat (Tuohy, Fava, & Viola, 2014).



1. ábra: Az étrend hatása a bélflórára és a krónikus betegségekre (Tuohy, Fava, & Viola, 2014)

A Tuohy, Fava és Viola 2014-es kutatásában megjelent ábra bemutatja a bélflóra egyensúlyához és az egyensúly felborulásához vezető étrendet (v.ö. 1.ábra). A bal oldali piramis az egészséges bélflóra alapjait mutatja – teljes értékű növényi ételek, gyümölcsök, zöldségek, teljes kiőrlésű gabonák. A jobb oldali piramis a bélflóránk diszbiózisához, vagyis az egyensúly felborulásához, krónikus betegségekhez vezető étrendet mutatja – amelynek alapja az állati zsír, húsok, tejtermékek (Tuohy, Fava, & Viola, 2014). Egy vizsgálat rámutatott arra, hogy a növényi étrendet követők bélrendszere egyedi abból a szempontból, hogy jelentősen kevesebb kórokozó baktériumfaj és több, az emberi szervezet számára hasznos faj található meg benne. A bélflóránk nagyon gyorsan reagál az étrendváltásra – a magas rosttartalmú étrendre váltás után már 24 órán

belül is megfigyelhetők változások a mikrobiomban (Glick-Bauer & Yeh, 2014). Egy kutatás során például középkorú embereken vizsgálták meg a teljes értékű növényi étrend mentális egészségre gyakorolt hatásait – az eredmények szerint a sok feldolgozott élelmiszer fogyasztása a depresszió kialakulásának egyik kockázati faktora, a teljes értékű ételeken alapuló táplálkozás pedig véd a depresszióval szemben (Akbaraly, Brunner, Ferrie, Marmot, Kivimaki, & Singh-Manoux, 2009). Egy vizsgálat rámutatott arra, hogy az *F. prausnitzii* baktériumok a legnagyobb számban előforduló baktériumok az egészséges emberek bélrendszerében, és ezek a baktériumok a növényi étrendet követők beleiben találhatóak meg a legnagyobb mennyiségben. A hasznos baktériumok gyakori előfordulása a növényi étrendet követők bélrendszerében a magas rosttartalmú étrenddel hozható összefüggésbe (Glick-Bauer & Yeh, 2014).

## AZ ÉTREND, A GYULLADÁS ÉS A DEPRESSZIÓ ÖSSZEFÜGGÉSE

Számos tanulmány rámutatott már arra is, hogy a gyulladással járó betegségek összefüggésben állnak a depresszió tüneteivel. Egy vizsgálat szerint emögött az állati eredetű élelmiszerekben található baktériumok állnak: Több vizsgálat során is megfigyelték, hogy állati eredetű ételek fogyasztása után endotoxémia figyelhető meg – megnövekedik a beleinkben a kórokozó baktériumok száma. Az endotoxinok (kórokozó baktériumok) ellen védekező immunrendszer gyulladással állapott vált ki (Deopurkar et. al., 2010). Egy kutatás során megfigyelték, hogy egészséges személyeknél endotoxinok (kórokozó baktériumok) szervezetbe juttatása gyulladásgátló citokinmolekulák felszabadulását, és ezt követően depressziós tüneteket eredményezett (Clapp, Herrera, Bhatia, Wilen, & Wakefield, 2017; David, Maurice, Camody, Gootenberg, Button, Wolfe, & Turnbaugh, 2014).

Egy 11 vizsgálatra kiterjedő áttekintés (Tolkien, Bradburn, & Murgatroyd, 2019) során megfigyelték az összefüggést a gyulladásgátló étrendek és a depressziós tünetek között. Az áttekintés rámutat arra, hogy a gyulladásgátló citokinmolekulák szintje magasabb a depressziós személyeknél, valamint hogy a gyulladáscsökkentő kezelések gyakran csökkentik a depresszió tüneteit is a gyulladással járó betegségekkel küzdőknél. A kutatás azt is kiemeli, hogy az étrend bizonyítottan szabályozza a gyulladással járó folyamatokat, és hogy bizonyos tápanyagok gyulladásgátló hatással bírnak. Például a teljes kiőrlésű gabonák fogyasztása a gyulladásgátló c-reaktív fehérjék alacsonyabb szintjével hozható összefüggésbe, a teljes kiőrlésű gabonák ritkább fogyasztása pedig növeli a gyulladásgátló faktorok szintjét (interleukin-6, IL-6). Az áttekintés során 11 tanulmányt vizsgáltak. Az eredmények szerint a leginkább gyulladásgátló (feldolgozott élelmiszereken alapuló) étrendet követő személyeknél nagyobb valószínűséggel fordultak elő depressziós tünetek, valamint gyakrabban is diagnosztizálták náluk a depressziót, mint a gyulladásgátló (zöldségeken és gyümölcsökön alapuló) étrendet követőknél.

Egy korábbi, 6 kutatást vizsgáló áttekintés szerint a növényi élelmiszereken alapuló mediterrán vagy vegán étrend hatására jelentősen csökken a gyulladásjelző c-reaktív fehérjék szintje (Joshua, 1987). Egy 144 vizsgálatot átfogó 2019-es áttekintés során is megvizsgálták a gyulladás és a depresszió kapcsolatát (Giuliani & Lee, 2019). A tanulmány szerint az immunrendszer és a mentális állapot közötti összefüggést először az immunterápiák során, valamint a citokinmolekulák által kiváltott „betegségviselkedés” jelenségén keresztül figyelték meg. A citokinek hatására kialakuló „betegségviselkedés” jellemzői az energiahiány, a csökkent aktivitás, étvágytalanság, kognitív képességek gyengülése. Az áttekintés eredményei szerint a depresszióval küzdő személyeknél magasabb a gyulladástelítő citokinmolekulák szintje. Például azok, akiknél kilencéves korban magasabb az interleukin-6 nevű citokinmolekula szintje, azoknál nagyobb eséllyel alakul ki a depresszió 18 éves korra.

Megfigyelhetjük azt is, hogy gyakrabban fordul elő a depresszió azoknál, akik az immunrendszer aktivációjához köthető betegségekkel küzdenek, mint például az allergiák és autoimmun betegségek. 50%-kal gyakoribb a depresszió például azoknál a személyeknél, akik atópiás ekcémával (a bőr krónikus gyulladása) és asztmával is küzdenek, és az asztmával küzdő személyek 39.5%-a küzd depresszióval. Ezen kívül megfigyelték, hogy a cukorbetegyeknél kétszer nagyobb gyakorisággal fordul elő depresszió, mint az egészséges személyeknél. A szisztémás lupus erythematosus betegséggel küzdő emberek 30%-a diagnosztizált depresszióval. Továbbá az áttekintés eredményei szerint a citokinmolekulák elleni gyógyszerek csökkentik a depressziót azoknál a depressziós személyeknél, akiknél a gyulladás szintje magasabb (Giuliani & Lee, 2019).

A kórokozó baktériumokon kívül a feldolgozott élelmiszerekben található adalékanyagok is hozzájárulhatnak a gyulladásos állapot kialakulásához. Egy kutatás során kimutatták, hogy alacsony koncentrációban (ahogy az emberi élelmiszerekben is előfordul) két gyakran használt emulgeálószer, a karboximetil-cellulóz és a poliszorbát 80 alacsony szintű gyulladásos állapotot váltanak ki (Kamm, 2020). Egy 34 tanulmányt átfogó áttekintés eredményei rámutatnak arra, hogy a gyümölcsökben, zöldségekben és teljes értékű gabonákban gazdag étrend véd a gyulladásos betegségekkel szemben, és hogy főként a növényi élelmiszerekben található antioxidánsok védenek a gyulladástól, például a flavonoidok és a karotinoidok. Az egyik kutatás során például kimutatták, hogy a hagyományos „nyugati” típusú étrendet követő nők vérében szignifikánsan nagyobb koncentrációban fordulnak elő gyulladásjelző faktorok, mint a zöldségekben és gyümölcsökben gazdag étrendet követőknél. Egy másik, 486 nőt vizsgáló kutatás arra az eredményre jutott, hogy az alacsony gyümölcs- és zöldségfogyasztás megemlése 34%-kal csökkentette a vérplazmában a c-reaktív fehérjék koncentrációját (Watzl, 2008).

Az étrenden kívül fontos vizsgálni azt is, hogy konkrét ételek fogyasztása milyen hatással van a gyulladásos folyamatokra, hiszen ahogy arra az áttekintés is rámutatott, az antioxidánsok kiemelkedő gyulladásgátló hatással rendelkeznek. Egy vizsgálat során kimutatták, hogy mi az 50 legmagasabb

antioxidánskoncentrációval rendelkező élelmiszer olyan adagban, amennyit az adott ételből általában egyszerre elfogyasztunk. A bogyós gyümölcsök kiemelkedő szerepet kaptak: Az áfonya, vörösfőnye, eper, szeder, cseresznye és málna a legmagasabb antioxidánstartalommal rendelkező ételek közé tartoznak (az első három helyen a szeder, a dió és az eper álltak). Egy olyan lista is készült, amely az 50 legmagasabb antioxidánstartalmú ételt sorolja fel az alapján, hogy 100 grammban hány mmol antioxidáns található. Ebben a listában az 50 étel közül 13 fűszer, az első 5 helyen a szegfűszeg, oregánó, gyömbér, fahéj és kurkuma állnak (Halvorsen et al., 2008). Egy 64 napig tartó kutatás során a résztvevőknek 280g cseresznyét kellett fogyasztaniuk a 7. naptól a 35.-ig, közben a megszokott étrendjüket követték. A vérükben a c-reaktív fehérjék koncentrációja 25%-kal csökkent (Kelley, Rasooly, Jacob, Kader, & Mackey, 2006). Egy másik kutatás szintén rámutatott a fűszerek gyulladáscsökkentő hatására is: A kutatás szerint a szegfűszeg, gyömbér, kurkuma és rozmaring fogyasztása jelentősen csökkenti a gyulladáskeltő faktorok koncentrációját a vérben (Percival, Vanden Heuvel, Nieves, Montero, Migliaccio, & Meadors, 2012). Tehát az antioxidánsok bírnak a leginkább gyulladáscsökkentő hatással, és kutatások során azt is kimutatták, hogy mely élelmiszerek rendelkeznek a legmagasabb antioxidáns koncentrációval. A továbbiakban érdemes lesz azt is vizsgálni, hogy az antioxidánsok fogyasztása hogyan hat a depresszió tüneteire.

## **AZ ÉTREND HATÁSAI A KOGNITÍV KÉPESSÉGEKRE**

Mivel a bélflóra állapota befolyásolja a kognitív képességeket és az ezek romlásával járó neurodegeneratív zavarokat, az étrend pedig jelentős mértékben meghatározza a bélflóránk összetételét, következtethetünk arra, hogy a táplálkozási szokásaink hatással vannak a kognitív képességeinkre. Egy kutatás szerint a magas antioxidánstartalmú növényi élelmiszereken alapuló étrend védhet a kognitív képességek hanyatlásától, az állati eredetű élelmiszerekben található telített zsírok pedig hozzájárulhatnak a demencia kialakulásához. Az 12,062 résztvevőt vizsgáló kutatás eredményei alapján a vegetáriánusoknál 38%-kal alacsonyabb a demencia kialakulásának esélye (Lin, Chiu, Chang, & Lin, 2019). Egy kutatás során jelenleg vegetáriánusokat és olyan személyeket vizsgáltak, akik egy héten több mint négyszer fogyasztanak húst. Az eredmények alapján a rendszeres húsfogyasztóknál kétszer nagyobb volt a demencia kialakulási esélye, mint a vegetáriánusoknál. Azokhoz a vegetáriánusokhoz hasonlítva, akik már legalább 30 éve nem fogyasztottak húst, az eredmények szerint a húsfogyasztóknál háromszor nagyobb eséllyel jelentek meg a demencia tünetei (Giem, Beeson, & Fraser, 1993).

Egy 12 publikált vizsgálatot elemző metaanalízis (Lourida et al., 2013) eredményei szerint minél jobban követjük a mediterrán étrendet, annál kisebb eséllyel jelenik meg a demencia, az Alzheimer-kór és általában véve a kognitív képességek csökkenése. Egy még frissebb, 34168 résztvevőt vizsgáló metaanalízis

(Jennings, Cunnane, & Minihane, 2020) ezzel egybecsengő konklúzióra jutott: a növényi élelmiszereken alapuló mediterrán étrendet követő személyeknél 21%-kal alacsonyabb a kognitív zavarok kialakulási esélye, és 40%-kal kisebb eséllyel jelenik meg náluk az Alzheimer-kór. Ez a tanulmány is rámutat arra, hogy a növényi alapú étrendet követő személyeknél pozitív változások figyelhetők meg a bélflórában, ami a magas rost- és probiotikumtartalmú étrendhez köthető. A kutatás szerint az Alzheimer-kórban szenvedő emberek legalább egyharmadánál a betegség az életmódunkhoz köthető tényezők hatására alakul ki.

## KONKLÚZIÓ

Bélrendszerünk több mechanizmuson keresztül is befolyásolja általános és mentális egészségünket, kognitív működésünket, az agyfejlődést, idegrendszerünk működését. Egyre fontosabb kutatási területről van szó, amelyen a publikációk száma rohamosan emelkedik. Van, aki forradalmi átalakulásként értékeli a mikrobióma szerepének megértését az emberi egészséggel és betegséggel kapcsolatban (Blaser, 2014). Az új felismerésekkel együtt sok máig enigmatikus probléma kaphat új megközelítést. Ilyen például az autizmus spektrum zavar kialakulása a bélrendszerrel való összefüggésben, de más mentális problémákkal és funkciókkal kapcsolatban is további feltárást várunk a bélflóránk állapotával összefüggő hatások, hiszen a legtöbb kutatás csak a szorongással és a depresszióval foglalkozik. Ezen a területen viszont ma már számos kutatás bizonyítja, hogy a probiotikumkészítmények javíthatják a szorongás és a depresszió tüneteit.

A tudás forradalmi átalakulásának azonban még csak az elején tartunk, sok részlet feltáratlan. További kutatásoknak kell alaposabban feltárniuk, hogy pontosan milyen baktériumok fejtik ki a legnagyobb hatást, és hogy különböző baktériumok hogyan befolyásolják egészségünket és a mentális állapotunkat. A probiotikumok adagjával és a kezelés időtartamával is fontos további vizsgálatokat végezni. A mentális problémák és a bélrendszer összefüggését vizsgáló kutatások egyik fő nehézsége, hogy a mentális problémák kialakulásának számos oka lehet. Míg ezek az okok sok esetben a bélflóra elváltozásai, sok más esetben más tényezők állnak a mentális problémák tünetei mögött. Ezért érdemes lenne olyan személyeket vizsgálni a kutatások során, akik többféle hosszútávú kezelést kaptak már a mentális problémáikra, és ezek eredménytelenek voltak. Ha csak olyan személyeket vizsgálunk, akik rendelkeznek valamilyen mentális betegség diagnózisával, de nincsenek információink arról, hogy milyen kezelést kaptak korábban és hogy mi áll a tüneteik hátterében, akkor várható, hogy változó és ellentmondásos eredményeket fogunk kapni az egészséges táplálkozás és a probiotikumok hatásait vizsgáló kutatások során.

A neurodegeneratív betegségeket is érdemes tovább vizsgálni a bélrendszerrel összefüggésben. Kevés kutatás készült eddig azzal kapcsolatban,

hogyan a különböző bélrendszerre irányuló kezelési módok hogyan befolyásolják például az Alzheimer-kórt és a Parkinson-kórt. Érdekes kérdés például, hogy az étrend, a különböző baktériumfajtákat tartalmazó probiotikumkészítmények, az antibiotikumok, valamint a különböző beavatkozások időtartama hogyan hat ezekre a betegségekre. Bár állatokon már számos vizsgálatot végeztek ezzel kapcsolatban, emberekkel is érdemes lenne kutatásokat végezni, hogy biztosan releváns eredményeket kaphassunk. Számos kutatás készült már a mediterrán étrend hatásairól a kognitív képességekre és a mentális egészségre. Hasznos lenne a kizárólag teljes értékű (tehát nem feldolgozott) növényi ételeket tartalmazó étrenddel kapcsolatban is több kutatást végezni, hiszen a vizsgálatok eredményei arra mutatnak, hogy a növényeken alapuló étrend követése előnyös hatással van a bélflórára és a mentális állapotra. A jövőbeni kutatások során továbbá érdemes lenne összehasonlítani a mediterrán étrend mentális egészségre és kognitív képességekre gyakorolt hatásait a teljes értékű növényi étrend hatásaival.

Azt is hasznos lesz vizsgálni a továbbiakban, hogy a feldolgozott élelmiszerekben található különböző adalékanyagok milyen hatást gyakorolnak a bélflórára, hiszen egereken végzett kísérleteken már bemutatták például az emulgeálószeres káros hatásait (Kamm, 2020). Az étrendeken kívül konkrét ételek hatásait is érdemes lehet vizsgálni a bélflórára, a gyulladásra és a mentális állapotra. Mivel kutatások rámutattak arra, hogy az antioxidánsok gyulladáscsökkentő hatással bírnak és hogy a gyulladással járó folyamatok hozzájárulnak a depresszió kialakulásához, ezért érdemes lenne azt is vizsgálni, hogy konkrét magas antioxidánstartalmú ételek fogyasztása hogyan hat a depressziós tünetekre. Az étrend és a depresszió összefüggését vizsgáló kutatásokkal kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy torzíthatja az eredményeket az, hogy a depresszióval és stresszel küzdő személyek hajlamosabbak több feldolgozott élelmiszert és kevesebb teljes értékű ételt fogyasztani, tehát egy fordított ok-okozati összefüggés is megfigyelhető az étrend és a depresszió kapcsolatában (Tolkien, Bradburn, & Murgatroyd, 2019). A szakirodalomban megjelenő eredmények értékelésének egyik korlátja az, hogy a vizsgált kutatások különböző módszertani megközelítéseket alkalmaznak, például más módszereket használnak a depresszió, a szorongás és a kognitív képességek romlásának mérésére, ez pedig befolyásolhatja az eredményeket.

A jövőben fontos lesz azt is megvizsgálni, hogy milyen egyéb életmódbeli tényezők befolyásolják a bélflóra állapotát, amelyekről jelenleg esetleg nincs információnk, valamint hogy miben és milyen más mechanizmusokon keresztül hat a bélflóránk az agyműködésünkre, az étrendünk a bélflórára és a mentális állapotra, az étrendünk a gyulladással járó folyamatokra, és a gyulladással járó folyamatok a mentális állapotunkra. A bélflóra szerepének és működésének megértése fontos lépés az egészség holisztikus szemléletében. A mentális problémák, hangulatzavarok, szorongásos zavarok, fejlődési rendellenességek és neurodegeneratív betegségek hatékony kezelése érdekében nagyon fontos tisztában lennünk a bélrendszer működésével kapcsolatos kutatási eredményekkel és minél több vizsgálatot végeznünk a témával kapcsolatban.

## IRODALOMJEGYZÉK

- Afzal, M., Mazhar, S. F., Sana, S., Naeem, M., Rasool, M. H., Saqalein, M., Nisar, A. M., Rasool, M., Bilal, M., Khan, A. A., & Khurshid, M. (2020). Neurological and cognitive significance of probiotics: a holy grail deciding individual personality. *Future Microbiology*, 15(11), 1059-1074.
- Akbaraly, T. N., Brunner, E. J., Ferrie, J. E., Marmot, M. G., Kivimaki, M., & Singh-Manoux, A. (2009). Dietary pattern and depressive symptoms in middle age. *The British Journal of Psychiatry*, 195(5), 408-413.
- Akbari, E., Asemi, Z., Daneshvar Kakhaki, R., Bahmani, F., Kouchaki, E., Tamtaji, O. R., Hamidi, A. G., & Salami, M. (2016). Effect of probiotic supplementation on cognitive function and metabolic status in Alzheimer's disease: a randomized, double-blind and controlled trial. *Frontiers in aging neuroscience*, 8, 256.
- Argou-Cardozo, I., & Zeidán-Chuliá, F. (2018). Clostridium bacteria and autism spectrum conditions: a systematic review and hypothetical contribution of environmental glyphosate levels. *Medical Sciences*, 6(2), 29.
- Blaser, M. J. (2014). The microbiome revolution. *The Journal of clinical investigation*, 124(10), 4162-4165.
- Carlson, A. L., Xia, K., Azcarate-Peril, M. A., Goldman, B. D., Ahn, M., Styner, M. A., & Knickmeyer, R. C. (2018). Infant gut microbiome associated with cognitive development. *Biological psychiatry*, 83(2), 148-159.
- Chao, L., Liu, C., Sutthawongwadee, S., Li, Y., Lv, Chen, W., Yu, W., Zhou, J., Guo, A., Li, Z., & Guo, S. (2020). Effects of probiotics on depressive or anxiety variables in healthy participants under stress conditions or with a depressive or anxiety diagnosis: a meta-analysis of randomized controlled trials. *Frontiers in neurology*, 11.
- Clapp, M., Aurora, N., Herrera, L., Bhatia, M., Wilen, E., & Wakefield, S. (2017). Gut microbiota's effect on mental health: the gut-brain axis. *Clinics and practice*, 7(4), 131-136.
- David, L. A., Maurice, C. F., Carmody, R. N., Gootenberg, D. B., Button, J. E., Wolfe, B. E. & Turnbaugh, P. J. (2014). Diet rapidly and reproducibly alters the human gut microbiome. *Nature*, 505(7484), 559-563.
- Deopurkar, R., Ghanim, H., Friedman, J., Abuaysheh, S., Sia, C. L., Mohanty, P., & Dandona, P. (2010). Differential effects of cream, glucose, and orange juice on inflammation, endotoxin, and the expression of Toll-like receptor-4 and suppressor of cytokine signaling-3. *Diabetes care*, 33(5), 991-997.
- Galland, L. (2014). The gut microbiome and the brain. *Journal of medicinal food*, 17(12), 1261-1272.
- Giem, P., Beeson, W. L., & Fraser, G. E. (1993). The incidence of dementia and intake of animal products: preliminary findings from the Adventist Health Study. *Neuroepidemiology*, 12(1), 28-36.
- Glick-Bauer, M., & Yeh, M. C. (2014). The health advantage of a vegan diet: exploring the gut microbiota connection. *Nutrients*, 6(11), 4822-4838.

- Halvorsen, B. L., Carlsen, M. H., Phillips, K. M., Bøhn, S. K., Holte, K., Jacobs Jr, D. R., & Blomhoff, R. (2006). Content of redox-active compounds (ie, antioxidants) in foods consumed in the United States. *The American journal of clinical nutrition*, 84(1), 95-135.
- Jennings, A., Cunnane, S. C., & Minihane, A. M. (2020). Can nutrition support healthy cognitive ageing and reduce dementia risk?. *Bmj*, 369.
- Jiang, C., Li, G., Huang, P., Liu, Z., & Zhao, B. (2017). The gut microbiota and Alzheimer's disease. *Journal of Alzheimer's Disease*, 58(1), 1-15.
- Joshu, W. (1987). The Effect of Whole Diet on Inflammation: A Close Look at How C-reactive protein Levels are Affected.
- Kamm, M. A. (2020). Processed food affects the gut microbiota: The revolution has started.
- Kelley, D. S., Rasooly, R., Jacob, R. A., Kader, A. A., & Mackey, B. E. (2006). Consumption of Bing sweet cherries lowers circulating concentrations of inflammation markers in healthy men and women. *The Journal of nutrition*, 136(4), 981-986.
- Lee, C. H., & Giuliani, F. (2019). The role of inflammation in depression and fatigue. *Frontiers in immunology*, 10, 1696.
- Lin, M. N., Chiu, T. H., Chang, C. E., & Lin, M. N. (2019). The impact of a plant-based dietary pattern on dementia risk: A prospective cohort study. *Innovation in Aging*, 3(Suppl 1), S734. Absztrakt.
- Lourida, I., Soni, M., Thompson-Coon, J., Purandare, N., Lang, I. A., Ukoumunne, O. C., & Llewellyn, D. J. (2013). Mediterranean diet, cognitive function, and dementia: A systematic review. *Epidemiology*, 479-489.
- MacFabe, D. F. (2012). Short-chain fatty acid fermentation products of the gut microbiome: implications in autism spectrum disorders. *Microbial Ecology in Health and Disease*, 23(1), 19260.
- Messaoudi, M., Lalonde, R., Violle, N., Javelot, H., Desor, D., Nejdi, A., & Cazaubiel, J. M. (2011). Assessment of psychotropic-like properties of a probiotic formulation (*Lactobacillus helveticus* R0052 and *Bifidobacterium longum* R0175) in rats and human subjects. *British Journal of Nutrition*, 105(5), 755-764.
- Meyyappan, A. C., Forth, E., Wallace, C. J., & Milev, R. (2020). Effect of fecal microbiota transplant on symptoms of psychiatric disorders: a systematic review. *BMC psychiatry*, 20(1), 1-19.
- Mhyre, R. T., Boyd, T. J., Hamill, W. R., Maguire-Zeiss, A. K. (2015). Parkinson's Disease. *Subcell Biochem*. 2012(65), 389-455.
- Percival, S. S., Vanden Heuvel, J. P., Nieves, C. J., Montero, C., Migliaccio, A. J., & Meadors, J. (2012). Bioavailability of herbs and spices in humans as determined by ex vivo inflammatory suppression and DNA strand breaks. *Journal of the American College of Nutrition*, 31(4), 288-294.
- Selkoe, D. J., & Lansbury Jr, P. J. (1999). Alzheimer's disease is the most common neurodegenerative disorder. *Basic Neurochemistry: Molecular, Cellular and Medical Aspects*, 6, 101-102.



- Shen, T., Yue, Y., He, T., Huang, C., Qu, B., Lv, W., & Lai, H. Y. (2021). The association between the gut microbiota and Parkinson's disease, a meta-analysis. *Frontiers in Aging Neuroscience*, 13, 40.
- Tolkien, K., Bradburn, S., & Murgatroyd, C. (2019). An anti-inflammatory diet as a potential intervention for depressive disorders: A systematic review and meta-analysis. *Clinical Nutrition*, 38(5), 2045-2052.
- Tooley, K. L. (2020). Effects of the Human Gut Microbiota on Cognitive Performance, Brain Structure and Function: A Narrative Review. *Nutrients*, 12(10), 3009.
- Tuohy, K. M., Fava, F., & Viola, R. (2014). 'The way to a man's heart is through his gut microbiota'—dietary pro-and prebiotics for the management of cardiovascular risk. *Proceedings of the Nutrition Society*, 73(2), 172-185.
- Wallace, C. J., & Milev, R. (2017). The effects of probiotics on depressive symptoms in humans: a systematic review. *Annals of General Psychiatry*, 16(1), 1-10.
- Watzl, B. (2008). Anti-inflammatory effects of plant-based foods and of their constituents. *International Journal for Vitamin and Nutrition Research*, 78(6), 293-298.
- Yano, J. M., Yu, K., Donaldson, G. P., Shastri, G. G., Ann, P., Ma, L., & Hsiao, E. Y. (2015). Indigenous bacteria from the gut microbiota regulate host serotonin biosynthesis. *Cell*, 161(2), 264-276.
- Ye, L., & Liddle, R. A. (2017). Gastrointestinal hormones and the gut connectome. *Current Opinion in Endocrinology, Diabetes, and Obesity*, 24(1), 9.